İSTİKLÂL HARBİNİN ESASLARI

Yazan: Kâzım Karabekir

Fiatı 6 Lira

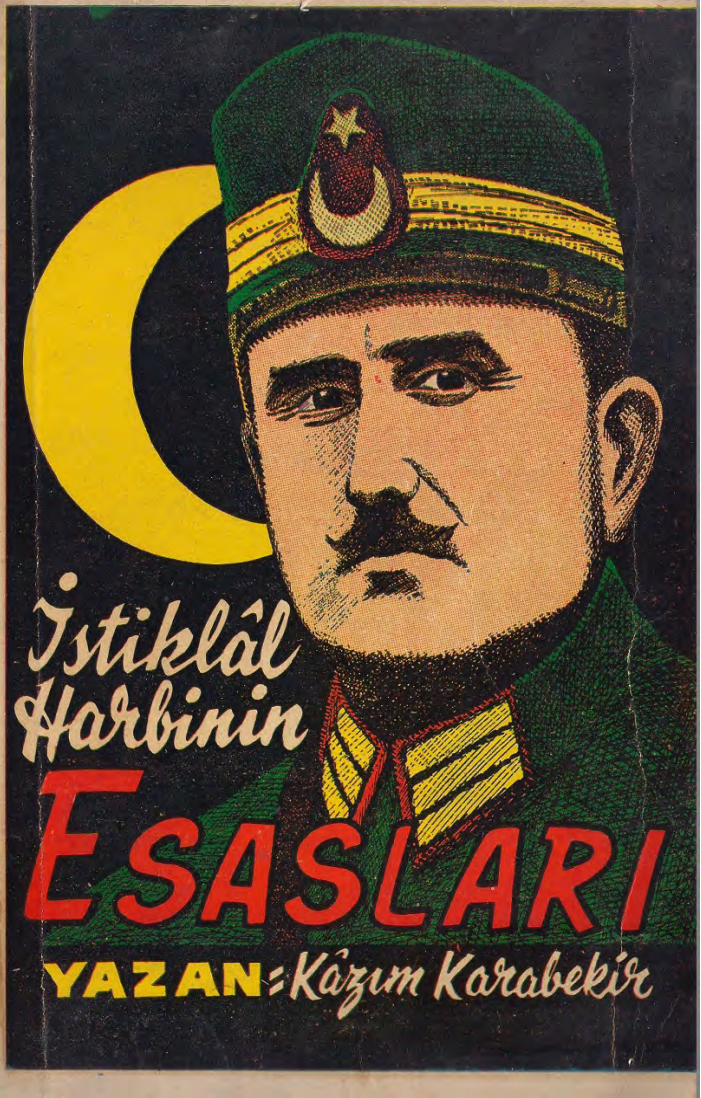

Türkün Ulu Tarihine Büyük Hörmetlerimle:

İstiklâl Harbimizin ESASLARI

Yanlış Bilgi Felâket Kaynağıdır

Yazan:
KÂZIM KARABEKİR

Tabî ve Nâşiri:
SİNAN MATBAASI ve NEŞRİYAT EVİ
1933 — 1951

KÂZIM KARABEKİR PAŞANIN ESERLERİ:

S. N.

1 Sırp - Bulgar Sefiri 1911 de Edirne Askerî Kulübünde verdiği bir konferanstır. Akabinde basılmıştır.

2 Bulgar Ordusunun Terbiyesi: 1911 de Edirne Askerî Kulübünde verdiği bir konferanstır.

3 İtalya - Habeş Sefiri: 1911 de Edirne Askerî Kulübünde verdiği bir konferanstır.

4 Osmanlı Ordusunda Taarruz Fikri: 1911 de Edirne Askerî Kulübünde verdiği bir konferanstır.

5 Ermeni Mezalimi: Anadoludakiler - 1918 de Harbiye nezareti vasıtasile İstanbulda basıldı. Kafkasyadakiler 1921 de Kars'ta basıldı.

6 Birinci Kafkas kolordusunun 1918 (1334) senesindeki harekt ve meşhudatı hakkında General Harburt hey'etine takdim edilen rapordur. Erzurum'da basıldı.

7 Öğütlerim: 1920 (1336) da Erzurumda, 1921 de Sarıkamış'ta ve Bakü'da basıldı.

8 Şarkılı ibret: 1922 (1338) de Trabzonda, 1923 de İstanbulda basılmıştır.

9 Erkânı Harbiye Vazifeleri Hakkında Konferanslarım: 1922 ((1338) de Sarıkamışta Erkânı Harbiye kursunda verilmiştir.

10 İktisadî Esaslarımız: 1923 de İzmir'de basıldı.

11 İstihbarat: 1924 de İstanbul'da basılmıştır.

12 Talim ve Terbiye Hakkında Ana Hatlar: 1924 de Ankara'da basılmıştır.

13 Sanayi Projeleri: Bu eser 1920 de Alman mütehassıslarına mühendis Şerif Bey vasıtasiyle tertip ettirilerek 1924 de Ankara'da tab ve alâkadarlara tevzi olunmuştur.

BASILACAK YENİ ESERLER:

14 Osmanlı Camiasından Millî Ayrılıklar
15 Türkiye'de Hürriyet Cereyanları ve İttihadı Terakki Cemiyeti.
16 Edirne Hâtırası
17 Plevne'yi Ziyaret.
18 Elemli Günlerim.
19 Harbiumumî Hâtırası
20 Erzincan'ın Kurtuluşu
21 Erzurum'un kurtuluşu
22 Sarıkamış'ın Tarihi
23 Kars'ın Tarihi
24 Ermeniler
25 Türkiye'de Almanlar
26 İstiklâl Harbimizin Esasları (2 cilt)
28 İstiklâl Harbi Hâtırası
29 Hürriyet ve İstiklâl Mücadelelerimizin Ruhî Tahlili.
30 Millî Terbiye ve Çocuklar Ordusu
31 Lâyihalarım.
32 Yavrularımın Kitabı.
33 Hata - Sevap Cetveli.
34 Bir İhtiyaç.
35 Çocuklar İçin: Güzel Huylar
36 Çocuklar İçin: İyilik Sağlık.
37 Çocuklar İçin: Kazanç ve İdare.
38 Çocuklar İçin: Fena âdetler, fena itikatlar.
39 Hürcan (Roman)
40 Kalp Yolu (Ruhiyata ait)
41 Medeniyet Yolcusu.
42 İdeal Millet.
43 Haksızlığa Karşı.
44 Hayatım.

«BİR İHTİYAÇ» ESERİMDEN İKİ PARÇA :

Hakikat bir Nurdur

Cihana feyz saçan hakikat nurudur her dem
Ancak, bu nurla kurtuldu beşer zulüm ve esaretten
Hakikat olmayan yerde seciye ve ilim kalmaz.
Çünki bunlar hakikatten başka şeyden gıda almaz.

Bunun için :

Terakki eyleyen millet neme lâzım deyip yatmaz.
Arar, sorar, söyler, yazar, hakikat kaybolup batmaz.
Hakikat nuruna bir nur eklemek için bütün millet,
Birbirile yarış yapar, bunun adı: Büyük Hizmet.

İşte böyle bir diyarda :

Riya, yalan,

Propagandalar falan
Avutamaz, uyutamaz, düşünceyi daraltamaz, hakikatı karartamaz.

O halde :

Sen de ey şarkın evlâdı! Bu yoldan dönme döndürme!
Hakikat nurunu parlat! Onu gafletle söndürme!
Onu söndüren âfet: Riya, yalan, korku, susmak
Gibi tesirlerle yalnız hoşa giden şeyi basmaktır ki felâkettir fakat

Bugün sesin çıkmıyorsa yaz ve yazdır hakikati
Unutma ki zaman onun sadık dost ve müttefiki ve kuvveti muhafız.

Uyandı mı Beşer ?

Uykuda görülen ancak rüyâdır.
Yani karışık şeyler ve hülyâdır.
Hakikat ilimdir, rüyâ bir hayal.
Telepati varsa da fakat muhâl
Muhâl hakikata, ilme yardımı.
Beşer atmadı rüyâ ile adımı.
Süründü, tünedi binlerce sene.
Rüyâları çıkıyordu tersine.
Rüyâ ne olacak? Karmakarışık,
Terakkiye göstermiyordu ışık.

Bunun için :

Bırakıldı rüyâ, hülyâ yerine,
Gök gözetlendi, inildi derine

Anlaşıldı :

Neymiş gökte parlayan, dolaşan,
Altta, üstte bazen haddini aşan.

Bulundu :

Madenler, kuvvetler kazıldı yerler.
Buna beşerin uyanması derler.

Eridi :

İlim karşısında: Cin, peri, devler.

Yürüdü :

Bir kazan su ile demirden evler.
Geziyor denizde seyyar şehirler.
İşe yarıyor hırçın nehirler.

Nihayet:
İnsanlar uçtu gök'e balonla,
Sonra ev gibi rahat salonla.

Önce çocuk gibi yere bağlı
Sonra kanatlı, çelik ayaklı

Gramofon, elektrik, telefon,
Diz çöktü önünde beşerin, en son:

Kalktı dünyadan ses mesafesi,
Ram oldu mevcutların kâffesi.

Parladı hakikat nuru her yerde
İlim olan yerden kalktı siyah perde.

Fakat uyuyan:
Ya müstemlekede,
Ya tehlikede.

— Peki!...
Neden uyandığı halde beşer:
Neden yıkar, yakar, asar, keser?
Aynı milletin fertleri bile,
Kurtuluşunun çaresi diye!
Binlerce nurlu ırkını boğdu?
Çoluk çocuğu bir şeysiz kovdu?
Maksat yıkmak mı yoksa yapmak mı?
Hakkı bırakıp güçe tapmak mı?
Hâlâ bir yanda:

Yalan dolanla servete konan.
Fuhuş ve kumara binler atan.

Öbür yanda:
Açlıktan ölen, soğuktan donan,
Yaşamak için hayatını satan.
Sonra her yerde:

Hâlâ ateş, hâlâ kan,
Ne servet kalıyor, ne de can.
Hak denilen şey ilim, emek mi?
Yoksa eğilip etek öpmek mi?

Her taraf işsiz ve açlarla dolu,
Yetim öksüzler ki yok kanadı kolu.
Beşeriyete o, hayat yine serttir.
Aç tok kavgası yine o derttir.
O halde nerede hakikat? Nerede terakki?
— Hepsi doğru ancak:

Beşeriyet henüz uykudan kalktı
Uzun uyku onu sersem bıraktı.
Fakat elbette bulunacak bir gün,
Uyandırıcı bir aşı, bir kanun:
Bir kanun ki duygular bir olsun,
Beşeri kurtarmağa çare bulsun,
Moda, kumar belâsile, sefâhat
Açlık çıplaklıkla müthiş sefahet
Gibi iki ifrit birden gebersin
Zevk azalsın ıztırap sona ersin.
Ne fertler arasında büyük farklar
Ve ne de milletler arasında iftiraklar
Bulunmasın!

Boğuşmalar, kan dökmeler,
Yakıp yıkıp mahvetmeler,
Sarhoşluk devridir diye
Yazdırılsın tarihlere.

— Pekâlâ!
Bunu kim yapacak acaba?

— Tabiî insan.
— Fakat ne zaman?

Kalkar mı kin ve ihtiras ortadan?
Hâlâ müstemleke diye boğuşan,
Hâlâ esir alan esir satan
Hâlâ ölüm makinesi yapan
Kimdir?
Değil mi insan?

Bu gidişle akacaktır müthiş kan
Ve
Boğacak beşeri yeni bir tufan.
Ne yazık!

Bu mu? İnsanlığa mukadder olan?
Hayır! Fakat daha çok yerde:
Gözlerden kalkmadı siyah perde.
— Henüz bilmiyor halk gittiği yeri
Çekip götürüyor onu lideri

Veya çarı,
Veya hükümdarı
Faraziyesi program!
Ardında gûya re'yi âm!

Sanki:

Bir lokomatif ve bir çok vagon yahut ki:
Liderler makinist kömür odun.

Gerçi:

Eskiden gelmiş ve geçmiş liderler
Gûya saadet yolu gösterdiler:
Açılan saadette ahrette idi,
İnanmıyanlar için bunlar da bitti.
Şimdiye kadar:
Dünya tecrübe tahtası, halk tebeşir;
Fakat: Tahammül kalmadı tecrübeye artık yetişir

Fertler bilmeli gittiği yolu,
Görmeli yolu nelerle dolu.
Haddini kat'î bilmezse beşer.
Gayrın hakkına mutlaka geçer.

Doymak bilmemek insanlara has,
Hatsiz arzudan doğar ihtiras.
Bir kümenin değildir bütün hak,
Haktır yükselecek, yaşayacak.
Yalnız kendini düşünen baş.
Milleti kemirir arkadaş!

Bunun için:

Hatler çizecek hak teranesi.

Adı:

Zevk ve iztirap muvazenesi.

İdeal millet,
Çıkacak elbet.

"Ermeniler,, ESerinden Birkaç Sahife:

Vatandaşlarımın ve medeniyet âleminin huzuruna çıkaracağım bu eser Ermenilerin tarihçe büyük rabıtaları olan Türklerle haricin teşvikiyle ve mahza din ayrılığı neticesi büyük bir gafletle ne yaman boğuştuklarını ve bundan sonrası için tutulması lâzım gelen doğru yolu göstereceğim. Ermenilerin nerelerden geldiklerini ve geçirdikleri tarihî hayatı muhtasaran bildirdikten sonra son zamanları mufassal gösterdim. Harbiumumîde Rus ordusundaki muntazam Ermeni askeri yekûnu 180.000 kişi idi. Bunun 150.000'i Kafkasya'da karşımızda harbetti. Filistin'de bile 4.000 gönüllü Ermeni vardı. Bunun yarısından fazlası Amerikadan gönüllü gelmişti.

Çok öldürdüler ve çok da öldüler. Cemiyeti Akvam tarafından 1927 senesinde Ermenistana gönderilen bir heyetin reisi olan Fridtjof Nansen'in lâyiha olarak Cemiyeti Akvama verdiği ve 1928 senesinde Paris'te tab olunan eserinin sonunda hakikati güzel tasvir ediyor ki aynen şöyledir :

«Avrupa politikasına karıştırılan Ermeni milletine yazık oldu! Bir Avrupa diplomatı tarafından isminin hiç telâffuz olunmaması kendisi için daha hayırlı olurdu!»

Pek doğru olan bu sözü takip eden şu satırları ibretle ve tekrar tekrar okumalıyız.

Ermeni vatandaşlarımız buna daha ziyade dikkat etmelidir. Çünkü «Nansen» pek doğru olan yukardaki satırlarını bu yeni satırlarla Ermeni milletine tekrar mukadder kılmağı istemesi bir gaflettir.

(Fakat Ermeni milleti hiç bir vakit ümidini kaybetmemiştir; hattâ cesurane ve sebatlı bir işte kendisini mahvederken dahi bekledi, çok zaman bekledi, daima da bekliyecektir.)

Ermeniler hakkında her sene mühim eserler çıkmak-

ta ve aleyhimize yalan yanlış şeyler yazılmakta, iftiralar atılmaktadır. Eserimde bunlarla da mücadelemi göstereceğim. (Nansen) yazılarının (Avrupa vicdanı umumisini) müteessir edeceğini mukaddemesinde yazmıştır. Ben ise eserimi Ermeni milletinin aklı selimine hitabettim.

Hâlâ Ermeni milletini siyasî menfaatleri uğrunda harcetmek istiyenler var, hâlâ komitacılar kendilerine mev'ut makamlara yerleşmek ve şimdiden de bu yüzden rahatça yaşamak için bu çalışkan milletin sükûn ve rahatını bozmakta berdevamdırlar. Şuracıkta küçük bir misâl arzediyorum. Geçen gün 6 yaşındaki bir Ermeni çocuğuna bir hanım vasıtasiyle sordurdum:

Büyüyünce ne olacaksın?

Cevap: İngiliz askeri olacağım da Türkleri doğrayacağım, İngilizler bizim dedemizdir.

Bu musahabe 30 Ağustos 1932 Zafer Bayramı günü oldu. Bu terbiyeyi ailesi mi, mektebi mi veriyor? Bilmiyorum. Belki de Türk — İngiliz dostluğunun sarsıntısı için propaganda öğretiliyor! Ben bu yaşlarda iken (Van) da (Harput) ta bulundum. Bu yaştaki Ermeni çocuklariyle pek samimî idik. Böyle fena düşünceler ruhları karartmamıştı. Ermeniler henüz bozulmamışlardı. Ermeni milleti sadık bir vatandaş olarak çalışırdı. Vatan evlâtlarının en hür ve en çok kazananı da onlar idi.

Ne oldu? Neden Ermeniler bizim kanımıza susadı? Yer yer isyanlar nereden çıktı. İstanbul sokaklarında bile neden kan döküldü? Eserimde mufassalan görülecektir.

Daha küçüklüğümde tanıdığım Kürt ve Ermenilerle Harbiumumide daha büyük mikyasta tanıştım. Rus ordularının dağılmasından sonra yapılan ileri harekette Erzincan, Erzurumun istirdatlarına kolordumla ben muvaffak olmuştum. Karsta, Gümrü'de, Erivan civarındaki muharebelerde dahi bulunarak olanı biteni iyi gördüm. Güm-

rü'de iki taraf delegeleri tanışmış ahbap olmuştuk. Dost geçinmek ve Avrupa politikasına milletimizi kurban etmemek lüzumunu Ermeni büyükleri anlamış görünüyorlardı. Ermeni milletinin istiklâlini en evvel biz tasdik etmiştik. Fakat :

Vaktaki elîm bir mütareke devrine girdik şarktan cenuptan, bizi can evimizden vurmağa hazırlanan bu dostlarımız bizi mahvetmek için büyük devletleri aleyhimize yürüttüler, onlara kılavuzluk ettiler ve ön saflarda o üniformanın verdiği, kuvvet ve kudretle müthiş mezalim yaptılar.

Bizi, bu kürrenin en kıdemli evlâtlarını ve hiç bir tarihte istiklâlini kaybetmemiş insanlarını bilmeden ve anlamadan haksız yere mahvetmeğe kalkan Taşnaklar üç ilimizi (Elviyei selâse), Urfa, Ayıntap, Maraş, Adana havalisini kan ve ateşe boğdular, ne netice hasıl oldu?! Artık yetmez mi? Acaba ırkî münasebet ve bir tarihte hattâ din birliği (Ermeniler senelerce İslâm yaşadılardı) öğrenildikten sonra da aramızda felâketler tekerrür edecek mi?

Talihim beni İstiklâl harbimizde dahi Şarkta bulundurdu ve tam inkirazı imha çenberinin hazırlandığı bir zamanda nasihatler ettim, samimî olalım, yolumuzu kapamayın dedim, dostluk diledim; fakat kan ve ateşle cevap aldık. Bıçak kemiğe dayandığı bir zamanda zarurî olarak Türkün demir pençeleriyle ikinci defa olarak Taşnak ordusunu hırpaladık.

Fakat Ermeni mevcudiyetine Türk milleti gene hürmet etti ve onun istiklâlini bitirmedi. Yeniden birçoklariyle tanıştım. Şifahen hattâ yaziyle bile söz verdiler ki artık (Türk — Ermeni) dostluğu ebedî kalacaktır. Ermeni milletini yaşatacak ancak Türk dostluğu olduğunu bir daha gördüler ve Ermeni edebiyatının esasının Türk mü-

nafereti değil Türk dostluğu olacağını kabul ettiler. Ermeni milletinin mahvî anında ıztırap çekecek başka bir üçüncü millet olmadığını da tasdik ettiler.

Ben bu dostluk edebiyatını uzatmıyorum. Kursağına emeksiz ecnebi nimeti akan ve hayatın her türlü zevkini o kanaldan emenlerle işim yoktur. Ben alın teriyle çalışan Ermeni vatandaşlarıma ve bunların emniyet ve rahatını düşünen iyi kalpli Ermeni milletine hitap ediyorum: Hâlâ yağan iftira ve kin yağmurlariyle ruhunuzu ıslatmayınız!.

(Ermeniler) eserimden size iki de vesika yazayım. Daha bir çok hakikatleri eserden yakında okuyacaksınız. (Kars) da Ermeni ordusu fedakârane çarpıştı, fakat ters cephe ile yaptığım taarruz, tarihteki emsali gibi mağlûbun felâketiyle neticelendi. Türk ordusunun ne kadar mertçe ve insanca hareket ettiğini gören, Ermeni yetim çocuklarına bakan Amerika heyetinin, İstanbuldaki Amerika mümessili Amiral Bristol cenaplarına 31 Birinci Teşrin 1920 de çektikleri telgraf aynen şudur:

Tous les americains à Kars sont biens, et l'armé Turque nous donne excellent soin et tout consideration. Nous avons parmition de continuer l'organisation comme avant. Les soldast tures sont bien disciplinès etiln'ya pas eu de massacrse.

Edvard Foks district commander
N. E. R. KARS

Ordumuzun Avrupa ve Amerika ordularından farksız derecede zapturaptı bulunduğunu ve onlardan daha ziyade âlicenap olduğunu Amerikalılar takdirle söylediler ve vesikalarında bu intizamı ve katliâm yapılmadığını da cihana ilân ettiler. Kendilerine müsaade ettiğimiz şey, orada topladıkları altı bin fakir veya kimsesiz Ermeni ço-

cuklarına bakım hususudur. Gümrü'de dahi ayni vaziyet hasıl oldu. Bu çocuklar şimdi birer Ermeni delikanlısı olmuşlardır. Haklarındaki Türk şefkatini unutmamış olduklarını ümit ederim. Ermeni yetimlerinin «Yetimler babası» hitabiyle bana hediye ettikleri karakalem resmimi samimî bir hatıra olarak saklıyorum.

Gümrünün medenî halkı ise üzerlerinden hemen iki sene fasıla ile dehşetli harp silindirleri geçtiği halde ne insanî muamele gördüklerini inkâr edecek derecede fena insanlar değillerdir. Gerek Harbiumumîde ve gerekse mütareke devrimizde yaptığımız her iki Ermeni hareketinin de günü gününe hesabını bu eserimde medeniyet âleminin huzuruna çıkaracağım. Aşağıdaki vesikayı Ermeni dostlarımız, kendilerini hâlâ Türk düşmanlığına süren ve iftiralarla ruhları kin ve isyan çirkâbına düşürmek isteyenlerin yüzüne çarpmalıdırlar.

16 Teşrinievvel 1921

Erzurum — Yakutiye

En Büyük Kumandan

Bugün Ermeni esir zabitleri ve efradı için mes'ut bir bayramdır. Bugün on iki ay süren esaretten sonra biz artık ailemize ve vatanımıza kavuşuyoruz. Bizim en büyük âmirimiz olmak hasebiyle zatıâlîlerine ve maiyetleri zabitanına biz Ermeni zabit ve neferleri Türkiyede hakkımızda gösterilen hüsnümuameleden dolayı bütün kalp ve ruhumuzla arzı teşekküre musaraat eyliyoruz. Biz buradan hareket ederken güzel hatıraları da birlikte götürmekteyiz. Biz emin bulunuyoruz ki, bundan sonra Ermeni askeri size karşı silâhbedest olarak bulunmıyacaktır. Ve tarafı âlîlerinden bizlere tebliğ edildiği üzere 1 Teşrinievvel 1921 de Karsta bu husus her iki milletin evliyayı umuru arasında takrir ve temin edilmiştir. Biz dahi bundan eminiz. İki memleket arasında Türklerle Ermeniler birbirlerine karşılıklı yardım edecek ve birlikte yekdiğerini müdafaa ve sıyanet eyliyeceklerdir.

Ferik jeneral jeneral miralay miralay

Miralay Zabitler (İmzaları mahfuzdur)

İstiklâl Harbimizin Esasları

I

Başlangıç

Medeni camialarda her hâdiseyi müteakip alâkadarlar derhal hatıralarını milletlerinin, cihanın ve tarihin huzuruna arzetmeği en kutsî bir vazife bilirler. Biz, tarihimizin en mühim hâdiselerinin içinde yoğrulduğumuz halde bu mühim borcu ödemekte bazı sebeplerin tesiriyle geç kaldık. Daha ziyade geciktik, hakikat nurunun gurubunu seyretmekten zevk almak demek olur.

Bir zamanlar milletimizin mukadderatını kayıtsız şartsız tasarruf eden Enver ve Talat Paşalar gibi zatlar, âmil oldukları müthiş hâdiselerin bilânçosunu millete vermeden ve hattâ ufak bir iz bile bırakmadan göçüp gitmişlerdir. Bu tarzı hareketin mahcubiyet ve mes'uliyeti elîmdir. Bu hacaletten aileleri de, kendilerini sevenler de müteessir olmaktadırlar. Çünkü:

Milletin ve tarihin hakkı olan hakikatı beraber gömmek feci bir cinayettir.

Ve çünki:

Bu ve tarihin hakkı olan hakikati beraber gömmek feci bir cinayettir. Ve çünki hakikatler yani tarihî haklar, bilhassa medeniyet çağının henüz ilk yaşlarında bulunan bizim gibi milletler için can verici birer gıdadır.

Vatandaş!

Yanlış bilgi felâket kaynağıdır, her işin evvelâ hakikatini ara ve öğren: Sonra münakaşasını istediğin gibi yap! Birincisi vicdanına, ikincisi seciye ve irfanına dayanır.

K. K.

İstiklâl Harbimizin Esasları :

Her hâdisenin esas hatları ve bunları birleştiren bir sürü teferruatı vardır. İstiklâl harbimizin esas hatları şunlardır:

1 — Millî istiklâlimizin tehlikeye gittiğini kimler, ne zaman gördü ve ne gibi teşebbüslerde bulundu?

2 — İstiklâlimizi kurtarmak için serdolunan muhtelif nokta-i nazarlar nelerdir?

3 — Esas plân etrafında ilk evvel kimler toplandı? Ve bu plânın tatbiki esnasında fikirler daima mutabık kaldı mı?. Erzurum, Sivas kongreleri ve bunları temin için yapılan mücadeleler, Misak-ı millî hududu, İstanbul meclis-i mebusanı haklarındaki fikir ve teşebbüsler nelerdir? Ve bu esnada heyet-i temsiliyenin mesaisi ve dahilî vaziyetimiz, İstanbul faciası ve millî hükûmetimizin Ankara tulûu.

4 — Harekât-ı askeriye, dahilî ve harici siyasetimizdeki muhtelif nokta-i nazarlar ne idi? Yeşil ordu ne idi? İstiklâl harbi daha evvel bitebilir mi idi?

5 — İstiklâl harbi esnasında propaganda ve casusluk meseleleri.

6 — Şark muhalefeti nereden çıktı?

7 — İstiklâlimizin temininden sonrası için fikirler ne idi? Netice ne oldu?

Millî İstiklâlimizin tehlikeye gittiğini kimler ne zaman gördü ve ne gibi teşebbüslerde bulundu?

Mondros mütarekenamesini okuyanlar Türk milletinin içine düştüğü felâketi anladılar. İstanbulun işgâliyle felâketin tasavvurun fevkinde olduğunu da gördüler. Bu felâketle âni karşılaşanlar artık Türklerin mahvolduğunu, kurtuluş imkânı olmadığını tasdik ile galip devletlerin eline kendilerini ve milleti teslim ettiler.

Halbuki millî istiklâlimizin tehlikeye gittiğini, ben 31 Mart 1325 irtica hadisesinin akabinde görmüş ve İttihadıterakki ricalini ve Şuray-ı askeriyi ikaz etmiştim. Bu husus hakkında (Türklerde hürriyet cereyanları ve ittihaditerakki cemiyeti) eserimde tefsilât görülecektir. Burada yalnız teklifimi yazıyorum: (Trakya ve Anadoluyu esas Türk vatanı adiyle Osmanlı umran ve servetini bu hudut içerisinde toplamak dahili siyasetimizin gizli temeli olmak sırası gelmiştir. Rumeli ve Arabistanın uzun zaman bizde kalmasına artık imkân göremiyorum. İslâm ırkları bile bizden ayrılmak fikrindedirler. Ordumuzun içindeki Arnavud ve Arap zabitlerinde bile dehşetli ayrılık fikirleri başlamıştır. Haricî devletlerle de Türkten gayri ırkların daha sıkı rabıtaları vardır. Osmanlı İmparatorluğunun inhilâli karşısında öz Türk unsuriyle meskûn olan yerlerin de felâkete düşmesine karşı şimdiden tedbirler alınmalıdır. 1 — Şimendöfer, yollar, ve hertürlü müessesat bu sahada vücuda getirmeli ve bunun haricinde inşası zarurî ilan kışlalar vesaire resmî mebani kerpiç olmalıdır. 2 — Ordunun harp kıymetinin yükseltilmesine büyük ehemmiyet verilmelidir.)

Fikrimi Şuray-ı askeri hüsn-ü telâkki etti. Fakat ittihadıterakki erkânı (Talât, Enver, Cemâl beyler - sonra paşalar) söz anlamadı. Bu fikrimi Balkan Harbini müteakip, hâdisatı işhat ederek tekrar ettiğimden dolayı Ahmet

Cemâl Paşa beni hayli hırpaladı.(1) Halbuki kendilerine 31 Mart irticaının, Arnavutluk kıyamının, Balkan Harbinin ve Harbiumuminin vukua geleceklerini daha evvelden görerek haber vermiş ve hükmeti ve alâkadarları ikaz etmiştim. Bu görüşlerim, hâdişelerin kaynaklarında vazifeten bulunmuş ve vazifeme bütün kuvvetimle sarılarak hâdiselerin menbaına kadar tetkik ve cereyan istikametlerini mütemadi tarassutla mümkün olmuştu. Manastırda iki sene Balkan komiteleri işi ile meşgul oldum. İttihad-ı terâkkinin ilk teşkilâtında muhtelif merkezlerinin teşkilinde bulundum. İrtica hareketine karşı yürüyen Edirne fırkasının erkânıharbi idim. Arnavutluk harekâtında kolordu erkâ-ı harbiyesinde bulundum. Bu esnada tutulan siyasetin Balkan ittifakı karşısında felâketimize sebep olacağını iki kere tahriren Harbiye nazırı Mahmut Şevket Paşa hazretlerine yazdırdım. Ayrıca (Yemen) de meşgul bulunan Erkânıharbiye reisi İzzet Paşa hazretlerine de Erkânıharbi İsmet Bey vasıtasile tahriren yazdım ve Erkânıharbiyei Umumiyemizin âciz ellerde bir felâkete sebep olacağını da bildirdim. Balkan harbi felâketinden sonra Alman heyet-i islâhiyesi arasında Erkânıharbiyei

(1) Cemâl Paşa Türkün mühim bir servetini ve kanını Filistin çöllerinde lüzumsuz döktükten ve Suriye hezimetinin temelini de kurduktan sonra Anadoluya avdet ederken benim, doğru görüşlerime karşı gerek şahsıma ve gerekse vatanımıza karşı yaptığı yanlış işleri düşünerek vicdan acısı duydu ve keşke, dedi! Fakat bu günahını hâtırasında iki satırla olsun itiraf etmedi. Bu mühim bahsi ben pek çok bilinmeyen diğer hakikatler gibi ulu tarihimize takdim edeceğim. Ahmet Cemâl Paşayı 1338 (1922) senesinde Tifliste şehit ettiler. Vatancüda kalan cenazesini (Erzurum) a nakil ile Kars kapısı dışarısında Hafız Hakkı Paşa için yaptırdığım bir şehitliğe tazimatla defnettirdim.

umumiye istihbarat şubesini idare ettim.

Heyet-i islâhiyenin erkânıharbiyemizi ele alması, bir aralık bana dikkate şayan bir vazife vermeleri akabinde Almanlar arasında mühim bir faaliyet başlaması ve Enver Paşa nezdindeki teşebüsleri ve bazı mühim istihbaratımızdan Almanlarda bir korku ve bir hazırlık hissettim.

26 Mart 1914 (1330) (1) da Erkânıharbiye ikinci reisi Hafız Hakkı beye mütalâatımı izah ettim. Enver Paşa rahatsızlığından naşi evinde yatıyordu; kendilerine de 27 Martta Teşvikiyedeki konaklarında vaziyet hakkında anladığım şeyleri ve endişemi anlattım:

(Balkan harbi neticesi Almanya ve Avusturya - Macaristanın cenuptan sarıldığından ve Yunan ordusunun Fransızlar tarafından tensiki ve Yunan — Sırp ittifakı dolayısiyle itilâf devletlerinin Cermanlığa karşı vurmak istedikleri darbe kolaylaşmıştır. Almanlar bundan endişededir. Erkânı Harbiyemizi ellerine almalarının sebebini bugünlerdeki faaliyetlerinin hedefinden daha sarih görüyorum. Yakın bir harbiumumide bizi de sürükliyeceklerdir. Şimdiden Edirne kalesinin lâğvı ve bazı vaidlerle Bulgarları da kazanmağa çalışıyorlar. Milletin mukadderatı ellerinizdedir. Bu vaziyeti görüyor musunuz?. Dün Hafız Hakkı beye de anlattım vaziyetten haberi yoktur.)

Enver Paşa hayretle sordu: Bu malûmatı nereden aldın. Malûmat ve tahminlerimi ve vaziyeti umumiyeyi teşrih ederek anlattım. Yazmaklığımı emrettiler. Bunu da yaptım. Fakat bu teşebbüsüm fırtınalar uyandırdı. (Tafsilât ve 28 Mart 914 tarihli lâyiham) (Türkiyede Almanlar) ve (Harbiumumî hatıralarım) da görülecektir.

---

(1) Bu esnada hâlâ malî sene kullanıyorduk ki, 8 Şubat 330 demektir. Tarihî harp tetkikinde karşılık yaptığımdan bizim de milâdî seneyi askeri takvim olmak üzere kullanmaklığımız hakkındaki lâyıham kabul olunmamıştı.

Enver Paşa ile pek tehlikeli işlerde beraber bulunmuş ve en ziyade emniyetini, itimadını kazanmış bir arkadaşı idim. Fakat Harbiye Nezaretine geçtikten ve Almanların eline düştükten sonra büsbütün kendini değiştirdi. Ne Şuray-ı askerinin lâğvında, ne yazılarımızın değiştirilmesinde ve ne de Almanlarla hususî çalışmasında en yakını olan bana bile haber vermiyordu. Gurur insanların en güzel hassalarını da mahvedip en iyi adamı da çürüttüğünü görerek çok müteessir oluyordum.

28 Mayıs 914 de (Viyana, Münih, Hamburg, Paris, İsviçre) ye hususî bir seyahate çıkmıştım. Bu hususî seyahatimde ateşemiliterlerimizin nasıl çalıştıklarını da tetkik ediyordum. 28 Haziran 914 de Avusturya Macaristan Veliahdına (Şirayevo) da suikast yapıldığı zaman ben (Paris) de idim.

Birkaç gün içinde İsviçreye de gittim. Vaziyetin beklenilen bir Harbiumumiye yürüdüğünü gördüm. Bunun için (Paris) de 14 Temmuz için hazırlanan muazzam resmigeçidi görmekten sarfınazarla 11 Temmuzda trene bindim. 14 Temmuzda İstanbula geldim ve o günü daireye vazifem başına geçtim. Yollarda aldığım intibaat harbiumumînin muhakkak olduğu idî. Vaziyeti Enver Paşaya ve Hafız Hakkı beye anlattım ve pek tedbirli kalmalarını ve cereyanı halden haberdar edilmekliğim vazifemin iyi ifası için de pek lüzumlu olduğunu söyledim ve boğazları kuvvetli tutmak fakat Harbiumumiye mecbur edilmedikçe girilmemesi fikrinde olduğumu da ilâve ettim.

Umumî seferberlikler ve onu takip eden harbiumumî başladı. Fakat yazık ki, ben hiçbir şeyden haberdar edilmedim. 1 Ağustos 914 Almanlar Ruslara ilânı harp etti. Ertesi günü de (Bizim umumî seferberliğimiz) ilân olundu: (2 Ağustos 914 20 Temmuz 330) ordumuzun Kırkkilise havalisinde tahaşşüdü hakkında, arzular, kararları görünce Enver Paşaya vaktiyle yaptığım maruzatımı hatırlata-

rak Almanların bizi harbiumumiye sürükliyeceği ve Kırklise havalisinde yapılacak bir tahaşşüdün hedefi Bulgarlar ve Romanyalılarla birlikte (Besarabya) üzerine yürüyerek Avusturya — Macaristan ordusunun sağ canahını takviye ve bu suretle Rus ordusunun bütün kuvvetiyle Avusturya — Macaristan ordusuna yüklenmesine mani olacağını, halbuki Bulgar ve Romanyalıların henüz vaziyetleri meşkük olduğundan böyle bir teşebbüsle Almanlar o devletleri tehdide yeltenmeleri ve bu suretle başımıza bir felâket çıkması ihtimâlini anlattım. Seferberliğimizin bir harbe müntehi olmamasını, Anadolunun imarı için istifade edilmesini, boğazların kuvvetli tarassudundan başka itilâf devletlerini şüpheye düşürecek tahaşşütlerden ve vaziyetlerden sakınılmasını da söyledim.

(Almanlarla ittifak muahedesi yapılmış ve seferberliğimiz de bunun üzerine ilân olunmuş! Katiyen bana haber vermediler.) 11 Ağustosta (Goben ve Breslav) Çanakkaleye ve oradan da İstanbula geldi. Goben bize yabancı değil idi. Daha evvel amirali padişaha arz-ı tazimata gelmiş! Ve biz de gemiyi gezmiş idik.

Hergün Harbiumumînin safhalarını haritaya tesbit ile diğer istihbarat ile birlikte Leyman Paşaya ve Enver Paşaya Fortrak ve (Şifaî rapor) verirdim. Almanların mütemadiyen Enver Paşayı harbe teşvik ettiklerini görüyordum. Bana bile Envere müessir olmaklığımı rica ederlerdi. Ben Enver Paşaya hergün harbe girmekliğimizin felâketli neticesini anlatır. (Silâhlı bitaraf) kalmaklığımızın faydalarını sayardım.

Tehlikenin Çanakkale ve İzmirden yapılacak debarkmanlarla geleceğini ve bunun Yunanistan sahil ve adalarında hazırlanacağını ve Yunan Ordusundan da istifade olunacağını izah ettim ve bu hesapları da yaparak bir lâyiha ile harbiumumiye girmekle Anadolunun felâkete düşeceğini kendisine gösterdim.

Lüzumsuz ve vakitsiz harbe girerek neticede İzmirden gelecek bir istilâ ordusu ile asıl anavatanımız olan Anadoluyu da harabezara çevirmek ve millî mevcudiyetimizi tehlikeye koymak felâketini hergün rapor verdikten sonra tekrar ettim. Ayrıca (Hindistan) kuvvetlerinin müressem bir haritasını da göstererek evvelâ Irakın ve sonra da bütün Arabistanın başına gelecekleri de izah ettim. Fakat sözlerimin iyi tesir bırakmadığını görüyordum. Teşebbüslerimden haberdar olan Almanlar da bana fena halde kızıyordu. Hindistan haritasını, satın aldığımız yere iade ettirdiler, debarkman hesaplarımı da şube kasasında tarihî bir hatıra olmak üzere hıfza mecbur oldum.

10 Teşrinievel 914 de Leyman Paşa beni çağırdı, ellerini birbirine vurarak ve bir çocuk gibi sevinçler içinde: (Haberin var mı Kâzım Bey, Rus donanması bizim donanmaya taarruz etti, muharebe başladı. Tebrik ederim.) dedi. Enver Paşanın da bayram selâmlığında beni istediği haberi verildi. Aynı tebriki ondan da aldık!. (Bu meraklı sahifeler de Türkiyede Almanlar ve Harbiumumî hatıralarımda görülecektir.) Ve yolda bulunan esirlerin isticvapları vazifesini aldım.

İşler aldı yürüdü. Enver Paşa da, Leyman Paşa da sevinçlerinden kaplarına sığamıyorlardı. 14 Teşrinisanide Cihat ta ilân olundu. Bunun faydasız bir iş olduğunu da söyledimse de benden mütalâa soran yok idi. Ben milli bir felâketi önlemek için surat asmalara, istiskallere aldırmıyordum. Enver Paşaya iki teklif yaptım! 1 — (Madem ki cihat ilân ettiniz bari bundan sonra Erkânıharbiyenizi Türk yapın) cevabı: (Seni erkânı harbiye reisi yapayım mı? Ya sen ya İsmet, başka kim var.) (2 — Bu kış büyük hareketler yapmayın, Anadolu yollarının ikmâline çalıştırın!) cevabı: (İyi olur.)

Leyman Paşa da: (Basarabya sahillerine meselâ «Akkerman» civarlarına kuvvetli bir Türk ordusu çıkararak

Rusların Avusturya — Macaristan ordusu üzerine yüklendikleri şu günlerde mühim muvaffakıyetler elde ederiz ne dersin?) diye sorduğu zaman: «İmkânsız bir iş olduğunu. Bu felâketin bütün Türkiyeyi de daha harbiumumî bidayetinde mahva sebep olacağını» söyleyince kızdı ve bağırdı: (Fafkasyada Rus ordusu kalmadı. Hepsi Avusturya — Macaristan üzerine yürüyor, biz âtıl duruyoruz.

Cevap verdim: (Fafkasyada takatımız kadar kuvvet tutuyoruz. Boğazları da kapadık. Bizden daha ne istersiniz, Türkiyeyi perişan edecek hissî hareketlerin acısını sonra siz de çekersiniz.)

Enver Paşaya bu münakaşamızı anlattım ve Besarabya sahillerine yapılacak bir çıkartmanın muvaffak olamıyacağını, hususile Romanya ve Bulgaristan vaziyetleri, belli olmadan böyle bir teşebbüsün boğazları da tehlikeye koyacağını izah ettim. Hafız Hakkı beyin de bir (Kars) hareketi hakkındaki etüdlerini görerek kışın bunun bir felâket olacağını kendisine de, Enver Paşaya da, Leyman Paşaya da söyledim. Fakat bu teşebbüslerim sebebiyle karargâhı umumîden atıldım ve hattâ 28 Teşrinisani 330 (914) de Erzurum yolunda bulunan Enver Paşaya şu şifreyi yazmaklığıma rağmen: (Heyet-i İslâhiye, şubeden bir an evvel ayrılmaklığıma çalışıyor. Malûm-u devletleri olan mahrem vezaifi henüz kimseye devredemedim. Avdet buyruluncaya kadar şubeden ayrılmamaklığımı Erkânıharbiyenin selâmeti namına arza cesaret ediyorum.) Ayni günde gelen emirle: Hudud haricine bir hedefe yola çıkardılar. Tahrana, Efganistana ve belki Hindistana! Enver kış ortası Sarıkamış taarruzunu söz dinlemeden yaparak güzel bir orduyu mahvetti.

Ben Bağdata gidip geldim, Çanakkale muharebesine fırka kumandanı olarak girdim ve birgün Enver Paşa beni çağırarak dedi ki: (Seni Galiçyadaki ordu Erkânıhar-

biye Reisliğine intihabını muvafık buldum. Alman orduları arasında bizi en iyi sen temsil edersin.

Enver Paşa ile hususiyetim olduğundan mevki ve rütbe farkına bakmıyarak münakaşa ederdim. Bana Harbiumumiye girdikten sonra sorduğu mütalâllara hep menfî cevap vermiştim. Çok tehlikeli fikirlerini görüyordum, bunları bana açması benim de bu işte ön ayak olmaklığım için olduğunu anlıyordum: 1 — Anadoluya bir hayli Alman muhaciri getirmek. Başka türlü yalnız başımıza medenî âleme giremezmişiz. 2 — İslâm ittihadı yapmak. Ben bu iki fikri de şiddetle reddetmiştim. Şimdi hudut haricine ne ordu göndermek hevesine de acı mukabele ettim. Dedimki: (Kıyasıya orduları harcıyorsunuz. Harbiumumî bitmeden milleti mahvedersiniz. Halbuki harbiumumîden sonra bize yükleneceklerini ve Anadoluyu kurtarmak için olsun takatsız kalmamaklığımızı düşünmekliğimiz lâzımdır.)

Enver Paşa (Mesele harbi kazanmaktadır. dedi: Ertesi günü bir emir aldım. Yine Bağdata! Golç paşanın Erkânı Harbiye Reisliğine! Ve bir daha İstanbula yaklaştırılmadım: Gutülammarenin sükûtunda ve bunu müteakip müthiş muhaberelerde bulundum, sonra Kafkas cephesine.

Vatanımızı, eski verdiğimiz yerleri de ilâveten kurtardık, fakat durmak dinlenmek yoktu. İrana yürüyecektik. Şimdiye kadar vatan hudutları haricinde 7,5 fırkalık yüz bin Türk genci kanlı harplere gönderilmiş ve bunlar mevcutlarının beşte dörtdünü el diyarlarında kurban bırakmışlardı. Bundan başka kış kıyamette Sarıkamış taarruzunda doksan bin kişilik kahraman bir ordudan 12 bin kişi sağ kalmıştır.

İkinci İzzet Paşa ordusunun mühim bir kısmı da aynı suretle dondan, açlıktan mahvolmuştu.. Irak ve Filistin cepheleri faik kuvvetler karşısında pek geniş hatlar üze-

rinde zayıf ve tehlikeli vaziyetlerde bilhassa Filistin Leyman Paşa kumandasındaki üç ordu üç fırka kuvvetinde iken birçok karargâhlar üstüste, Üç ord ve bir ordular gurubu kumandanlığı, (İngiliz muvaffakiyetini temin ederek üç ordunun kısa bir zamanda mahvına sebep olanlardan biri de Leyman paşadır. Güyâ bu vaziyetin tehlikeli olduğunu bildirmiş! Bununla tarihî mesuliyetten kurtulamaz, felâkete sebep olacağına istifa etmekte bir vazife olacağını düşünmemiştir.)

Bu zayıf cephe takviye olunacağına Romanyadan on beşinci fırka Gümrüde emrime geldi. Bir taraftan Kafkas Azarbaycanına diğer taraftan İran Azarbaycanına yürüyecektik. Böyle bir vaziyette kolordunun hudut haricine sürülmesini doğru bulmadım ve Gümrüye gelen Dahiliye Müşterşarı Abdülhalik (1) beye 29 Haziran 1918 de vaziyetin tehlikesini anlatarak Sadrazam Talât paşaya izah etmek üzere defterine dört madde halinde kadro haline döndüğünü, inhilâlin yakın olduğunu, cepheler takviye olunacağına halâ zayıf serablar (İslâm ittihadı, Türk ittihadı) arkasından koşulmamasını, bu tarzda hareketle daha Harbiumumî bitmeden cephelerin inhilâl edeceğini) not ettirdim. İstanbul hükûmeti, ve başkumandanlık vaziyeti takdir etmiyordu. Şarkta dahih ordular icat ve bir de üstüne Şark orduları gurubu kumandanı olarak Halil Paşa tâyin olundu.

Bunu Sultan Reşadın vefat ettiği 3 Temmuzda öğrendik, Asıl teessüf edilecek şey Alman ve Avusturya gazetecileri peşimizden ayrılmaksızın bizden ne bir gazeteci, ne bir millet vekili semtimize uğramıyordu. İstanbul gazeteleri (Turan) a diye makaleler şiirler ve (Kızıl Elma) şarkılariyle ölüm halinde, bitkin milleti halâ (kuvvetlisin, kan vereceksin) diye aldatıyorlardı. Büyük kumandanla-

(1) 1931 senesindeki Maliye Vekili Abdülhailk Renda.

rın resmî raporları ve başkumandanın hükûmete ve millete beyanatı hepsi yalandı. Felâketi görenler de korku ve riyakârlıktan yalan söylüyorlar ve nihayet susuyorlardı. Hastalığını gizleyen budalalar gibi olmuştuk. Beynimizin üstüne kadar uzanan yalın kılınçları görmemek için yukarıya bakmıyorduk. Ben şahsıma zaferden zafere koşan ordu mensubu sıfatiyle sıkıntıda değildim; fakat daha seferberlik hesaplarını yapıp Enver Paşaya verdiğimi, Çanakkale ve İzmir debarkmanlariyle aramızda büyük bir mesafe kalmadığını, inhilâl edebilecek olan cenup cephelerimizden de gelecek tehlikelerle daha on sene evvel haykırdığım Anadolumuzun, biricik vatanımızın da istilâlar altında kalarak istiklâlimizin tehlikeye düşeceğinden endişeye başladım. 20 Temmuz 918 de karargâhı umumî istihbarat şubesi müdürü Seyfi beye (1) aşağıdaki mektubu yazdım. Bunu arkadaşlarıma, Enver Paşa da okuyacaktı:

(1) Seyfi Paşa,

İstihbarat Şubesi Müdürü Seyfi Beye:

Gümrü 20 Temmuz 340

Sevgili kardeşim Seyfi:

Senin gelişini, onbeş gün teahhurla gelen ajanslardan anlıyorum. Gelemediniz ki, dertleşelim. Amma ne alâ Koca Kars vilâyeti! Bari bir gazete muharriri gelebilseydi. Ben zannediyordum ki, artık insan olduğumuzu cihana gösterebileceğiz. Fakat yazık! Alman ve Avusturya muhabirleri lâzımî gibi seyrüseferlerini yaptılar, eserlerini yazdılar, milletlerine bu ufku da seyrettirdiler de bu milletin bu zavallı Türkün ne bir mebusu ne bir âyanı, ne de bir gazetecisi görünmedi. Zahmet, fedakârlık mı zannolunuyor. Anlamak mümkün değil. İstanbul afetzedelerine gazeteler vagon tavsiye ediyor! Bir çift göz gelse de görse Kars nedir ve millet namına içinde kaç canlı mahlûk var. Seyfi! Erzincan, Erzurum, Kars, Gümrü, Karakilise, İlâh yerler boğazlara çıkan karlar arasında mermer kadar katı ve soğuk emir ve kumandalarla ele geçti. Şunu her an görüyorum ki, heyet-i zabitanımız ve efradımız emsalsiz cefakeş ve fedakâr. Herkesin sevgili kaybı üçten aşağı değil. Fakat endi varlığını aybedinceye adar o metin bir mevcut.. Bunlar için titremeyen kalpleri Allah titretsin...

İstirdat olunan bu mülkü yalnız resmî raporlarda bu zavallı millet görecek mi? Bir matbaa makinesiyle iki gazeteci Karsa kadar gelip ileri geri irfan saçmıyacak mı? Bugün Dobrucada Bulgar gazetecisi var, Tifliste Almanca gazete çıkıyormuş! Orduyu milletin irfanı takip etmez mi? Muharrirler milletin dürbünüdür.

Hiçbir millet ordusunu başı boş havasına salmaz, Tasavvuratla netayiç bir mi? Bunu yalnız resmî raporlardan anlamak asırları geçmiştir. O sahifeler fecayi doludur. Tekrar okunmamalıdır. Bugün koca bir iklimin zabtuişgali, idaresi, ıslahı, muhtelif gözlerle görülmeli, gösterilmelidir. Bir zatın yazdığı anca kendi kitabı hayatıdır ki,

her fiilî müstahsen görülür. Bu lâyetegayyer bir kanunu tabiattır. Herhalde bu iklim ve buranın milleti arizuamık tetkike sezadır. Ve bunu ancak alemi hür, gözü hür meslek erbabı yazar. Bana, ne yazsalar bende mafevkime yazacağım, kendi duygum olur ve ben de ne yazsam yine bu semavatta pervaz olur. Ne millet, ne de hükûmet buraların ve daha uzakların halini olduğu gibi bu şerait altında bilemez. Tabiî âtisini de doğru düşünemez. Gümrüde bir Avusturyalı muharrir günlerce oturdu. Halkın ruhune girdi. Makaleler, eserler yazdı. Fotoğraflar aldı ve zoraki buradan çıktı gitti. Bizim milletin turancılarını yine İstanbulun mavi seması altında şair midirler. Zavallı Türk! Türklük namına yürü, yoruluncaya kadar hattâ ölünceye adar yürü- Selâm kelâm.

KAZIM KARABEKİR

20 Temmuzla 19 Eylûl 918 arasında iki ay vardır. İki ay sonrası millî felâket günlerimizin başıdır. Gaflet gururun ayrılmaz arkadaşıdır. Bilhassa bizim tarihimiz mağrurların gafletile doldur.

Mağrur gafillerin bizzat sebep oldukları millî felâketler önlerine kadar geldikleri ve hattâ gösterildiği halde nasıl olup ta göremediklerine bilmem kaçıncı defa olmak üzere şahit olacağız.

Hâlâ herşeyi dahiyane bildiği ve idare ettiği mutabasbıs ve riyakâr bir zümre tarafından lâfla, yazıyla ilân olunuyor. Beyazıt meydanında (Hatıray-ı Celâdet) âbidesi etrafında ölüm dirim saatlerini yaşayan millete hergün yalan uyduruluyordu. Gerçi Rusya inhilâl etmişti. Fakat müttefiklerimizin ve bizim halimiz de buna yakındı.

1 Ağustos 918 de kolorduma (Tebriz) in işgâli emir olundu. Bu hareketin lüzumsuzluğunu, felâketini anlatarak (Aras) ın cenubuna geçmekten ise (Nahcıvan) mıntıkasiyle Türk Azarbaycanı arasındaki Zangezur mıntıkasını açmak ve buradaki kuvvetli Taşnak çetelerini te-

dip etmeği mükerreren orduya yazdım, (kolordumu maksatsız bir istikamete tahrik etmeyiniz!» dedim. Fakat şiddetli emirlerle (Tibriz) e yürütüldüm ve burayı tehdit eden İngilizleri (Meyane) şarkına kadar tard ettik.

13 Ağustos Başkumandanlığı Sultan Vahdettin, Erkânı Harbiyei Umumîye Reisliğini de Enver Paşa deruhte ettiği tebliğ olundu. Fakat ahvalde değişiklik yok idi. Bir sürü Alman ve bir sürü hiçlerden mürekkep riyakâr zümre arasında daha bilgili ve daha ihtisas sahibi arkadaşlarımız bile doğru yolu göremezken herşeyin cahili bulunan padişahın ne marifet yapacağı anlaşılıyordu. Ben Enver Paşaya itimada şayan Türk erkânıharbiyesiyle çalışmasını mükerreren rica etmiş idim, ne yazık ki, en iyi kumandan, erkânıharpler İstanbula bile yaklaştırılmıyordu. Almanların İran hareketi arzusu Hindistanı tehdit ile fazla İngiliz kuvvetlerini çekmek maksadiyle idi. Bu zihniyet bütün harp müddetince devam etti. Felâketimizin bir sebebi de bu zihniyet oldu.

15 Eylûlde Bakü de zaptolundu. Fakat 19 Eylülde İngilizler üç misli faik kuvvetlerle Filistin cephemizde bizi tarihte misli az görülür bir hazimete uğrattılar: On beş dakikalık şiddetli bir topçu ateşinden sonra İngilizler taarruza kalkıyor iki saatte Cevat Paşa kumandasındaki 8 inci ordu cephesini yarıyorlar ve İngiliz süvarisi ordunun gerisine geçiyor. Tayyareler kumanda karargâhlarını bombalıyor. İkinci gün sabahı (Nasıra) da (Leyman Fonsandires) in karargâhı bir süvari livası tarafından büyük bir gaflet içinde basılıyor, o gün Cevat Paşa, ordusundan eser kalmıyor. Sıra Mustafa Kemal Paşanın 7 inci ordusuna geliyor, bunun da en mühim kısmı ric'at esnasında süvari ve tayyareler tarafından mahvediliyor, en sol cenahtaki Cemâl Paşanın 4 üncü ordusu ve 7 inci ordu bakiyesi de 30 Eylûlde (Şam) da mahvediliyor. en değerli ve en şöhretli kumandanlarımız ancak cüz'i maiyetleriyle 14

günde 600 kilometre katetmek üzere Anadolu hudutlarına can atabiliyorlar ve mütarekenın zarurî olduğunu bildiriyorlar. (Katma) sırtlarında ikinci ordu kıtaatından da istifade ile ancak bir İngiliz süvari fırkasının hareketi durdurulabiliyor.

21 Eylûlde, taarruz edecek düşman bulamayan İngiliz ordusu toplanıyor ve işi tayyareye ve süvariye bırakıyor. İngilizlerin bu hareketteki kuvvetleri 57 bin tüfek, 21 bin kılınç. Bizim kuvvetlerimiz 31 bin tüfek, 6 bin kılınç. İngilizler cem'an 75 bin esir ve 300 top alıyorlar. Bütün menziller, parasiyle malzemesiyle insan ve hayvan ve erzakiyle İngilizlerin ellerine düşüyor. Ondört günde İngilizlere terekttiğimiz arazi Kızılırmakla Meriç arası kadar bir daha, yani Ankara ile Edirne arası kadar. Tarih bu kadar acı sillesini ancak kendisinden ibret almıyanlara aşkeder (*).

Ne gariptir 7 Teşrinievvelde yani Suriyede üç ordumuzun tamamiyle mahvından sonra bir İngiliz süvari fırkası eğlenceli bir yürüyüşle (Halebe) yürürken ben (Tibriz) de idim. Şark orduları gurup kumandanı Halil Paşa buraya gelmişti. Bugün bana şu teklifi yaptı:

(Tahran'ı hiç değilse «Reşt» i işgal et!) dedi. Dedimki: (Vatanımızın felâkete düştüğünü halâ kabul etmiyor musunuz. Artık bir adım ileri gitmem. Ordunun sağ cenahından sol cenahına mesafesi 600 kilometreden fazla. Yalnız benim kolordum iki yüz kilometre sahaya dağılmıştır. Son gününde olsun (Anadolu)yu ezdirmiyelim.)

(*) Filistindeki ordularımızın felâketine sebep:

1 — Başkumandanlığın cepheleri idaresindeki yanlışlığı.

2 — Mevzi yanlışlığı,

3 — Mevzide vaziyet yanlışlığı.

4 - Geri tertiplerde noksanlık ve yanlışlıktır.

Bu hususları (Türkiyede Almanlar) eserimde tefsil ettim.

Halil Paşa mütalâamı kabul etti ve (Bir daha senin sözünden aksini yapmam, çünkü dediklerin çıkıyor) dedi.

8 Teşrinievvelde Halil Paşa Tebriz'den ayrılırken (Belki bu kabinenin mütareke teklifini İngilizler kabul etmezler) dedi. (Pek meraklı olan bu hâdiseleri ve muhavereleri Harb-i Umumî hâtıralarıma bıraktım).

17 Teşrinievvelde Enver Paşa'nın son emrini aldık 13 de yazılmış:

Dinimizin ve vatanımızın teâlisi ve muhafaza-i hukuk ve namusu için yegâne istinatgâhı olan ordu ve donanma Harb-i Umumîde emellerine muvaffak olamadı ise bundan hiçbir vechile müteessir olmıyarak Cenab-ı Hak'kın yakın bir zamanda ihsan edeceği ilk fırsatta nail-i emel olacağına emin olarak ifa-yı vazifeye devam eylemelidir.

Birlikte en tehlikeli işler başardığımız ve müteaddit müsademelerde ölüm tehlikesi altında pek samimî hislerle bağlandığım Enver Paşaya da, orduya da, millete de vatana da pek yazık olmuştu.

Daha on sene evvelinden itibaren söylediğim hakikatlere birer şahit olmasına ve bilhassa Harb-i Umumî hakkında vukuundan dört ay evvel nazar-ı dikkatini celbetmekliğime; vukuundan sonra da milletimizin nef'ine olan tekliflerime rağmen beni muhitimden ayırmak isteyen Almanlara uydu. Riyakâr ve hilekâr insanların mütemadiyen dehasını alkışlarla yad ve tebcil neticesi kibir ve gurur hastalığına tutuldu. Bu hastalık en yüksek bir şahsiyeti ne acıklı hale koyacağına ve böyle bir adamın vatan ve milletin başına neler getireceğine şu Harb-i Umumîde yalnız biz değil, Ruslar ve Almanlar da şahit oldular. Bir takım hiçlerin ilimsiz, emeksiz yüksek kazançlara çıkarılması onların riyakârlıkları arasında her kim olursa olsun hakikatle alâkası kalmıyacağına bilhassa Rus çariyle Enver, beliğ misaldir. Her milletin tarihin-

de böyle gafiller görülmüştür. Bizim tarihimiz ise bununla doludur. Enver Paşa vaktiyle binlerce vatandaşlarının azm-ü celâdetiyle kazanılan meşrutiyeti kolayca bir hil'at gibi omuzlarımıza aldıktan ve inkılâpların doğurduğu gayri tabiîlik neticesi emeksiz birkaç rütbe ile en büyük bir makamı işgal ettikten sonra hakikate karşı yalnız kör ve sağır değil, ona karşı hattâ düşman oldu. Çok yakından tanıdığım Enver Paşa veya böyle muhtelif rütbe ve makamların tecrübelerinden geçmemiş insanların birdenbire resikâra atılmasının felâketini icabedenlere daha evvelinden söylemedim değil, fakat türlü tefsirlerle karşılanmıştım. İşte bu Enver, hâlâ ne söylediğini bilemiyor, lüzumsuz yere erittiği ordulardan ne istediğinin farkında değildi. Türk yavrularını mütareke gibi öyle bir facia ile karşılaştırdı ki, artık Anadolumuzu ezeldenberi Türk vatanı olan bu harabeyi müdafaa etmek, Türk'ün istiklâlini burada muhafaza etmekten başka bir vazifemiz kalmamıştı.

Bu vazifeye koşmak emrini kim verecekti? Ya istiklâl! Ya ölüm! hakikatini kim haykıracaktı?. Başkumandan Enver Paşa da, Sadrâzam Talât Paşa da, Anadolu'nun canını, malını el uğruna insafsızca şuursuzca emdikten, bitirdikten ve Filistindeki üç ordu gibi Musul cenubundaki Ali İhsan Paşa kumandasındaki 6 ıncı ordumuzun tam izmihlâlini de seyrettikten ve 30 Teşrinievvel tarihli mütareke şartlarını okuyarak dört senelik gafletlerinin âkıbetini de gördükten sonra kaçıyorlardı (*). Zavallı Anadolu! Yolsuz, parasız ve insanca zayıf bünyesiyle kimlerle pençeleşecekti. Ne siyasî bir taazzuv, ne iktisadî ve ne de içtimaî bir varlık bırakmamışlardı. Her şeyi insafsızca

(*) **Bu arkadaşların meşrutiyetin istihsalinde ve sonraki vazifelerinde ve İstiklâl Harbinde neler yaptıklarını başka eserlerimde yazdım.**

yapmışlardı. Daha ilk Selânik Kongresinde (1324) 1908 de ben etraflarına üşüşen riyakâr tufeylîlerle günün birinde milleti nereye götüreceklerini haykırmış ve muteber zatlar huzurunda gördüklerimi ve düşündüklerimi söylemekten, yazmaktan çekinmedim, bilhassa Talât ile Enver'i pek eskiden beri tanımış ve birlikte en tehlikeli işleri deruhte etmiştik, namus ve fazilet ve memleketlerine karşı en büyük sevgi ve fedakârlık hisleriyle meşbu olduklarını bilirdim. Hürriyet mücadelelerinde en ileri saflarda en mühim işleri gördüler, sonraları da milliyetperverlik hisleriyle orduyu gençleştirmek ve milletin âtisini tehlikeye koyabilecek teşebbüsleri önlemek gibi daima hayır ile yâdedilecek işler de yaptılar. Ancak pek kolay ve pek genç yaşta milletin mukadderatını ellerine alınca bir hiçler alayı, bir meş'um güruh bu başlar etrafında o kadar kesif ağlar kurmuştu ki, hakikati haykıranların seslerini duymalarına değil, vakit vakit gözleri karşısında dikilen felâket levhalarını bile görmeğe mecalleri kalmamıştı. İşte hiçbir tenkide ve hiçbir acı hakikatin telâffuzuna müsaade etmiyerek mütemadiyen alakışlarla sarhoş olan bu arkadaşlarımızın hayatlarının bilânçosunu vermeden 2 Teşrinisâni 1918 de vatanı, milleti ve orduyu terkederek kaçtılar.

Vilson prensiplerinin cazip vaidlerine kapılarak harbden bıkan veya mağlûbiyetlere giriftar olanlar da (Mondoros) mütarekesini tehalükle kabul ettiler; fakat bir seneye yakın zamandan beri zaferden zafere koşarak bütün şark vilâyetlerimizi istirdattan maada Ermenistn'ı bilhassa (Kars) ı ve (Gümrü) yü Rusların milyonlar sarfiyle tahkim ve yüzlerce topla teçhiz ettiği kaleleri namütenahî ganaimle zapteden ve bütün Kafkasya ve Şimalî İran'a hâkim olan Şark ordusunun bir kumandanı sıfatiyle bu tarzdaki mütarekenin hayra delâlet etmiyeceğini, mütarekenin tebliğ ânından itibaren gördüm. Mütareke

esnasında, (Tebriz) de bulunan kolordu karargâhımın lâğvolunarak Sadrâzam İzzet Paşa tarafından erkân-ı harbiye-i umumiye reisliğine getirilmekliğim arzusiyle İstanbul'a celbolundum. Gelirken (Batum) depolarındaki birçok sahra Japon topları ve mermilerini iki büyük şalopeye yüklettirdim ve Reşitpaşa vapuruna bağlıyarak (Trabzon) a çıkarttım (*).

28 Teşrinisani 334 de Reşitpaşa vapuriyle Boğaziçine girdiğimiz zaman karşılıklı İngiliz ve Fransız bayraklarının sallandığını görerek heyecana geldim, Büyükdere'de merasimle İngiliz bayrağının çekildiğini gördüğüm dakikada (Tek dağ başı mezar oluncaya kadar) mücadele ederek istiklâlimizi kurtarmağa vicdanıma karşı ahdettim ve (Ya istiklâl, ya ölüm!) diye haykırdım (**).

29 Teşrinisani 334 (1918) Zeyrek'te Kilise Camii karşısındaki ağabeyimin evinin bahçesinde, ziyaretime gelen Harbiye Nezareti Müsteşarı en yakın aziz arkadaşım Miralay İsmet Bey'e (***) milletin istiklâlini kurtarmak için düşüncelerimi şöylece izah ettim:

(Genç kumandanların İstanbul'a toplatılması ve hususiyle beni Şarktan ayırmak büyük bir gaflet olmuştur. Beni derhal Şark'a iadeye çalış. Ben orada milleti tenvir ve onlara yardım ederek memleketin inhilâline karşı Şark'ta yeni bir millî Türk hükûmeti vücuda getirerek Şark'ı tehlikeden kurtardıktan sonra Garp tehlikesi bertaraf edilebilir ve bu suretle mütareke hududu dahilinde kalan anavatanımız kurtulabilir. İtilâf devletlerinin harekâtı idame etmeyip bizimle mütarekeyi kabul etmelerin-

(*) **Bunlar Garp cephesine ilk hediyem olmuştur.**

(**) **Bunu bir marş olarak da güfte ve bestesini şarkta iken yaptım.**

(***) **Başvekil İsmet Paşa hazretleri.**

den itilâfın bu hudut dahilinde yeni bir cidale kalkışacağını tahmin etmiyorum (*).

İsmet Bey (şimdiki İsmet Paşa) **tehlikeyi büyük ve bu fikrimin imkânsızlığını söyliyerek askerlikten istifa ile bir köyde çiftlik yapmaklığımız fikrinde bulundu. Tek dağ başı mezar oluncaya kadar bu gayeden ayrılmayacağım, dedim. Bunun üzerine beni Şark'a tâyin için çalışacağını vaadetti.**

30 Teşrinisani 334 de Harbiye Nazırı Abdullah Paşayı ziyaretle gazetelerimizin İttihat ve Terakki erkânını batırmak gayretiyle Ermeni katliâmı efsanesi hakkındaki yanlış neşriyatlarının tehlikesini anlattım. Ve Ermeni mezalimine ait topladığım vesaik ve fotoğrafları vererek İsmet Bey'in riyasetinde bir komisyon teşkil ettirerek hakikî vaziyetin bir risale ile neşrini temin ettim (**).

1 Kânunuevvel 334 de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa hazretlerini ziyaretle İstanbulda toplanmaklığımızın gafletini izah ve benim derhal Şark'a iademi ve ordunun zayıflatılmamasını rica ettim.

Sadâretten istifa etmiş bulunan Müşir İzzet Paşa hazretlerini de aynı günde ziyaretle (Milletin istiklâlinin mahvına gidildiğini ve bunu ancak Şark'tan temin imkânımız bulunduğunu takdir ederek beni getirtmemeniz lâzımdı. Sulhun akdinden evvel ordunun kuvvetten düşürülmemesini ve benim iademi ve kendisinin de iş başın-

---

(*) **İtilâf devletleri ve hattâ Amerikalılar Anadolu istilâsına iştirâk edecek mi etmiyecek mi meselesi Ankarada millî hükûmet teşkil edildikten sonra dahi Ankara hükûmeti ile aramızda münakaşa edilmiş ve ben fikrimde edille göstererek etmiyeceğini ispat ettim, bu husus Ermeniler faslında görülecektir.**

(**) **Ne vaziyete düşmüştük: Harbiye Nezaretinde Fransız tercümanına verilecek on lira bulunamamıştı da benden karzan aldılar.**

dan uzaklaşmasının doğru olmadığını söyledim. Derhal gözlerinden yaş boşandı ve (Demek seni getirmekle vatana fenalık ettim. Bazı arkadaşlarımla görüşeyim kararımı söylerim) dedi.

6 Kânunuevvel 334 de selâmlık merasiminde usulen huzura kabul olundum. Padişaha dahi (sulhun tamamî-i temini görülmeden evvel ordusunu zayıflatmaması ve bilhassa genç kumandanlarını iş başından ayırmaması, aksi halde ikinci Endülüs vaziyetinin pek uzak olmadığını) anlatarak (benim Şark'a ve İstanbul'da toplanan genç kumandanların da Anadoluya orduları başına iadeleri halinde Türklüğün öldürülemiyeceğini) söyledim. Cevaben: (Sizin gibi genç, mert ve şayan-ı itimat kumandana malik olmakla ben ve milletim iftihar eder) dedi. İşte bu mülâkattır ki benim ve diğer genç kumandanların iş başına geçmesini temin eden âmillerden birisi oldu.

23 Kânunuevvel 334 (918) de Cevat Paşa Harbiye Nezaretine ve Fevzi Paşa da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine tayin olundular. Kendilerini tebrike gittim. Beni Tekirdağındaki 14 üncü kolorduya tâyin ettiklerini ve bunun ilk ademe olduğunu ve ilk fırsatta Şarka iade edileceğimi Cevat Paşa söyledi. Müsteşar İsmet Bey de teyit etti.

2 Kânunusani 335 de Tekirdağına muvasalatımda orada kalmak hususundaki beyhudeliği görerek bir an evvel kolordunun Balıkesire nakli için teşebbüsatta bulundum ve müsaade almağa muvaffak oldum.

28 Kânunusani 335 de Tekirdağında ziyaretime gelen Edirnedeki Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Beye de millî istiklâlimizi kurtarmak hakkındaki mütalâamı izah ve Şark'a gitmek için uğraştığımı ve bu kolordunun da Anadoluya naklini temin ettiğimi söyledim. Fikrimi o da münasip gördü.

14 Şubat 335 de bir aralık Harbiye Nâzırlığında ve

bir aralık Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti vazifesinde bulunan ve evvelce kumandanım olan Şevket Turgut Paşa hazretlerini de ziyaret ettim. Fikirlerimi açtım, kanaatlerimi söyledim ve benim Şark'a tâyinime delâletlerini rica ettim.

13 Mart 335 Şarktaki iki kolordudan mürekkep dokuzuncu ordunun ismine on beşinci kolordu namı verilerek beni kumandanlığına tâyin ettikleri emrini aldım. Fakat bu aralık bir tasfiye-i rütbe meselesi meydana atıldı. Muharebe meydanlarında kazandığımız rütbeler bizden alınacaktı. Bunun için benim Şark'a gitmekliğim bir müddet tehir ettirildi. Büsbütün sarfınazar edilmesinden endişe ederek esasen benim de Şark'a gitmeğe pek heveskâr olmadığımın propaganda edilmesini İsmet Beyden rica ettim.

23 Mart 335 de Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Ahmet Rıza Beyle görüşerek müşarünileyhin riyasetinde İstanbulda bir kabine teşkili ve kendilerinin Harbiye Nâzırlığına geçmesini ve benim de kabinede bir mevki almaklığımı arzu ettiklerini öğrendim ve İsmet Bey vasıtasiyle de bu yolda bir teklif aldım. Bunun fecâket-i milliyeyi tâcilden başka bir şeye yaramıyacağını, bir an evvel genç kumandanların Anadoluya atılmasından başka çare olmadığı hakkındaki noktai nazarımı tekiden İsmet Beye söyledim.

10 Nisan 335 de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşayı ziyaretle daha ziyade intizar edemiyerek hemen Şark'a gideceğimi kendilerine söyledim. Tasfiye muhakkak olduğundan beyhude gitmemekliğimi ve mahcup olarak dönmenin fena olacağını söyledi. Tasfiyede kaymakam olacakmışım. Ben harb-i umumînin bidayetinde kaymakamdım. Çanakkalede miralay ve birinci şark zaferinden dolayı da Ermenistanda mirilivalığa terfi etmiştim. Fevzi Paşa hazretlerine şarkta millî bir nüve ku-

racağım hakkındaki mütalâamı, tasfiyenin mevzuubahis olamayacağını söyledim.

— Seni divan-ı harbe verirler, dediler. Ben de pek samimî ve hürmetkâr rabıtam dolayısiyle mahrem kalacağına emin olarak: Trabzon'a ayak basmaklığıma mümanaat etmeyiniz ötesi millî dâva olacaktır dedim ve müsaadelerini aldım.

Harbiye Nazırı Şakir Paşayı da hareketim için ikna ettim.

Kıtaatımızda iaşe buhranı vardır. Gider gitmez hayvanları elden çıkar ve bu suretle iaşe buhranını giderebilirsiniz. Allah kolaylık versin, dediler.

Ben iaşe buhranına karşı Sinopdan itibaren iskelelerdeki âşar anbarlarından istediğim kadar erzak alabilmek için kendilerine bir emir imzalattım. Tavsiyelerini de yapacağımı söyleyerek vedâ ettim.

11 Nisan cuma günü padişaha arz-ı vedâ için selâmlığa gittim ve huzura kabul olundum. Beni Şarktaki dokuzuncu ordu kıtaatından müteşekkil olan on beşinci kolordu kumandanlığına tâyin buyurduklarından dolayı teşekkür ettim ve İstanbulda kolordu kumandanlıklarından gelmiş genç kumandanların Anadoluya kıtaatın başına geçirilmesi için istical buyurmalarını, aksi halde telâfisi gayri mümkün felâketlerle karşılaşacağımızı hatırlattım ve itilâf devletlerinin ordularımızın silâhlarını toplamağa başladıklarını ve bunun neticesinin korkunç olacağını izah ettim. Sultan Vahdettin iltifat ve dua etti. Büyük bir korku içinde kıvranıyordu. Sözlerim iyi tesir etti fakat uzun görüşmeden endişe ile: (Fazla görüşmek münasip değil cuma selâmlığıdır. Fakat fikrinizi takdir ediyorum.) dediler, arz-ı vedâ ile metanet tavsiye ettim.

Huzurdan sonra İzzet Paşa, Cevat Paşa, Şevket Turgut Paşalar gibi kendilerine yaptığım ricalarıfı is'af ile beni Şarka tâyine çalışan zatlara arz-ı teşekkür ve vedâ

ettim. Bugün Mustafa Kemal Paşa hazretlerini de ziyaret ettim. Kendileri Şişlide oturuyorlar ve hasta yatıyorlardı. Vaziyeti şöyle izah ile kararımı söyledim:

Paşa hazretleri, ben Şarktaki, ismi kolorduya tahvil olunan ordunun başına geçiyorum. Bu ordunun bir kolordusu benim mütarekeden evvel kumanda ettiğimdir. Diğer kolordu fırkaları da vakit vakit emrimde bulunmuştur.

Şarkın Ermenilerden istirdadında bulunmaklığım dolayısiyle ordu kadar halkın da pek büyük emniyetine ve muhabbetine mazharım. Vaziyetimizin vehametini İstanbuldan durdurmak imkânsızdır. Burada ancak itilâfın arzularını tatbikten başka bir şey yapılamaz.

Halbuki Şarkta millî bir hükûmet esasını hazırlamak ve ordunun kuvvetini de muhafaza ederek vahim sulh şartları karşısında millî istiklâlimizi kurtarmak için mücadeleye girişmek mümkündür. İtilâf devletlerinin Anadolu istilâsına kalkışacaklarını ümit etmiyorum (*), çünkü istilâ maksatları olsa ellerindeki büyük kuvvetlerin gerek Dicle ve gerekse Fırat boylarından ve her tarafı kuvvetsiz sahillerimizden muzafferane yürüyüşlerine ne mâni vardı? Bence devletler muharebenin fazla devamına muktedir değillerdir. Gerek milletler ve gerek ordular artık yorgun bir halde istirahate geçmişlerdir. Şarka kuvvet sevkine halk mânidir.

Terhisler dolayısiyle Şarktaki ordular zayıflamıştır. Avrupa gazetelerindeki münakaşalar da bunu gösteriyor. İngiltere'den şarka gönderilmek istenilen bir kıt'a itaat

---

(*) M. Kemal Paşa Hz. bu fikri kabul etmiyorlardı, Ankarada Millet Meclisi riyasetinde iken daho Şark harekatının yapılması hakkında zaman gelmiştir, harekete müsaade edilsin diye yazdığım tekliflerde itilâfın ve hattâ Amerikalıların her taraftan ve Trabzondan dahi debarkmanlara başlayacağı mütalâasında ısrar buyurmuşlar.

etmiyerek dağıldığını, Paris gazetelerinde okudum. Bence mesele (Ermeni ve Rumlar) la boğuşmaktan ibaret kalacaktır. Şarkta Ermeni ordusunu teslim-i silâha mecbur ettikten sonra Garptaki Yunan ordusu teşebbüslerine göğüs gerebiliriz. Ümidim hilâfına itilâf devletlerinin de işe karışmaları cihetine gelince: Bu fikir bizi İstiklâl Harbine girmekten menetmemelidir. Bu vazife milletten daha ziyade biz kumandanlara düşüyor. Çünkü: Henüz Anadoluda müdafaa kudretini havi ordularımız vardır. Silâhımız cephanemiz bitmiş değildir. Son fişeğini atmadan teslim olan bir kale kumandanı nasıl vatan haini addolunursa, biz de ona benziyoruz. Çünkü Anadolu bir kale, biz de onun kumandanlarıyız. Henüz ikmâl-i namus etmiş sayılmayız, işte bu düşüncelerle ben Şarka gitmek için aylarca uğraştım. İngilizlerin Şarktan ordu kumandanı Şevki Paşa'nın kaldırılmasını istemeleri bu fırsatı verdi.

Kararım şudur: Şarkta muhtelif namlar altında bir takım teşekküller başlamıştır. Medenî âlemin nazar-ı dikkatini celbe çalışan erbâb-ı hamiyetten de fiilen istifade edebiliriz. İstanbuldaki millî blok vesair yerlerdeki bu kabil teşekküllerden de sonraları aynı istifade kabil olur.

Evvelâ Şark teşekküllerini Erzurumda birleştirerek herhangi bir tehlikeye karşı bir millî taarruz hazırlamağı düşünüyorum. Yani bir millî Türk hükûmeti esası. Eğer istiklâlimize dokunulmaz, yalnız Şark vilâyetleri tehlikeye düşerse derhal Erzurum'da bu millî hükûmet faaliyete başlar ve ben de millî hükûmetin emrinde bir ordu kumandanı olarak Şarkın müdafaasını deruhte ederim.

Eğer tahminim veçhile tehlike bütün vatan için görülürse çıkacak hükûmet yeni bir Türk millî devleti olur ve bizler de bütün vatanın müdafaa vazifesini deruhte ederiz. Böyle bir şekilde meselenin halli tabiî daha güçtür ve bütün arkadaşlarımızın Anadoluda kıtaları başında bulunmaları lâzımdır. Derhal ilk fırsatta Şarktaki teh-

likeyi bertaraf ederiz. Bütün kuvvetler Garba tevcih olunabilir. Ben bu vaziyette Şarktaki rolümü muvaffakıyetle yapabilirim. Garp meselesi açık kalmıyor. Zat-ı sâmilerinden ricam da bir an evvel sizin de Anadoluya geçmekliğinizdir. Her makamın namuslu siması genç kumandanların Anadoluya atılmasına taraftardır. Bunun için derhal sizin de bir vazife ile gelmeniz mümkündür. Eğer mümkün olmazsa hususî bir tarzda da gelebilirsiniz. Evvelâ Erzurum'da toplanalım ve millî hükûmet esasını kuralım.

Ben Trabzon ve Erzurum'da, siz gelinceye kadar bu esası hazırlarım.

M. Kemal Paşa — Evet bu da bir fikirdir.

Ben — Paşam fikir değil karardır. Ben işe başlayacağım ve ikmal-i namus için uğraşacağım. Eğer iş tasavvur ettiğim gibi basit çıkmaz da itilâf kuvvetleri işgalleri başlasa bile şarktaki millî Türk hükûmeti kolay kolay mahvolmaz. Ve bu suretle Türklüğün ölümü mukadderse pek pahalıya maledilir. Erzurum dağlarında duramazsak Ermenistan dağlarında bu yeni Türk hükûmeti yine yaşar. Paşam İstanbulda çok kalmayınız ve buradaki diğer kumandanlar üzerinde de müessir olarak bir an evvel Anadoluyu kuvvetlendirelim. Bir çok batmış milletler istiklâllerine kavuşurken asırlar doldurucu muazzam tarihi olan Türk milletini kurtaralım.

M. Kemal Paşa — Vaziyet size hak verdiriyor. İyi olayım gelmeğe çalışırım (*).

(*) **Teklifimin kabulünden Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin bilâhare sarfınazar ettiğini ve bir ay sonra arzusuna rağmen kendisinin İstanbuldan uzaklaştırıldığını âtideki yazılardan öğrendim:**

1 — Gazinin nutku (sahife: 7) Beni İstanbul'dan nefy ve teb'id maksadiyle Anadoluya gönderenler...

2 — Gazinin Hayatı (sahife 79) Mustafa Kemal Paşa Ana-

Ben — Paşam o halde tek dağ başı mezar oluncaya kadar mücadele, şahsî ve millî namusumuzu ikmal için ya istiklâl ya ölüm! ahdında birleştik değil mi?

Dedim ve sarılışıp öpüşerek vedâ ile ayrıldım. En son ziyaretim de İsmet beyle hasbıhal oldu.

(Anadoluda bir vazife almasını, mümkün olmadığı takdirde İstanbul'da hiçbir siyesî cereyana karışmıyarak Şarktaki neticeye intizar etmesini ve hale göre Anadoluya atlamasını) kendilerinden rica ettim ve iki kardeş gibi sarılarak vedâ'laşıp ayrıldım.

12 Nisan 334 de gayet sessizce ve hiç bir arkadaşımın teşyiini istemiyerek İstanbuldan vapura bindim.

---

doluya kendisini uzaklaştırmak isteyen hasımları tarafından gönderilmişti.

3 — 4 Kânunuevvel 933 tarihli İleri gazetesi: (İstanbul'da mütehayyiz bir ecnebi paşa ile olan müşahedelerinde Yunanlıların yakında İzmiri işgal edecekleri havadisini veriyor ve kendisine mühim bir zâbitan kadrosiyle birlikte Anadoluya geçmesini teklif ediyor. Bu menkıbenin tafsilâtı ancak on sene sonra yazılabilir.) Celâl Nuri..

2 - İSTİKLÂLİMİZİ KURTARMAK İÇİN SERD OLUNAN MUHTELİF NOKTAİ NAZARLAR NELERDİR?

Ben İstanbuldan ayrıldığım sıralarda gördüğüm vaziyet şu idi:

1 — Türkü boğmak! Bu, İtilâfın hedefi idi. Bu hedefe varmak için ellerindeki kuvvet hariçte Yunan ve Ermeni ve Gürcü orduları ve bunlara piştarlık edecek kadar da kendi kuvvetleri. Dahildende Türkden gayri unsurlar ve Türkler arasına mevzii istiklâl zehri saçarak yapabilecekleri şuursuz Türk kuvvetleri.

Türkün gayri unsurları yer yer gizli ve alenî cemiyetler yapmışlardı. Bunlar kilise teşkilâtı arkasında henüz lâzımı kadar meydana atılmamışlardı. Yer yer asayişi bozmak ve bu suretle Mütarekename ahkâmı işgal hakkını kazanmak için kullanılmağa henüz başlanmıştı. Ben Tekirdağında iken (Rum ve Ermeni) kiliselerinde bu iki milletin müttehiden hareket edeceğine dair yeminler ediliyor ve müşterek renkli rozetler takılarak bu ittihat tes'it olunuyordu.

Kürtler de güya tealileri için bu nam altında teşekküle başlamışlardı. Türk camiası da parçalanıyordu: Yunan ve Ermeni istilâsından korkan vatandaşlarımız bazı yerlerde İngiliz ve Fransız himayesine gidebilecek ayır teşekküller yapıyorlardı. Hüsniniyetle yaptıklarını zannettikleri bu teşekküllere İtilâf siyasetçileri esas fikri daha evvel vermediyseler teşekkülünden sonra olsun bunları teşci ediyorlardı. Bu suretle paralayıp yutmak sistemindeki asırlık meharetlerini gösteriyorlardı.

Trakya cumhuriyeti. Laziztan ademi merkezisi, Kürdistan teali cemiyeti gibi. Vilayatışarkiye ve Kilikya için

bizzat İstanbuldaki teşekküllere bile hedefi fîli ve millî birliğe müntehi olduğunu görünceye kadar bir ses çıkartmaları bundandı. Ne yazık ki İstanbul hükûmetini teşkil eden bazı yüksek mevkideki kimseler bile ecnebilerin şahsî himaye ve teveccühünü kazanmak için Türk olmadığını söylüyor ve padişahı bile ecnebi himayesine çekmeğe çalışıyorlardı.

2 — Ortada dönen fikirler de şu idi:

A — Bolşevikliğin ilânı:

Bu suretle güya Türkten gayri bütün unsurları da beraber yürüyeceği ve İtilâf kuvvetlerinin de inhilâlini muçip olacağı veya hiç olmazsa memleketimizi derhal terk edecekleri zan olunuyordu. Daha Bolşevik ordularının Moskova etrafında uğraştıkları ve Karadeniz sahilleri ve Kafkasya İtilâf nufuzu altında bulunduğu bir zamanda böyle bir fikri, İtilâf devletlerinin propagandasına hamlettim. **(*)** Vaziyeti umumîyeyi izah ederek bunun bir propaganda olduğunu ve İstanbul ve Boğazlardaki Türkleri kökünden mahvetmek ve Türkiyeyi haritadan kolayca silmek için böyle bir teşebbüsün mükemmel bir bahane olacağını söyliyerek Bolşeviklik fikrinde bulunanları ikaz ettim. **(Bolşeviklik fikrinin tekrar alevlenerek Amasya içtimaında dahi münakaşa ve kabul edildiğini ve fakat ikazımla tekrar Millî hükûmet esasına rücu edildiği görülecektir.)**

b — İstanbulda mütesanit ve kuvvetli bir kabine teşkil olunarak İngilizlerle anlaşmak ve mümkün olanı kurtarmak. (Boğazlar etrafında bir kaç vilâyetten mürekkep bir Türkiye devleti tesis edebilmek için Kürdistana muh-

(*) **Bu gibi propagandalara Macarların nasıl kurban olduklarını gördük.**

tariyet vermek, Şark vilâyetleri Ermenistan ve Pontosa, cenupta Fransaya, İtalyaya, Trakyadan Yunana hisseler ayrılmasına rıza sösterilecekti. Bunun mukarrer felâketi durduramıyacağını, vakit geçirmeden bizlerin Anadoluya geçerek millî bir varlık vücude getirmekliğimizi ve İstanbul hükûmetini de millî harekâta taraftar ve namuskâr zatlardan teşkile çalışarak bize yardımlarının temini muvafık olacağını söyliyerek bu fikri de reddettim.

c — İşleri cereyanı tabiisine bırakmak, yani ne vazife verirlerse kabul, ne emrederlerse itaat.

d — İşten çekilip köylü olmak. Bu suretle, yapılacak inhidam ameliyesinde hiç olmazsa uzakta kalıp fenalığa alet olmamak.

Bu son iki fikri de daha ilk günden hükûmet kuvvetini garazkâr, cahil ve düşmanlarımızın hizmetçisi olan bir takım abuk sabuk ellere bırakara kfelâketi teyit ve tesri edeceğini anlatarak reddettim.

e — Manda fikirleri.

İngiliz mandası için başta Ferit paşa hükûmeti olmak üzere bir hayli münevverlerimiz de bu tehlikeli çığırda marifetler yaptılar. Bir kısım münevverlerimiz de Amerika mandası ile hayli uğraştılar. (*)

(*) Sıvas Kongresi ilk millî hükûmet esasını ve programını tesbit ettikten sonra dahi devam eden bu cereyana karşı şiddetli hareket edilmesini Hey'et-i Temsiliyeye teklif ettim. İstanbul'daki zatları da bu tehlikeden ikaz ettim.

3 - BENİM PLÂNIM ETRAFINDA İLK EVVEL KİMLER TOPLANDI VE BU PLÂNIN TATBİKİ ESNASINDA FİKİRLER DAİMA MUTABIK KALDI MI?

Erzurum, Sivas Kongreleri - Misakı Millî Hudutları - Heyeti Temsiliyenin Mesaisi - İstanbul Meclisi Meb'usanı - Millî Hükûmetimizin tulûu.

Erzurum kongresine Doğru

19 Nisan 334 de Trabzona çıktım. Güzelhisar'daki daremde Muhafazai hukuk heyetiyle görüştüm. Reisleri Barutçu zade Ahmet efendi idi. Cemiyetlerinin maksadını sordum. Şu cevabı aldım: Bu havalinin Samsunla birlikte Pontos hükûmeti teşkil veya Ermenistana verilmesi tehlikesine karşı medenî âleme ihsaî, tarihî, siyasî vesaik göstererek merhamet ve adalet istemek ve bundan sonra anasırı hıristiyaniye ile hakikî vatandaş olarak her haklarını müsavat ile temin eyliyeceğimizi anlatmak gibi şeyler.

Heyeti, eşraftan 21 zat teşkil ediyor. 11'i heyeti merkeziye 10'u heyeti idare. 12 Şubatta «Muhafazai Hukuk Cemiyeti» teşkili için hükûmetten müsaade almışlar ve bir klüp açmışlar. 23 şubatta Trabzonda bir kongre toplamışlar. İstanbulun Avrupaya göndereceği heyete iştirak için Trabzon vilâyetini temsil etmek üzere üç kişi göndermişler.

Dedim: Arkadaşlar bu teşebbüsler can çekişen vatana mersiye hazırlamaktır. Vatanımızı ancak silâh kuvvetiyle kurtarabileceğiz. Bunun için de evvelâ silâhlarımızı vermiyeceğiz.

Aldığım cevap: Böyle bir teşebbüse karşı İngiliz donanması şehri bir saatte yakabilmez mi?

Dedim ki: Evvelâ emin olun ki b uişe İngiliz filân karı şacak değildir. Silâh toplamak da bunu göstermiyor mu? Eğer işe İngidiz donanması ve itilâf askerleri karışacak ise bu külfete lüzum ne? Mes'ele silâhları aldıktan sonra ya Rumlar ayaklanacak yahut Ermeniler gelerek hepimizi kesecek diyerek Pontos hududunu anlattım. (*) Harbi umumîde Rus donanması hangi şehri yaktı? İngilizler gibi medenî bir millet böyle vahşice bir iş yapar mı? Anadolu sahillerinde hangi şehrimizi yaktılar? Fakat her gün vapur dolusu gelen Rum muhacirlerini görüyorsunuz bunlar arasında kimbilir ne kadar Yunan zabit ve neferi vardır ve kim bilir ne kadar silâh ve bomba getiriyorlar, sahillerden kaçak olarak neler giriyor. Eğer silâhlarımızı verirsek İtilâf askerlerine lüzum kalmadan sizi mahvedebilirler. Bir yaverim (İngiliz karargâhındaki haritadan buraların Pontos olacak hududunu görmüş.) Her halde namusumuzla müdafaaya karar verelim gafletle mahvolmıyalım. Bütün Şark bir nam altında toplanarak millî bir kuvvet yapın ben de sizin emrinizde, icap ederse hayatımı feda ederim.

Heyet müttefikan memnuniyetle benden ayrılmıyacaklarını ve ne lâzımsa canla başla yapacaklarını vadetti.

Ordunun sürgü kolu kama ve cephanelerini almak üzere bir İngiliz zabiti vardı. Erzurumda Miralay Ravlinson varmış, Lord Gürzonun kardeşi imiş. Bu zabit de ora-

---

(*) Pangaltı Harbiye mektebimizdeki İngiliz karargâhında izin kâğıdımızı — Mütarekede usul böyle idi — tanzim ettirmeğe giden yâverim Yüzbaşı Ferit Bey (Erzurum — Erzin) ın hemen şimâl dağlarından geçen kalın çizgiyi duvardaki haritada gördüğünü anlatmıştı. Bunun (Pontos - Ermeni) hududu olduğunu tahmin ettim.

ya tâbi imiş. Bu, zabit beni ziyaretle bir fırkada (1500) silâhtan fazla bulunmıyacağından fazlasını alacağını söyledi. Dedim: Âmirinizle ben görüşeceğim sonra işi hallederiz.

Erzurumdan anbarlara gelen bu kabil malzemeyi verdirmedim ve başka yerlere naklettirdim. Ravlinsona da ben gelinceye kadar beklemesini yazdım.

Fransız konsolosu namiyle bir zat da ziyaretime gelerek şöyle bir muhavere açtı:

— Buralarda ne arıyorsunuz? Boğazların etrafında bir kaç vilâyet size yetişir, nüfusunuz az.

Dedim ki: Bu siyaseti hükûmetler halleder. Siz şurada burada böyle şeyler söylemeyiniz. Halk biraz sarptır mes'ele çıkarmıyalım. Hem de Harbi umumîden kalma dehşetli silâh bomba ve makineli tüfek doludur. Her evde en aşağı beş altı.

— O; bu müthiş! İyi ikaz ettiniz. Mersi. Fakat başka bir şeye nazarınızı celbederim. Burada ihtiyat zabit kulübü var bunların ittihatçı olduklarını haber aldım bunu kapatmalı.

Şimdi ittihatçı falan kalmadı. Onlar siyasetle uğraşmazlar ve ben de bunlara karışmam.

— Erzurumda zabitler siyasetle uğraşıyormuş.

— Bunu menederim.

Trabzona bir de Fransız jandarma zabiti gelmişti. Bu Harbiumumîden evvel jandarma muallimi imiş. Yine gelmiş, benden kışlayı istemiye geldi.

Fransızların Trabzondaki faaliyeti fazla idi. Büyük Ermenistan için mahreç mi hazırlıyorlar, yoksa Pontos için esas mı kuruyorlar daha belli değil.

Ben burada pek acı bir hatırayı yadettim. Bunu yazmak istemiyordum, faakt bir Fransız jandarma muallimi-nin benden kıt'amın kışlasını istemesi ve bir de harbiye nezaretinden emir göstermesi bunu vatan evlâtlarına bir

ibret nümunesi olmak üzere yazmıya mecbur etti:

Zamanın Harbiye Nazırı jandarma tensikine memur miralay Folon'a «Ben Türk değilim, aslen Mısırlıyım. Orduya artık lüzum yok. Hepsini jandarma yaparız.» Dediğini kulağımla işittim.

Türküm veya Türk değilim, bunun şuna buna sözle söylenmesi bir şey ifade etmez bir şey imiş. Tevekkeli değil medeni cihan insanın soyuna sopuna pek ehemmiyet veriyor.

3 Mayıs 335 (1919) da (Erzurum) a geldim. Beraberimde getirdiğim yaverlerim Yüzbaşı Ferit ve Selâhattin beyler İstanbuldan beri fikrime vakıf idiler. Bu kerre de maiyet kumandanlarıma (evvelâ nezdimde bulunan Fırka Kumandanlarımdan Rüştü ve Halit beylere, sonra da Osman Nuri ve Cavit beylere) ve erkânı harplerime (evvelâ nezdimde bulunan Mustafa ve Fahri beylere sonra da Veysel ve Kâmil beylere) ve diğer maiyet Kumandanlarına ve zabitlerime (ilk evvel karargâhımı teşkil eden Şahin, Arif, Mehmet Ali, Nuri Cemil, Nazmi, Salim beylere sonra da alâkadar diğerlerine) vaziyetin felâketini ve bundan kurtulmak için düşündüklerimi anlattım. Kemali hürmetle emrimden çıkmıyacaklarını bildirdiler.

Hoca Raif efendi riyasetindeki Erzurum müdafai hukuku ile de ayni izahatla samimî görüştüm ve anlaştık. Benimle daimî temasın bir veya iki zat tarafından yapılmasını ve diğer hususlarda lâzım gelen yardım için fırka Kumandanı Miralay Rüşyü beyle görüşmelerini ve her askerî makamın teşkilâtın taazzuvuna yardımları için emir verdiğimi bildirdim. Reisleri Hoca Raif efendi ile Necati beyi temasa memur ettiler. Trabzonda İngiliz donanmasından korkulduğu gibi burada dahi ordunun tahliye veya terhisinden korkulduğunu Raif efendi söyledi. Ben, buna katiyen meydan vermiyeceğimi söyledim ve Erzurum Şark ölmedikçe tahliye edilemiyeceğine söz ver-

dim. Ve kendilerinden şu ricada bulundum: Ş a r k î vilâyetlerin teşekküllerinin birleştirilmesi ve silâh teslim etmemek ve maruz kalacağımız tecavüzlere karşı cephe tutmak fikir ve kararının benden sadir olduğunun şuyuu mukaddes işimizin kıymetini azaltacağından ve müşkülâtını çoğaltacağından muvafık görmüyordum, her teşebbüs behemehal halkın ruhundan kopacak ve millî gaye millet tarafından bana emredilecektir. Cidalimiz bir Generalin isyanı değil, millî istiklâlimizin kurtarılması için milletin birlik ve azminin muhassalası olduğu cihana gösterilmelidir.

İşte bu esaslar üzerinde halk benim hiç müdahalem olmadığı halde yeryer birbirine yazışarak anlaştılar ve (Erzurum kongresi) ne karar verdiler.

Kolordum ne halde idi?

Dört fırkadan ibaret olan kolordum geçen sene Şark istilâsını yapan ve zaferden zafere yürüyerek İran ve Kafkas Azerbaycanı dolaşan askerlerdi. Bütün dokuzuncu ordunun dört fırkası, kolordu, süvari ve topçu alayları, Erzurum mevkii müstahkemi iyi bir halde iki Kuvvei umumiyesi:

17.860, insan, silâh mevcudumuz 33.323 idi. Kuvvei maneviyesi iyi idi. Yalnız kışın, elviyeiselâsenin tahliye ettirilmesi meddî manevî bir ezinti yapmış idi. Halk millî nüveyi teşkil edecek olan kongrenin içtimaını izhar ederken ben de mesaimi atideki noktalara hasrettim:

1 — Ordunun taarruzî bir harbe hazırlanması.

2 — Çocuklar ordusu teşkili (Ölüme mahkûm kimsesiz çocukların ordu himayesinde kurtarılması ve yetiştirilmesi) (Harbiumumî fecayiinden kalan bu kabil dört bin çocuğun hayatını kurtardım ve bunlardan iki bin çocuğu da muhtelif san'at şubeleri veya mektepler vasıtasiyle istikballerini temin ettim.)

3 — Millî taazzuvun her sahada inkişafı için orduca muavenet.

4 — Türklerle Kürtler arasında ayrılık gayrılık olmadığının her iki milletin ırkan ve dinen bir olduğunun ve karşımızdaki tehlikenin müşterek olduğunun telkini ve aşiret alaylarının da harbe kabiliyetli bir hale getirilmesi. (Her ihtimale karşı, bir Kürt isyanını da derpiş ederek askerî ve hususî tedbirler de aldım.)

Bunlardan başka İstanbul hükûmeti ve İngiliz kontrol heyetinin birlikte uğraştığı:

1 — Askerî teşkilâtın küçültülmesi.

2 — Bazı Kumandanların İngilizlere teslimi veya İstanbula istenilmesi.

3 — Silâhların sürgü kolu ve kamaları ve cephanenin İngilizler tarafından alınması.

Birinci ve ikinci maddeyi ben temin ediyordum. Üçüncü maddenin temini için dahi bidayette bazı tedbirlerle üç ay zaman kazandım. Vasaiti nakliye ve para olmadığı için Trabzona sevkine imkân olmadığını ileri sürerek işi İstanbul ile muhabereye döktüm. Şimendüferle Ermenistan ve Gürcistan içinden Batuma sevk meselesini dahi geceleri yarları yıktırarak yağmur ve fırtınadan yıkılmış vaziyetinde rapor ettirerek bir hayli vakit kazandım. En son olarak da zabitlerimizi köylü kıyafetine sokarak İngiliz müfrezesi nezaretinde gitmekte olan bir trene hücum ettirerek kendi muhafızlarımızı döğdürttüm. Ve İngiliz muhafızlarını tehdit ettirdim ve treni de Erzuruma çevirttim. Bir müddet daha oyalıyacak birşey buldum: Kale haricindeki hendekleri su ile doldurup silâh ve cephaneyi buraya atarak üzerlerini toprakla örtüp imha etmek. Ravlenson'un ateşlemek teklifini halkın heyecanını mucip olur diye reddettim. Bir müddet de hendekleri doldurmakla geçirdim. Bu da bence İngiliz heyeti ile ipi koparmamak için Müdafaai Hukuktan bir heyet cel-

bettim. Müftü Sadık, Belediye reisi Zakir ve Müdafaai Hukuktan daha birkaç zat geldiler. Kendilerine şu talimatı verdim. (Siz, beni silâh ve cephaneyi neye teslim ediyorsunuz?) diye tehdide gelmiş olacaksınız.

Ben de size İngiliz heyetinin ve hükûmetinin israrları karşısında kaldığımı söylemiş olacağım. Buradan doğru İngiliz kontrol heyeti reisinin karargâhına gideceksiniz, ve (silâh ve cephanelerin gönderilmemesi için kumandanı tehdit ettik. Bunu sız yaptırıyormuşsunuz. Bu hayatınıza mal olur.) diyeceksiniz.

Ben şimdi kendilerine haber veriyorum. Diyerek Lord Gürzonun kardeşi Miralay Ravlensona şu haberi gönderdim: (Şimdi bir heyet nezdime geldi. Silâh ve cephane teslim ederseniz senide Ravlensonu da taşa tutarız dediler. Şimdi size geliyorlar. Halkın şiddetinden ben korkuyorum) dedim. Aradan bir müddet geçtikten sonra belediye reisi Zakir efendi bana şu malûmatı getirdi:

Paşam, işi berbat ettik! Haberin olsun. Biz Ravlensonun yanına girdiğimiz zaman çok kızgın bir halde ayağa kalkarak yumruklarını sıktı. Ve daha biz lâfa başlamadan (Siz mi silâhları bırakmıyorsunuz? Şimdi İstanbul karargâhına ve Londraya yazarım da Trabzona yüz diritnot Erzuruma da yüz bin kişilik bir ordu göndersinler silâhlar nasıl alınır size göstereyim. Haydi buradan defolun.

İçimizden biri nasılsa şöyle söyleyiverdi:

— Biz buraya silâh için gelmedik. Onu siz Kumandanla halledin. Bunun üzerine Ravlenson:

— Ya! Demek bu oyunları şimdiye kadar Karabekir yapıyormuş. Şu halde buyurun. Oturun. Şimdi size bir teklifim var. Erzurumun Ermenistana verilmesi mukarrerdir. Fakat, namusum üzerine söz veriyorum, eğer Kâzım Karabekir paşayı öldürürseniz veyahut buradan atar-

sanız hududun Erzurumla Hasankale arasından geçmesini ben temin ederim, dedi. Ve hey'ete izzet ve ikram etti:

*
**

15 Mayıs 1335 de millî iktisadımızın can evi olan sevgili İzmirimizi Yunanlıların işgal ettiğini 16 Mayıs 335 de haber aldık. Her tarafta halk ve ordu mensupları müthiş bir galeyanı hamiyetle çırpındılar. Günlerce halkın feryatları, mitingleri devam etti. Erzurumda binlerce halk karargâh etrafında toplandı. (Tek dağ başı mezar oluncaya kadar mücadeleye) tekrar ant verdik.

İzmir işgalinde oradaki bazı ümera ve zabitlerimizin mukavemet etmemeleri ve hiç olmazsa çekilmemeleri tarihî bir lekedir. Ne asker ne de halk, değil mukavemet, bir tevekkül ile teslim oluyorlar. Bunun ruhî sebebi asırlarca milletimizin daima emirlerle hareket ettirmek gibi insanların benliğini, izzeti nefsini mahveden bir terbiyedir. Eğer orada biri çıkıp da (Ne duruyorsunuz!) diye bağırsaydı ruhlara uyandırıcı bir aşı vurmuş olacaktı. Kumandanları âcizdi; fakat böyle bir zamanda aciz ve meskenete itaatta ayrıca bir aciz ve meskenet değil midir? Eğer Yunanlılar İzmirde mukabele görseydi İstiklâl harbinin başlangıcı daha başka manzara gösterecekti.

Vaktiyle oraya müteşebbis bir arkadaşımız her hangi vaziyette gitmiş olsaydı İstiklâl harbimizin başlangıcı bu kadar acı bir günle başlamazdı. Yine teşekkür olunur ki milletin ve ordunun fedakâr evlâtları kumandan ve erkân-ı harbiye heyetinin gösterdikleri acze rağmen şahsî teşebbüsleriyle şurada burada cephe teşkiline başladılar.

VATANDAŞ! HÜR OL! ESİR YAŞAMA!...

Sıvas kongresine Doğru

19 Mayıs 1335 de M. Kemal Paşa Hazretleri Samsuna çıktıklarını 21 Mayıs 335 de gelen ve (Bir an evvel size mülâkî olmak arzusundayım.) Diye yazdığı atideki şifresinden öğrendim:

ERZURUMDA ON BEŞİNCİ KOLORDU KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR PAŞA HAZRETLERİNE

Samsun 21.5.335

Zata mahsustur :

Ahvali umumiyemizin almakta olduğu şekl-i vahimden pek müteellim ve müteessirim. Millet ve memlekete medyun olduğumuz en son vazifei vicdaniyeyi yakından mesaii müştereke ile en iyi ifa etmek mümkün olacağı kanaatiyle bu son memuriyeti kabul ettim. Bir an evvel zatı âlinize mülâki olmak arzusundayım. Ancak Samsun ve havalisinin vaziyeti; asayişsizliği yüzünden fena bir akibete düçar olmak mahiyetindedir. Bu sebeple burada bir kaç gün kalmak zarureti vardır. Bendenizi şimdiden tenvire medar olacak hususat var ise iş'arını rica eder ve gözlerinizden öperim, kardeşim.

9 uncu ordu kıtaatı müfettişi
fahrî yaveri hazreti
şehriyarî mirliva
M. Kemal

Bir kaç gün kalarak Erzuruma hareket edeceğini bildiren paşa hazretleri Erzuruma 3 Temmuz 335 te teşrif ettiler. Yani bir buçuk aylık bir müddet o havalide kalmak zaruretini hissettiler. Bu fasıladaki vukuat şunlardır :

29 Mayıs 335 de Ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinden aldığım ve üçüncü, on beşinci ve yirminci kolordu kumandanlıklarına tebliğ olunan direktif şudur:

ON BEŞİNCİ KOLORDU KUMANDANLIĞINA

Havza 29.5.335

1 — İtilâf devletlerinin milletimize itisafkâr bir siyaset tatbik ve istiklâli millimizi ve devletimizi idama mahkûm etmekte oldukları tahakkuk etmiştir. İzmir, Manisayı Yunanlılara işgal ettirmeğe başlayan son icraatı zalimaneleri, İtalyanların Antalya ve Konya tarafını da işgalî askeriyelerini tevsi etmeleri ile bir kat daha vahim bir şekil alacak. Samsun ve Trabzon gibi Bahrisiyah mahreçlerimizin de ayni akibete uğratılması tedarikine başladıkları anlaşılıyor. Ermenistan hülyası sahayi hakikate iktiran ettirilerek hakkı hayatı milliyemize bir darbei idamın indirilmesi bait değildir. Kâvi bir surette tahtı işgalde bulunan Makamı hilâfet ve Merkez-i hükûmette itilâf mümessillerinden âdeta esir muamelesi gören hükûmeti merkeziyenin ima eylemek suretiyle taşraya ahiren işittirdiği ses bizlere bulunduğumuz elîm vaziyeti siyasiyeyi pek âlâ ihsas eyledi. Milletin esaretten tahlîsi, hâkim ve müstakil olarak topraklarımızda yaşayabilmesi ancak azimkâr ve namuslu ellerin milleti kısa ve doğru yoldan müdafaayi hukuk ve İstiklâle sevkiyle kabil olacaktır. Memurini mülkiyenin şayanı itimat zevatiyle elele vererek istiklâlimizin müdafaası emrinde teşkilâtı lâzimeye (bittabi mahrem) ve harice karşı gayri mahsus bir surette tevessül kılınmasını zarurî addediyorum. Bu husus ihtirası dolayısiyle biz askerlerin uhdei vatanperveranesine terettüp etmektedir.

2 — Vilâyeti şarkiyede ecnebi işgalini iki şekilde tasavvur etmekteyim. Ya Karadeniz sahilindeki Rum ahalisi isyan ederek Cumhuriyet ilân ve bir taraftan da kuv-

vetli dahilî ve bilhassa haricî çeteleri vilâyetimizi taraç edecektir: Buna karşı mukabele jandarma ve asker müfrezeleriyle ve kemali şiddetle takibat yapacağız ve İslâm köylüleri de ellerindeki silâhlariyle köylerini bizzat müdafaa edecektir veyahut böyle bir isyanla gerek müteradif olsun ve gerek olmasın sahile ufak veya büyük ecnebi kuvvetleri çıkarken sahilde yerleşecek ve belki dahile de sarkacaktır. Çıkan yalnız Yunan kuvveti olursa ahâli ve kuvayi askeriyemizle tardı çaresine tevessül olunabilir. Diğer itilâf devletlerinin kıtaatı olursa sahilde yerleşmelerini takviye ve dahilde mukabelenin de zirdeki suretle ve mitingler ve tezahüratı günagûn ile millî protestolar yapılabilir. Fakat bu kuvvetlerin dahile sarkmasına yani memleketimizi bilfiil istilâ eylemelerine karşı bittabi halk ve asker yekvücut olarak fiilen silâhla müdafaayi istiklâle uğraşacaktır.

Bu ihtilâllerde beraber şarktan Ermenistan ve Gürcistan cihetlerinden vuku bulacak tecavüzatın nazarı dikkate alınarak başlıca istikametleri Gerilla (*) tarzında müdafaası hususunun şimdiden ihzarı, sahile yakın olup ecnebi kontrollarından hariç kalmış mahallerdeki esliha, cephane ve teçhizat ve malzemei sıhhıyei askeriyenin sureti münasebede sezdirilmeden dahile nakillerinin temini hattâ kontrola tâbi olanlarının da vaziyeti kat'iye halinde kaçırılmasının şimdiden ihzarı. Köylerin vaziyetine göre halkın kendi köyünü müdafaa veyahut civar kıtaatı askeriyeyi de takviye etmelerine göre ihzaratı lâzımeye tevessül ve bunun için esliha ve cephanenin ve tarzı iaşenin vaktiyle kararlaştırılması ve kıtaat mevcutlarının tezyidi ve kıtaat yedinde mevcut eslihanın mümkün mertebe tevhidi, tevazünü müddeti iaşe esbabının emniyet ve cephanenin tarzı ikmali, mühim güzergâhlardaki inşa-

(*) **Çete muharebesi**

atı cesimenin icabında tahrip edilmek üzere ihzarı gibi hususatın şimdiden teemmüliyle son derece mahrem bir tarzda ikmali lâzımdır. Yirminci kolordunun garptan şarka ve on ikinci kolordunun Adana havalisinde şarka gelen istikametleri temin eylemesine ihtiyaç olacağı mütaleasındayım. Hususatı maruzeye dair mütalâatı âliyelerinin iş'ar buyurulmasını rica ederim.

3 — Yalnız mahrem olarak üçüncü, onbeşinci, yirminci kolordu kumandanlıklarına yazılmıştır.

Üçüncü Ordu Müfettişi
Mustafa Kemâl

(Üçüncü Kolordu merkezi Sivasta, onbeşinci Erzurumda, yirminci Ankarada idi.)

Teferruat esasen yapılmıştı. Debarkmana gelince; ben İtilâf devletlerinin aleyhimize harekete geçeceklerini bugün dahi tahmin etmiyorum. Aslı ve esası tahakkuk etmeyen bu gibi şayialar üzerine kıtaatımı çete halinde dağıtmak, inhilâlini ve bir Ermeni taarruzuna mukabele edemiyecek bir hale gelmesini mucip olurdu. Ben geldiğimden beri bir Şark taarruzu hazırlığında bulunulduğu için bu emri mevkii tatbikata, kaymadım.

31 Mayıs 335 de Havzada Ordu müfettişi M. Kemâl Paşa Hz. tarafından gelen 3 maddelik şifrede: Erzurum vilâyetinin iş'arına atfen Ermenilerin Kars ve Sarıkamışa on bin asker tahşit ettiklerini ve Antraniğin de otuz bin kadar kuvvetle Van cihetine inmekte olduğu ve Ermenilere garpte olduğu gibi İngilizlerin küçük bir müfreze ile gelmeleri ve bu yüzden ahâlinin muhacerctine sebep olarak bu suretle ekalliyetin ekseriyete hâkim nazariyesini tatbik edecekleri bildirildi.

Ne siyasî ve ne de askerî vaziyet hiç de böyle olmadığı bir vaziyette müfettişliğin bu malûmata nasıl inandığına ve bana tebliğ ettiğine hayret ettim. Ermenilerin ha-

rekâtından telâş edilmemesi için verdiğim cevapta;

(Antranik gibi bir sergerdenin otuz bin kişiyi nasıl sevk ve idare ve o havalide iaşe edebileceğini ve böyle bir kuvvet ancak Kars ve Sarıkamış havalisinde toplanabileceğini fakat bu gibi şayiaların asıl ve esası olmadığını ve valilerin böyle mübalâğalı ve teemmülden uzak haberlerine ehemmiyet verilmemesini) yazdım. Valilere de bir dahi bu gibi malûmatın ahvale yakından hâkim olan Kolordu Kumandanlığına bildirilmesini tebliğ ettim:

16 Haziran 335 de Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İstanbulun kendisini istediğini fakat kendisinin sineyei millete iltica ederek vazife görmek kararını verdiklerini gösteren 11 Haziran 335 tarihli şifreleriyle (Anadolunun sakin taraflarında teşkilâtın şark vilâyetleri gibi kolay olmadığını Erzurumda tekmil vilâyatı şarkiye murahhaslarından mürekkep bir heyet bulundurmak hususundaki fikir ve teşebbüsünüzü takdir ederim.) Şifrelerini almıştım.

Paşa hazretlerinin vaziyete göre orta Anadoluda veyahut ki istilâya maruz kalan garp mıntıkasında teşkilât yapmak ihtiyacını görerek hareket ederler. Ve müşkilât olduğunu bildirmelerine göre de herhangi bir nazik vaziyet karşısında kalmasını düşünerek ayni günde verdiğim cevapta (Zatı sâmileri lüzum görüldüğü zaman mıntıkai aciziye teşrif buyururlar) diyerek cevap verdim.

İçinde bulunduğumuz vaziyet iki muhtelif surette tecelli ediyor. Ve bu iki görüşe nazaran da yine iki zıt fikir ve tedbir meydana çıkıyor.

Birinci fikir: İtilâf orduları ve Yunan ve Ermeni orduları karadan ve denizden hemen taarruza geçecek ve memleket muhtelif istikametlerden gelen kuvvetler tarafından az zamanda istilâya uğrayacak ve istiklâli millimiz ve belki de mevcudiyeti milliyemiz hitama ermiş bulunacaktır.

Bu vaziyete göre bulunan çarel, emri vakileri beklemeden derhal siyasî ve askerî harekete geçmek. Bunun için elde bulunan şahsiyetlerle bir içtimada seri bir karara vasıl olmak.

İkinci fikir: Anî bir tehlike melhuz değildir. Çünkü İlilâf devletleri barbarlara karşı harp yaptıklarını senelerce cihana haykırmış iken ve kaybolmuş milletlerin mevcudiyetleri yeniden ortaya çıkarılırken ve bu işler Vilson prensipleriyle dahi teyit olunurken Türk milletinin istilâ veya imhası varit olamaz.

Gerçi bizi acele ve tehlikeli bir karara sevk ile kendimizi inhilâle sevk için bu kabil propagandalar yapılıyorsa da gerek gazetelerden ve gerek ajanslardan toplanan malûmat ve İtilâf ordularının veziyeti bu tehlikeyi göstermiyor. Şu halde bu mütalâanın istilzam ettiği tedbirde istical edip mevcudiyetimizi elimizle tehlikeye düşürmiyerek millî hükûmet nüvesini halka çıkartmak ve sulh yasamızın tecellisine göre icap ediyorsa onu reddedecek kabiliyet ve kudrette millî hükûmet ilân etmek.

İşte aşağıdaki vesikalardan işbu iki zıt zihniyetten doğan Erzurum ve Sivas kongrelerinin mahiyetleri tecelli edecektir.

ON BEŞİNCİ KOLORDU KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR PAŞA HAZRETLERİNE

Gayet müstaceldir. **Amasyadan**

Zata mahsustur **16.6.335**

1 — Konyada ordu müfettişi Cemal Paşa hazretlerine vukubulan iş'arıma cevaben Yunan işgaline ve İtalyan ve Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin tecavüzatına karşı mukavemete karar verdiğini ve ihzaratın buna göre yapılmakta olduğunu kâfi derecede esliha, mühimmat ve sair iaşenin mevcut bulunduğunu ve kıtaat mevcutlarının tezyidine

çalışıldığını, şümendöfer güzergâhında mühim müessesatı sınaiyenin icabında tahribi ihzar edilmekte olduğunu ve yalnız ahalii İslâmiyenin var kuvvetiyle kıtaata celp ve tahşidi mesailiyle uğraşıldığını ve ahalinin ihzarı için ihtiyat zabitlerinden istifade olunduğunu bildiriyor. Ayrıca vilâyatı şarkiyenin şarktan ve sahilden tecavüzüne karşı müttehiden hareket için beyan ettiği mütalâada bu halin bilfiil vukuunu mu bekliyeceksiniz. Yoksa vaziyeti siyasiyemizin salâhı hal göstermesine karşı bu vukuata evvelce mani olmak için icraata başlamak mı icap edecektir.

2 — Müşarünileyhe verdiğim cevabı acizide emri vakilere intizar etmek taraftarı olmadığımı ve fakat hazırlığımızı iyi yapabilmek için az bir zaman kazanmağı muvafıkı mütalâa ettiğimi ve yeni bir hâdise tacili harekete bizi mecbur etmezse sadrazamın sulh konferansında göreceği tarzı kabul ve muameleyi sıkı bir irtibat ile takip ederek ona göre harekâtı tanzim etmemizin lüzumunu bildirdim.

3 — İşbu telgrafnamenin tarihi vusulünün sür'atı iş'arını rica ederim.

Mustafa Kemâl

ÜÇÜNCÜ ORDU MÜFETTİŞİ MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİNE

Zatidir. **Erzurum**

16.6.335 **17.6.335**

Gayet müstacel ve zata mahsustur

Vaktinden evvel yapılacak bir hareket birinci ordu müfettişliği kıtaat ve devairini ve İstanbul müessesatını ve kıymetli şahsiyetleri mahvedebilir. Bunun için her hangi bir hareket kendiliğimizden değil haricin tazyikiyle olması daha muvafık olur. Ve cihan efkârı umumiye-

sinde dahi yeniden fena bir mevki tutmuş olmayız. Halen mühim olan hususî ihzaratla beraber kıymetli vücutların İstanbuldan çıkarılmaması ve bir takım kıtaatın lâğvı cihetine gidilmemesidir.

Bolşeviklerle yakından temas hasıl olunca maksat ve hedefleri anlaşılacak ve memleketimizi bilcümle itilâf kuvvetlerinin tahhliye etmesi yani ne İtilâf ve ne de Bolşevikler tarafından bitaraflığımızın ihlââline sebebiyet verdirilmemesi talebine bize hak verdirecek ve bu suretle bitaraflığımızı ihlâl ve hakkımızı tanımıyanlara karşı silâha sarılmak meşru olacaktır.

Mütalâat ve tasavvurat-ı acizi berveçhi bâlâ olduğunu arzeylerim.

15 K. Kumandanı
Kâzım Karabekir

Amasyada bir içtima yapıldığı ve vaziyeti umumiyemiz hakkında görüşüldüğünü bildiren şifreyi ve cevabımı aynen yazıyorum :

15 K. KUMANDANLIĞINA

Amasya

1/6/335

İstanbuldaki zevatı âliye ve rüfeka ile ariz ve amik müdavelei efkâr neticesinde bize mülâki olmak üzere hareket eden Bahriye Nazırı esbakı Rauf beyefendi İzmir vilâyeti içinden geçerek ve oradaki kumandan arkadaşlarımızın da noktai nazarını alarak Ankara üzerinden yirminci kolordu kumandanı Ali Fuat Paşa ile birlikte bugün Amasyaya teşrif eylediler. Vaziyeti umumiye hakkında görüşürüz. Neticeyi yarın arzedeceğiz. Hepimiz ayrı ayrı selâm ve ihtiram ile gözlerinizden öperiz.

Mustafa Kemâl

Cevabım:

ÜÇÜNCÜ ORDU MÜFETTİŞLİĞİNE

Erzurum

20/6/335

Rauf beyefendi ve Ali Fuat Paşa hazeratına arzı teşekkürat eyler ve hissiyatı tazimkâranemin birlikte kabulünü istirham eylerim.

Kâzım Karabekir

Arkadaşlarımızın vaziyeti umumiye hakkında görüştüklerine yazdığım mütalâalarım acaba müessir olacak mı idi. Bugün aldığım İsmet beyin 1 Haziran 335 tarihli mektubundaki (vaziyeti hariciye karanlıktır. Büsbütün imha ve İstanbuldan ihraç olundaklığımız ihtimalâtı zail olmamıştır.) Sözü kulaklarımda fena akisler yaptı. Bizi nasıl mahvedebilirlerdi.

Bunu yapmıya itilâf hükûmetleri bugün neden kadir değillerdir. Manî olan kuvvetleri midir. Yoksa cihan efkârı umumiyesi midir. İstanbula zaten hâkimdirler. Bizi oradan çıkarmıya manî olan şeyin kuvvet olmadığı görülüyor. Şu halde bekledikleri şey cihan efkârı umumiyesinde hakkımızdaki hüsnüniyetin iflâs etmesidir. Bu da Anadoluda selâhiyet sahibi gibi görülen bir simanın bolşeviklik ilâniyle mümkün olur. Ben daha Istanbulda iken itilâf propagandacıları mütemadiyen Bolşevik orduları Karadeniz sahiline indi. Bolşevik tayyareleri Boğaziçine beyannameler attı diye şayialar yapmakta ve Bolşeviklik ilân olunursa Türk, Rum, Ermeni farkı kalmıyacağını ve itilâf kıtaatının da korkudan kaçacağını propaganda edip duruyorlardı.

Bu hususta hassatan Rauf beyin nazarı dikkatini celbetmiş ve böyle bir akılsızca hareketin İstanbuldan ko-

vulmaklığımıza ve mahvımıza sebep olacağını anlatmıştım. İsmet beyin mektubundaki neticenin böyle bir kararla husule gelebileceğini endişe ederek Amasyada içtima eden arkadaşlarımız üzerinde yazdığım mütalâamın müessir olmasını canıgönülden diliyordum. Gerçi orada verilecek her hangi bir delice karar memleket halkında müsbet bir tesir yapmazsa da itilâf siyasetçilerini: (Türkler Bolşeviklik ilân ettiler) diyerek milletlerinin hislerini aleyhimize kaldırarak İsmet beyin bildirdiği akibete sevketmeleri pek korkulacak bir felâketti.

21 — 22 de Mustafa Kemal Paşa (Sivas Kongresi) ne karar veriyor. Burada seri bir karara gidilerek millî varlığımızı tehlikeye düşürebilecek bir karara gidebilir mi? İşte bu endişeler içinde iken aldığım 23 Haziran 335 tarihli şifrenin üçüncü maddesi, dâvayı millimizi hezimetten kurtarmış olduğumu gösterdi. Hayatımın en mes'ut gününü yaşadım.

Tevekkeli değil bu tarihlerde Bolşevikler Kafkaslara geldi. Musul bile tahliye olunuyor, birçok İngiliz yaralıları Batuma geliyor, Ermeniler de hudutlardan çekiliyor diye müthiş yalan haberler işae ediyorlardı.

Madde 3 — (Bolşevizmin sureti telâkki ve tecellisi dahi müzakere edilerek esasen Kazan, Orenburg, Kırım ve saire gibi ahaliyi islâmiye bunu kabul ederek diyanet, an'ana gibi işlerle zaten alâkadar olmadığından bunun memleket için bir mahzuru olmıyacağı düşünüldü. Yalnız 17 Haziran 335 ve bilâ numaralı şifreli mütalâayı aliyeleri etrafında düşünülerek hakikaten Bolşeviklerin daha müessir bir vaziyete girmeleri halinde bitaraf görünmek azmiyle itilâf kuvvetlerini memleketimizden uzaklaştırmaya icbar ve aksi takdirde vatanımızın Bolşevik payı istilâsında kalmak tehlikesine sebebiyet verecekle-

rini iddia etmek ve ona göre icabatı filiyesine kalkışmak muvafık olacaktır.)

Mustafa Kemâl

Mustafa Kemâl Paşanın siyasî ve istihbarat şube âmiri erkânıharp binbaşı Hüsrev beyden aldığım mektubu da bahsa taallûk ettiği için aynen naklediyorum :

Havza

7.6.35
vusulü 27.6.35

Pek muhterem efendim.

Mustafa Kemal Paşanın karargâhında Havzadayım.

Işlerin istihbarata ve siyasiyata ait kısmını deruhte ettim. Birkaç güne kadar Amasyaya gideceğiz. Canik mutasarrıfı Hamit beyi bekliyoruz. Erkânı harbiye reisi Batumda bulunan menzil müfettişi Miralay Manastırlı Kâzım beydir. Eskiden tanırım, gayyur bir zattır. Benden başka Kaymakam Arif bey isminde Adanalı mitaralyoz Arif bey vardır ki yedinci fırkada Balkan harbinde ahbabım idi. Paşa hazretlerinin tanıdıklarındandır. Pek muhterem İbrahim Tali bey de birliktedir.

İstanbulda günden güne elîm şekle giren vaziyeti siyasiye azabı, izzeti nefsi millî hakareti içinde inlerken Kemal Paşanın mühim, müstakil bir memuriyetle Anadoluya gideceğini ve beni de erkânıharbiyesine muvakatim olursa almak istediğini ve görüşmek arzusunda bulunduğunu söylediler. Görüştüm. Resmî vazifemiz «Anadolu müfettişi» şeklinde asayişi mahallinin istikrarına matuf olduğunu askerlikle alâkadar olmadığımızı gördüğümden, millî sahada belki hizmet ederim ümidiyle kemali minnet ve şükranla kabul eyledim. Bugüne kadar geçen günler pek isabet ettiğimi gösterdi.

İlk temas eylediğim ve ahvali sıhhiyesinden naşı al-

kol istimal edemeyen Kemal Paşada yüksek bir cesaretî medeniye, memlekete merbutiyet, zeki bir ihata gördüğümden bu ân'ı mühlikte şu millete inşaallah hüsnü hizmete bir vasıta olacağı hissini bende uyandırdı.

Karargâhta bu muhitleri, eşhası yakından tanımak itibariyle bu hususta kendisine faideli olmakta bulunduğumu da zannediyorum.

İzmir vak'ası pek elim ve hanumansuz bir surette cereyan etmekte devam ediyor, İtalyanlar da genişliyor. Sahilde de ne olacağı meşkûk. Konferansa heyetimizin kabulü bence hiçbir beşaret değil, bilhassa kanaati siyasiyesi Ermenistan muhtariyetini, mensubu bulunduğu fırka İngiltere himayesini isteyen Sadrazam Ferit Paşanın riyasetî bilâkis şayanı endişe. Ayın ikisine kadar tek tük İstanbul gazeteleri elimize geçti. İngiliz himayesi isteyen, hükûmetten ve Hürriyet ve İtilâf fırkasından başka kimse yok. Rauf Ahmet (İstiklâl) Cemiyeti Akvamın mürakabası altında olmak üzere tavsif edilen bir (manda) usulünü terviç ediyor. İstiklâliyeti tammenin hiçbir vakit nasibedar olmıyacağını, ismen olsa bile bin türlü kuyut ve şurut altında esaretten farkı bulunamıyacağını binaenaleyh Amerika gibi bitaraf ve prensiplerine sadık bir hükûmetin himaye değil fakat mürakaba tarzında olan mandasını ileri sürüyor. Ehvenişer olan bu usulün ne derecelerde faidesi dokunacağını, doğrusu kestiremiyorum. Fakat ihtimal ki bu fikir en son bir çarei halâs olabilir. Yalnız idamımızın hükmünü Avrupa cellâtları bütün şenaat ve şiddetle tatbike devam ederken dinleyen olur mu? İşte burası en mühim bir sualdir.

Gerek Avrupa havadisleri gerekse sizin kıymettar malûmatınız Bolşevikliğin kuvvetli olduğunu, Almanların da bu sulhu kat'iyen kabul etmiyeceğini tebşir ediyor. İstanbulda Zeyrekte limonluklar içindeki sakin ve pek

şairane odanızdaki hasbuhalimizde, gördüğüm pek necip ruhunuzun, yüksek zekânızın dürendişâne mütalâaları bana bu hususta düşündüklerimi arza cesaret ve bu bapta kıymettar düşüncelerinizi istirhama cür'et verdi.

Bolşeviklik — Bulgar ve Macarların da iltihakiyle— bugün İtilâf devletlerinin emperyalist istilâsına, hırs ve tamaına, gadir ve itisafına karşı bir ittihat vesilesi oldu. Kavimlerin adet ve irfanına göre pek çok muhtacı tadil olan yüksek prensipleri bir tarafa bırakırsak inşaallah en muazzam ve metin bir millet olan Almanların da bu cihete —gaddar bir sulhu kabul etmemek için— temayülleri bizler için pek büyük faideyi mucip olacaktır. Fakat biz ne olacağız? İstanbulda, diyebilirimki mütarekeden beri zuhura gelen vekayii müessife, vatanın düçar olduğu gadir ve itisaf karşısında heran bu suali kendime soruyorum. Daha orada iken ırk ve cins tanımayan yüksek prensipleri hazım edemiyenler elinde ilim ve irfan ve rafahın düşmanı biamanı olan bu prensiplerin, teşkilâtsız, mürşitsiz, mağdur biçâre Türklerin son bir katliamından başka bir şey olamıyacağını düşünerek tamamen aleyhinde, her şeyden evvel bu büyük felâket içinde milletin birleşmesi, haricî dahilî tehlikelere karşı hazırlanması, mefkûre sahibi bir Türk olması lüzumuna iman eylemiştim. Bu imanın günden güne resaneti ile beraber, büyük bir harpten çıkmış, beli bükülmüş, elinde avucundakini vermiş, ordusuz, silâhsız bir milletin yekvücut muntazam teşkilâta da malik olsa muhafazayi mevcudiyetini bugün, için şüpheli görüyorum. Tasavvur buyurunuz ki Ermenistan mes'elesinin ciheti tatbikiyesi başlasın. Bir taraftan temini asayiş maksadiyle bir, iki fırka da Yunan askeri Canik livasını işgale başlasın, Italyanlar, cenuptan Sivasa ilerlesin, ne yapacağız? Son kurşunumuzu beynimize sıkıncaya kadar müdafaa edeceğiz diyeceksiniz. Bunu

îmanı tam, topraklarını seven her Türk söylüyor. Fakat bununla millet istiklâlini, vatan hudutlarını kurtaracak mı? İşte bu müthiş düşüncelerdir ki bende her şeyden evvel kararı tam vermeğe ve çizilecek program üzerinde yürümeğe mukadderatı kimin elinde ise onu icbar etmek lüzumuna dair bir kanaat uyandırıyor. Tam mânası ile bir şûrayı millî teşkili zannedersem zamanın pek darlığı cihetile mümkün değildir. Fakat herhalde Istanbulda, mevcutla büyük bir meclisi meşveret herhalde lâzımdır fakat İstanbul'un mahsur hali, ihtirasatı siyasiye her halde taşranın teşkilâtı milliyesi tarafından kat'i irşadat ve delaletine arzı iftikar edecek şekildedir. Bu da kârgiri tesir olmazsa şûrâyı millinin merkezi ana vatanın içerileri oluverir. Bence milletin —başındaki münevveranın— vereceği karar ya mustakil yaşamak, yahut toprağın altını üstüne tercihte temerküz ederse her şeyden evvel Bolşeviklerle temas edilmek, prensiplri anlaşılmak, Islâmda, Türkde an'anat ve kavaidi muayyeneye halel vermemek şartile tadilen nasıl kabul olunacağını, nasıl tatbik edileceğini kararlaştırmak ve fakat hemhudut olup düşman taarruzatına karşı mukabeleyi temin etmek için silâh, cephane, erzak almak cihetlerini sağlam kazığa bağlamak lâzımdır.

Çünkü: Biz yalnız Bolşevik esasatını kabul eyledik. Makamı hilâfet sırf bir makamı mukaddes ve muallâ olarak oturacak, hükûmet avam eline geçecek demekle Ingiliz, Rum, İtalyan kurşunlarına siper olamayız. Yalnız, Rus, Bolşevik prensiplerine şu kadar milyon Türk daha iltihak etmiş diye sevinir. Halbuki Rusların Kafkasya'yı tamamen istilâları bizimle elele vermeleri ancak bizim için prensibin kabulünü mümkün kılabilecektir.

Şahsiyeti mümtazeniz, mevkii hazırınız bu bapta millete en büyük hizmeti ifaya inşaallah sizi muvaffak eyle-

yecektir. İstanbul'dan ayrılırken bizim Beybabayı gördüm (Avni) arzı hürmet ediyor. Fırkası Kumandanı Kemal de pek çok selâm ve hürmetler takdim ediyor. Trabzon'a Kemal'i de istemiştik. Fakat o meyanda (Kopdageli) intihap etmişler.

Vali bey berbat bir herif. Yazdığı telgrafta itilâf mümessillerinin teveccühüne mazhar olduğunu bildirerek iftihar ediyor. Halkın silâhlarını toplamak lüzumu âcilinden bahsediyor.

Orada halktan tanıdıklarım çoktur. Bilenlere selâm ederim. Maarif müfettişi Mustafa efendi isminde pek namuskâr iyi bir zat vardı. Ona bir mektup yazarak zatıâlilerinin kıymeti askeriye ve mezayayı şahsiyelerinden uzun uzadıya bahisler ettim. Çünkü Erzurum halkı namuslu kumandanların her vakit kulu ve kölesidir.

Baki hürmet ve ta'zimle ellerinizi sıkar, karargâhı âliyenizde tanıdık ve hasseten eski kolordu arkadaşlarımız varsa selâmlar hürmetler.

Hüsrev

Bunu okuyunca Sivas Kongresinin âmilleri ne olduğunu anladım. (*)

(*) 1 — M. Kemal Paşa Hazretlerinin İstanbul'dan çıkışı esbabı.

A — Gazinin Nutku sahife 7 (... Beni İstanbul'dan nefy ve teb'id maksadiyle Anadolu'ya gönderdiler)..

B — Gazinin Hayatı sahife 79 (Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya kendisini uzaklaştırmak isteyen hüseması (Hasımları) tarafından gönderilmişti.)

2 — 9 ve 10 Haziran 335 Kafkasya'dan bizi tahrik için malûmat geldi. Bolşevikler Tiflise gelmiş, İslâm ve Gürcüler de Bolşeviklere iltihak etmiş, Batuma birçok İngiliz ve Ermeni kuvvetleri Karstan ve Sarıkamıştan ve Kağızmandan çekiliyormuş, Tebrize giden İngiliz kıtaatını Şahtahtıda gören olmuş, Musul tahliye olunmuş, Bolşevikler Tiflise geldiği halde biz ne duruyoruz, gibi propagandalar başladı.

Amasya münakaşalarının mahrem kalamıyarak şüyuu bir taraftan İstanbulun tazyiki neticesi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine merkezî Anadoludaki millî taazzuva devama ve ne de garp cephesine koşmıyarak Erzuruma benim yanıma gelmeğe mecbur kaldı. Daha kendileri yolda iken telgrafhaneden aldığım havadiste (Sivas) ta aleyhlerine galeyan olduğunu anladım. Oradaki üçüncü kolordu kumandanı Refet bey de bunu teyit edici bir haber verdi benim vasıtamla Mustafa Kemal Paşa hazretlerine yazdığı şifre aynen alttadır.

---

3 — Hüsrev Beyin 7 Haziran 335 tarihli mektuptaki mütalâaları:

4 — Gazinin Nutku sahife 19: 21 - 22 Haziran 335 gecesi Amasyada dikte ettirdikleri tamimin beşinci maddesi Anadolunun bilvücuh en emin mahalli olan Sıvasta millî bir kongrenin serian in'ikadı takarrür etmiştir.

5 — 23 Haziran 335 tarihli Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin şifresinde Bolşevizmin sureti telâkki ve tecellisi dahi müzakere edilerek ..... bunun memleket için bir mahzuru olmayacağı düşünüldü.)

6 — O tarihlerde İstanbuldan çıkabilmek için mutlaka Pangaltı karargâhında her ferdin emir veya izinnamesi — memalik-i ecnebiyeye gidenlerde olduğu gibi — vize muamelesi görürdü. İngilizlerin güya bu karargâhın İstanbuldan çıktığından haberi yokmuş gibi Mustafa Kemal Paşa hazretlerini istemeleri.

7 — Benim Şarkta millî harekâtın esasını hazırlayacağımı İstanbul'da iken kendilerine söylediğim Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın bir an evvel İstanbul'a alınması hakkındaki 21 Haziran 335 tarihli âtideki şifresi.

15. K. K. KÂZIM KARABEKİR PAŞA HAZRETLERİNE

Zâtıâlilerinin Mustafa Kemal Paşa'ya vekâleten tâyininiz musammemdir. Onbeşinci Kolordu Kumandanlığı için yerinize kimin tevkilini tavsiye edersiniz ve bunlardan başka oraca yaptığınız işleri mütalâa ve efkârınıza vâkıf olarak tâkip etmek üzere Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisliğine kimi teklif ediyorsunuz âcilen inbasını rica ederim.. Harbiye Nâzırı

ŞEVKET TURGUT

15 K. KUMANDANLIĞINA

Sivas

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

1/7/335

1 — Sivas murahhasları intihap edildi. Gerek bunlar ve gerek liva murahhasları hareket üzeredir.

2 — Bilhassa telgrafhanelere vâkı olan tebliğ üzerine hemen karar ittihazını zarurî görüyorum. Oranın vaziyeti başka türlü harekete müsait değil ise en muvafık çare artık işi süründürmiyerek ve bu son vak'a sebebi büyük bir teessür göstererek istifa etmektir. Aynı zamanda askerlikten istifa etmek suretile İstanbul'a celbinize sebep bırakmamak imkânı belki temin olunabilir. Çünkü yalnız vazifeden istifa edip İstanbula gitmemek daha ziyade nazarı dikkati celbedecek ve İstanbulun ısrarını mucip olacaktır. Böyle bir karar verildiği halde Sivasa avdet olunmayıp orada kalınması coğrafî vaziyet ve halkın emzicesi itibarile derecei vucuptadır.

3 — Bu tarzda bir karar verildiği halde karargâhın burdaki aksamı hakkındaki mütalâaları nedir. Fırka kumandanlarından haber yok. Fırsat elden kaçmadan (Arif) i Amasyaya göndermek istiyorum. Muvafık mıdır. Amasyaya onunla çantayı göndereyim mi. Her ihtimale karşı beş yüz lira alıkoymak istiyorum muvafık mıdır.

4 — Fimabaat daima ve münhasıran bu şifre ile muhabere edeceğiz.

3. K. Kumandanı

REFET

3 Temmuzda Mustafa Kemal Paşa hazretleri Rauf bey ve müfettiş erkânıharbiyesi birinci kademesile Erzuruma geldiler. Bu şifreden ziyadesiyle müteessir oldular. Gelenlerden anladım ki (Sivas) da aleyhlerinde galeyan ve hatta bazı suiniyet varmış. Orada kalmadan geçmişler.

10 Temmuzda Erzurum Kongresi başlıyacak idi. Fa-

kat âza kâmilen, toplanmadığından (23) e tehir olundu. Kongreye Mustafa Kemal Paşanın idaresi ve Rauf beyin de dahil olması hakkındaki kararımız müşkülâta tesadüf etti ise de tavassutumla zail oldu.

Bu müşkülât şudur:

10 Temmuz 335 Perşembe: M. Kemal Paşa hazretlerinin Erzurum Kongresine girmek arzusuna karşı Erzurumda müctemi olan murahhaslar itiraz etmişler. Ve benimle irtibat vazifesini yapan hoca Raif efendiyle Necati beyi bana göndermişlerdir. Bu zatlar bana şunu söylediler:

1 — M. Kemal Paşa hazretleri kongreye girmeleri arzusunu heyetimiz kabul etmiyor. Sebebi; sineyi millete iltica ettiğini söylemesine rağmen henüz arkasından ve padişah yaveri kordonunu çıkarmıyor. Kongre üniforma ile idare edilecekse o makamda sizi görmek isteriz.

2 — Henüz İstanbul hükûmetine karşı cephe almıyor onu tanıyor. M. Kemal Paşayı İstanbul hükûmeti tardettiğini ilân ediyor bu vaziyet nasıl kabili te'lif olur.

Kendilerine şu cevabı verdim:

1 — Daha ilk günden söylediğim veçhile millî hareketimizin milletimizin ruhundan çıktığını medenî cihana göstermek lâzımdır. Uhdesinde sıfatı askeriye bulunan bir zatın kongreyi idaresi bir generalin kıyamı mahiyetinde görülür ve bir Generalin kıyamı ile medenî milletler huzurunda kıymet ve ehemmiyet verilecek bir hâdise telâkki olunmaz, henüz İstanbul hükûmetine karşı cephe almamak noktai nazarında da bu şekil doğru olmaz. Bunun için Kumandan olarak emrinizde uhteme düşen vazifeyi yapmak millî harekâtın bir prestiji ve muvaffakiyetim bakışından da çok mühimdir. M. Kemal Paşa hazretlerine gelince askerlikten istifa etmiş bulunduğundan aramızda vazife alması bu mahzuru badi değildir. Üniforma mes'elesi kendilerine nazikâne söylenebilir.

2 — İstanbulun telâkkisine gelince aleyhimize bir netice tevlit etmez.

Bu muhavere Erzurum mevkii müstahkem karargâhında misafir bulunan M. Kemal Paşanın odasında bir kenarda ve odada M. Kemal Paşa ve Rauf bey bulunurken hafif sesle Müdafaai hukuk murahhaslariyle aramda cereyan etmiştir. Raif efendi ve Necati bey kongre murahhaslarının reyini almak için gittiler. Bu fasıla arasında Mustafa Kemal Paşa ve Rauf beye kongre heyetinin itirazlarını sureti münasebede söyledim.

Çok me'yus oldular:

(Dün askerî vazifemden ayrıldım. Bugün de millî bir vazifeye alınmıyorum. Şu halde alelâde bir fert kaldım.) Müteessir olmamalarını ve kendileri gibi bir enerji sahibini millî cidalimizde ihmal edemiyeceğimizi söyledim.

Murahhaslar avdet ettiler ve şu cevabı verdiler: Heyet reyini size vermiştir. Kararınız bizim için mutâ olacaktır.

Şu cevabı verdim:

Heyetinizin teveccühüne teşekkür ederim. M. Kemal Paşa hazretleri gibi bir enerji sahibini millî cidalimizde ihmal etmek doğru olamaz. Aranızda halledilebilir. Paşayı ve Rauf beyi murahhaslara takdim ve kongreye gireceklerini tebşir ettim.

Ve heyeti murahhasa huzurunda millî harekâtımızın başından nihayetine kadar bizden ayrılmıyacakları hakkındaki vaitlerinin tekrar edilmesini rica ettim. Söz verdiler.

Ben de kendilerine bu vaitlerini senet ittihaz ettiğimizi müş'ir bir mektup verdim. Kongrenin bugün açılması mukarrer idi. Ve murahhasların bir kısmı mühimmi de erzuruma gelmişti. Ancak Trabzon murahhasları 11 Temmuz 335'te gelebileceklerdi. Daha uzaktakilerin de vüru-

duna intirazen meşrutiyetin ilân edildiği 23 Temmuz 335'e bırakılması tensip olundu.

Samimane ikazlara rağmen M. Kemal Paşa hazretleri mirliva üniforması ve yaveri hazreti şehriyari kordonunu çıkarmamışlardı. Kongreye dahi bu kıyafetle girmişler ve kürsüye çıkarak nutuk irat etmek istemişler. Bu manzara kongre heyeti umumiyesi üzerinde pek fena bir tesir yapmış ve Gümüşhane murahhası Zeki bey kendilerine şu ihtarda bulunmuştur:

Paşa: (Evvelâ üniforma ve kordonunu sırtından çıkar ondan sonra kürsüye gel! **Taki millî** kuvvet askerî tahakküm şekline girmesin.) Paşa bu ihtarla üniforma ve kordonunu çıkarıyor ve ondan sonra kongre saflarına kabul ve riyasete intihap olunuyor.

Erzurum kongresi açılıyor

23 Temmuz 335 de kongre açıldı. Azaya mükemmel bir kır ziyafeti tertip ettirdim, şehit yavruları ve zabitan vasıtasile müheyyiç temsiller yapıldı. Küçük büyük herkeste itimat ve azim vardı.

Kongrenin benim riyasetimde akti hususunda bazı arzular gösterildi.

Hem Kumandan hem de kongreyi idarenin bir Generalin ihtilâli gibi millî sedayı dahilde ve hariçte boğacağından evvelâ askerlikten istifa etmekliğim lüzumunu söyledim. Bunu bittabi hiç bir vatandaş münasip görmedi. Benim o günlerde telâkkim ve hâlâ bugün de iddia ettiğim mes'ele işi millet yapıyor ve kumandanlar milletin emri altında bulunuyor. Erzurum Kongresi toplanmış millî mevcudiyet ve kudreti görülmüş olduğu bir anda üzerinde kumandanlık selâhiyeti bulunan bir zatın kongreyi idare etmesinin sakatlığını anlattığım zaman halk saflarında bulunanlar bu hakikati derhal teslim ettiler. Fakat bu gibi fevkalâde bir zamanda memuriyet zihniyetinin fevkine çıkamıyan açıkta bulunan Vali Mazhar Müfit bey bu ruhu bir türlü anlayamıyordu ve başta muhakkak bir tahakküm istiyordu. Milletimizin bu zihniyet yüzünden çektiği fenalıklar pek büyüktü. Mazhar Müfit bey kongrenin küşadına mani olmamak ve taarruza uğramamak için bir kuvvei askeriye gönderilmesini de benden rica etmiş idi. Halbuki Ravlensonun maiyetinde dört İngiliz neferi vardı. Kendisine şu cevabı verdim: Dört İngiliz neferinin değil dört bin İngiliz neferinin dahi ellerinden silâhını alacak kadar Erzurum halkı silâhlı ve kudretlidir. Kongreye dahil olan vilâyeti şarkiye murah-

hasları bile yine yalnız dört İngiliz neferinin değil dört yüz İngiliz neferinin silâhlarını alabilecek fitret ve kabiliyettedir.)

Bazı iradesini kaybetmiş ruhlar mutlak olarak her hususta makama emir ve kumanda ve himaye beklerler herhangi makama suut eyleseler yine kumandanların amiriyet ve himayesine sığınmak gibi meş'um bir seciyeye maliktirler: Bu zihniyetin milletimizin tarihinde devam edegelen maddî ve manevî tahribatı ciltler doludur. (*)

23 Temmuz 335 de başlayıp ondört gün devam eden kongrenin nasıl bir hava içinde açılıp devam ettiğini anlamak için o tarihteki ahvali atideki muhaberattan anladıktan sonra kongre mukarreratı hakkında mütalâa yazacağım :

Sadrazam Paris sulh konferansına gideceğini öğrenince harbiye nezaretine atideki şifreyi yazdım ve kolordulara tamim ve ordu müfettişliklerine de bildirdim.

TAMİM

Erzurum

6/6/335

Sadrazam paşa riyasetinde bir heyetin hukuku Osmaniyeyi konferans huzurunda müdafaa için Parise azimet edecekleri tebligatı resmiyeden ve ajans neşriyatından anlaşılmıştır. İzmir vak'ası üzerine milletimizin gösterdiği asabiyeti milliye ve muhafazai istiklâliyet husu-

---

(*) Buna bir misal de şudur:

16 Mart 336 İstanbul felâketi üzerine Erzurum telgrafhanesinde Ankaradaki Hey'et-i Temsiliye ile görüşürken hâdiseyi haber alan o günkü Erzurum valisi bana şunu söylemiştir:

— Eyvah: Şimdi Ravlenson da hükûmeti ve telgrafhaneyi işgal ettirirse ne yaparız..

sunda tezahür eden azmi kat'isi neticesi olan bu mazhariyet şayanı şükrandır.

Her halde milletin hukukunu müdrik ve onu çiğnetmemek için yekvücut olarak fedakârane harekâta müheyya olduğunu düveli itilâfiyeye karşı izhar ve ispata devam edildikçe düveli müşarünileyhimin milleti Osmaniyeye hürmetkâr ve hukukuna riayetkâr olacağına şüphe yoktur. Konferansta kat'iyen müdafaası matlup olan hukuktan başlıca iki nokta pek mühimdir. Birincisi alelitlâk devlet ve milletin istiklâliyeti tammesi, ikincisi de eczai asliyei vatanda ekseriyetin akalliyetlere feda edilmemesidir. Bu hususta Parise müntehi hareket hey'etin içtihadile vicdanı milletin talebi kat'isi arasında mutabakati tamme şarttır. Aksi takdirde millet müşkül vaziyette ve gayri kabili telâfi emri vakiler karşısında kalabilir.

Sadrazam paşa hazretleri mesmu olan beyanatında Ermeni muhtariyetinin tevsii esasını kabul ettiğini bildirmiş ve şûrâyı saltanatta itilâf ve hürriyet fırkası namına reis Sadık beyin tahrirî ifadesinde de İngilterenin himayesini teklif etmiştir. Bir Ermenistan muhtariyeti vasıası ve devletin bir ecnebî himayesini kabul mesailinde erzuyu millî ile hükûmeti hazıranın ictihadında mutabakat olmadığını gösteriyor. Binaenaleyh Sadrazam paşa hazretlerile beraberinde hareket edecek hey'etin müdafaai hukuku millide takip eyleyeceği esasat ve programın milletçe malûm olması lâzımdır. Bunun için Erzurumdaki (Müdafaayi hukuku milliye cemiyeti) sadrazam paşa hazretlerine ve zatı hazreti padişahiye telgrafnamelerle müracaat ederek istiklâli tamını millinin mesuliyetini ve hukuku ekseriyeti millinin mahfuziyeti şartı esas olduğunu beyan ve buna nazaran gidecek heyetin müdafaa esasatını millete resmen ve alenen iblâğ eylemesini talep eylemiştir. Milletin bu tarzı hareketinin hükûmet ve dü-

veli itilâfiyece nazarı dikkate alınacağı ve binnetice vatanımızın mukadderatının arzuyu millî ve umumiye göre tâyinine tesirler yapacağı şüphesizdir.

On beşinci Kolordu Kumandanı
Mirliva
KÂZIM KARABEKİR

1 — Sadrazam milletin hukukunu muhafaza için Paris konferansı huzuruna giderken: Yunanlıların Edremit, Akhisar, Nazilliyi işgal ettiklerini 7 Haziran tarihli İstanbul gazetelerinden öğrendik.

2 — 9 ve 10 Haziranda Kafkasyadan bizi tahrik için malûmat geldi: Bolşevikler Tiflise gelmiş, Islâm ve Gürcülerde Bolşeviklere iltihak etmiş, Batuma bir çok Ingiliz yaralıları gelmiş. Yedi vapur Italyan gelmiş. Ingiliz ve Ermeni kuvvetleri (Kars) dan ve (Sarıkamış) dan ve (Kağızman) dan çekiliyormuş. Tebrize giden Ingiliz kıtaatını Şahtahtıda görende olmuş. Bu güzel malûmat yetmiyor gibi Musulun tahliye olunduğu da (Van) dan bildiriliyordu. Bolşevikler Tiflise geldikleri halde biz ne duruyoruz gibi propagandalar da başladığından bizi tahrik için dua haberlerin gönderildiğine şüphem kalmadı.

3 — 11 Haziranda Ordu müfettişliğinden gelen haber çok fena idi. Diyarbakır mıntıkasındaki onüçüncü Kolordunun jandarmaya kalp olunacağını!... Harbiye nezareti de fırka mevcutlarımızın 3210 dan 1500 lüfenge indirilmesini emir ediyor! Bu sonuncu haberler şarkın ve dolayısiyle bütün Anadolunun da felâketi olacak idi. Ermenistan ve Kürdistan oyunlarının bu birinci perdesi idi. Bunu Harbiye nezaretine ve Ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine izah ile hükûmetin her teklif karşısında mukavemetsiz durmamasını rica ettim. On üçüncü Kolorduya da böyle bir emri yapmamasını yazdım. Amasyadan şu cevabı aldım.

ON BEŞİNCİ KOLORDU KOMUTANLIĞI

Amasya

15/6/1335

C. 10./6/335

On üçüncü Kolordunun lâğvına Ingilizler çok çalışıyor ve oraya kumandan tâyin ettirmiyorlardı. Bu defa yeniden lâğvı mevzuu bahsolunca Cevat Paşa hiç olmazsa olduğu gibi jandarmaya kalbine çalışıyordu, bu kere vaziyetten bahisle bu kolordunun muhafazasındaki zarureti ve hiç olmazsa daha zaman kazanmaya çalışmasını Cevat Paşaya yazdım. Onüçüncü kolorduya da lâğv emri verilse bile bunu tatbik ve müdahale karşısında mukavemetsizliği cidden şayanı esef ve istiğraptır kardeşim.

Üçüncü ordu müfettiş fahri
yavri hazreti şehriyeri
MUSTAFA KEMAL

Ne fırkaların zayıflatılmasına ve ne de lâğvlara ve hattâ jandarmaya kalbe ben razı olmadım ve onüçüncü kolorduyu da sıkı tuttum. Jandarmaya kalp olununca topları, makineli tüfeklerinin alınmasına sıra gelmez mi?

22 Haziran 335 de harbiye nazırı Şevket Turgut Paşaya ve erkânı harbiyei umumiye reisi Cevat Paşaya (Bir an evvel İstanbuldan kıymetli kumandan ve erkânıharpleri Anadoluya çıkarmalarını rica ettim.)

İstanbul hükûmeti bilerek bilmeyerek lüzumundan fazla fenalık yapıyordu. Damat Ferit Paşanın 24 Temmuz 335 tarihli ajanstaki beyanatı hayretti. (6 hafta gaybubetim esnasında Anadoluda iğtişaş başlamış olduğunu hayretle gördüm) diyor. Derhal Sadrâzama ve harbiye nâzırına bu beyenatanı derhal tekzibini ve bu gibi beyanatın mütarekename mucibince işgale vesile olacağını düşün-

melerini yazdım.

26 Temmuz 335 de harbiye nezareti bana şunu sordu:

(Erzurumda kongre toplanıyormuş. Cihet-i askeriye bunlara karşı ne yapıyor?)

Cevap verdim:

(Hükûmetin yapamayacağını millet yapmağa karar veriyor. Ben de lâzımı gibi teshilât gösteriyorum.)

Hâlâ mütareke ahkâmı mucibince fırkaların tensiki ve silâhların teslimi emrini veren harbiye nezaretine 28 Temmuz 335 de iki şifre yazdım biri Ravlinsonnun beyanatını bildirerek aynen **şunu sordum ve tavsiyede** bulundum:

Erzurum

28/7/335

HARBİYE NEZARETİNE

Hükûmetimizin bahsedilen mandaların mahiyetinden haberi var mıdır, yoksa imha-yı tedricî ile günün birinde her varlığımızın, namus-u millî dahi olduğu halde ikmâli infası karşısında bîsut çırpınacak veya zelilâne bir Mısır idaresi mi kabul olunacaktır. Herhalde Mısırlıların, Hintlilerin asırlardan beri uyuşmuş ve sefahat ve mezelletle meşbû hûn-u urûkunda bile bir cûşe-yi hamiyetmendane ve bir gayret-i dindarâne görülürken, muazzam bir tarihe ve esaret kabul etmez bir seciye ve ahlâka malik olan koca bir milleti bir tevekkül ve teslimiyet ile kendi elimizle zincirbendi esaret etmemek için pek basiretkâr ve azmü metanetle karşılanması lâzımdır.

Üçüncü Ordu Müfettiş Vekili
KÂZIM KARABEKİR

Diğeri de Ermenilerin Sarıkamış'a mühim kuvvet tahşit ettiklerini ve taarruz edeceklerini haber alan harbiye nezaretine cevap olarak şunu yazdım:

HARBİYE NEZARETİNE

Erzurum

28/7/335

Ermeniler Kafkasya dahilindeki İslâmlara her türlü mezalim ve fecayii yapmakta ve az çok mukavemet gördükleri mahallere sınıfı muhtelifeden mürekkep kuvvetler sevketmektedirler. Bu maksatla Nahcivan, Şeror mıntıkalarına ve Kâğızman, Olti havalisine kuvvetler celp ve tahşit ve imhayı İslâm politikasını mütemadiyen takip ve tatbik etmektedirler. Ermenilerin bugünlerde Sarıkamışa takviye kıtaatı olarak beş yüz kadar piyade ve suvari askeri ile dört topları geldi, Sarıkamış ve garbındaki mıntıkada bilûmum ahaliden tekalifi harbiye ile araba ve vesaiti saire cem'i gibi bir takım hazırlıkta bulundukları istihbar kılınmış ve Olti cihetindeki Müslümanlara karşı bir harekette bulunacaklarına ihtimal verilmiştir. İşte Ermenilerin hudut yakınlarındaki harekât ve icraatları ve vilâyeti sitteyi işgal edecekleri ve yakında Sıvasa kadar gidecekleri hakkında şayialar çıkarmaları ahvali umumiye ve vaziyeti siyasiden bihaber olan halk üzerine fena tesirler yapmakta ve her türlü dedikoduları mucip olmakta ve asesen mevcut olan havf ve endişeyi arttırmaktadır. Elyevm elimizde kalan eslihaya malik olduğumuz müddetçe Ermenilerin her türlü taarruzlarına karşı emin bir vaziyette olduğumuzu arzeylerim.

Üçüncü ordu müfettiş vekili
KÂZIM KARABEKİR

(İngiliz hey'eti Ermenilerin Sivasa kadar yürümelerini temin için elimizden silâhları almaya çalışıyordu. Bu onların vazife ve menfaatı olduğundan birşey denemez, tabiî benim de vazifem ve millî menfaatim ordumuzu inhilâle uğratmamak ve silâhlarımızı azaltmamak idi ben-

de bunu yapıyordum; fakat ortada bir İstanbul hükûmeti ve onun harbiye nezareti makamı vardı ki, bu şifremde (Elimizde kalan eslihaya malik olduğumuz müddetçe) diyerek bildirdiğime rağmen sonuna kadar, hattâ İstanbulun işgali olan 16 Mart 336'dan sonra dahi (Mütareke mucibince silâhları veriniz) emrini vermiş.

HARBİYE NEZARETİNE

Erzurum

28/8/335

Erzurum İngiliz mümessili kaymakam muhaverede manda hakkında şu beyanatta bulundu (*) : «Paris kongresinde Amerika Türkiye ile Ermeni, Azarbeycan ve Gürcü mandasını kabul etmişti. Fakat son hâvadise nazaran galiba Amerika Ayanı bunu kabul etmemiş. Şu halde İngiliz mandası olacak demektir. Esasen Amerika, islâmları sevk ve idare edemez. Halbuki İngilizlerin bu baptaki tecrübesi büyük olduğu gibi tahtı idaresinde milyonla islâm var... dedi. Mandadan maksadın ne olduğunu sordum. Cevaben meselâ Kafkasyada büyük bir kumandanlığımız bulunur ayrıca da Azerbeycanda, Gürci, Ermeni cumhuriyetleri nezdinde birer kumandan ve erkânı harbiyesi bulunur. Tabiî asayişin temini ve arzu edilen mevadın tatbiki için de bir miktar kuvvetimiz olur dedi ve misal olmak üzere Mısır. Irak, Hindistanda İngilterenin sırf insaniyet için çalıştığını ve asayişin idamesiyle oradaki akvamın refahına uğraştığını söyledi. Mandaya ait muhavere bu kadardır. Bendenize şimdiye kadar vaziyeti siyasiyemiz hakkında hiç malûmat verilmediğinden berveçhi ati bazı maruzatta bulunmayı vazifei namus ve ha-

(*) (İstiklâl Harbi Hâtıraları) eserimde pek istifadeli olan birçok bu kabil muhavere ve muhaberelerimiz görülecektir.

miyet bildim; Hükûmetimizin bahsedilen mandaların mahiyetinden heberi var mıdır, yoksa imhayı tedrici ile günün birinde her varlığımızın, namusu millî dahi dahil olduğu, ikmali infasi karşısında bisut çırpınarak veya zelilâne bir Mısır idaresi mi kabul olunacaktır. Her halde Mısırlıların, Hintlilerin asırlardanberi uyuşmuş ve sefahat ve mezelletle meşbu hunu urukunda bile hamiyetmendane ve bir gayreti dindarane görülürken muazzam bir tarihe ve esaret kabul etmez bir seciye ve ahlâka malik olan koca bir milleti bir tevekkül ve teslimiyet ile kendi elimizle zincirbent esaret etmemek için ahvalın pek basiretkâr ve azim ve metanetle karşılanması mütalâasında bulunduğumu arzeylerim.

15 K. Kumandanı Kâzım Karabekir

Sadrazam Paristen kovulmuştu. İstanbuldan geçen Lehistan, Çekoslovak ricalı siyasiyesinin gazetelerde gördüğüm beyanatı: «Hangi sulhu bekliyorsunuz? İçinde bulunduğunuz hal sizin için temadi edecek bir şekli sulhtur.» dedi. Demek zamanla inhilâlimiz bekleniyor ve bilhassa şarkta emrimdeki muntazam iki kolorduluk kuvvet elimde durdukça Ermeni Gürcü taarruzu da varit olamıyacağından istimale lüzum yok, biz de millî taazzuvu yapabilecektik.

İstanbul vasıtasiyle mütemadiyen silâh vermek emirlerini sıkıştırıyorlardı. İşe mani olan şark ordusunun elindeki silâhlar olduğu anlaşılıyordu.

Harbiye Nezaretinden bir emir:

ERZURUM 15. K. KUMANDANLIĞINA

Harbiye 30 Temmuz 335

Bizzat açılacaktır.

Mustafa Kemal Paşa ile Rauf beyin mukarreratı hükûmete muhalif ef'al ve harekâtlarından dolayı hemen dördestleriyle Dersaadete izamları Babıâlice bittensip ma-

halli memurine evamiri lâzıma verildiğinden kolorduca da ciddî muavenette bulunulması ve neticesinde malûmat itası rica olunur.

Harbiye Nazırı
Nazım

Tarafından bir cevap: (Bu cevabı bütün kolordulara ve valilere de temin ettim.)

HARBİYE NEZARETİNE

Erzurum

---

1 Ağustos 335

C. 30 — 7 — 335 Merkez dairesi 2733 şifreye:

Mustafa Kemal Paşa ile Rauf beyin mukarreratı hükûmete muhalif ef'al ve harekâtlarından dolayı derdestleriyle dersaadete izamları hakkında mahalli memurinine emir verildiği cihetle kolorduca ciddî muavenette bulunulması emir veriliyor. Hükûmetin mukarrerat ve siyaseti ne olduğunu bilmiyorsam da Erzurumda bulunan Mustafa Kemal Paşa ve Rauf beyin ef'al ve harekâtında vatan ve milletin maksat ve menafiine ve kavanini mevcudeye muhalif telâkki edilecek hiç bir hal ve harekâtı olmadığını görüyorum.

Müşarünileyhler mülk ve milletin saadet ve selâmeti ile alâkadar her ferdi vatanperver gibi yaşamaktadırlar. Pontos hükûmeti teşkili hülyasiyle Trabzon ve havalisine muhacir sıfatiyle akın akın müsellâh Rum çeteleri çıktığı ve Ermenilerin büyük Ermenistan hayalini besledikleri ve hudutlarımıza kadar her türlü fecaat ve şenaatı yapmakta ve Sıvasa diye feryatta devam eyledikleri ve ililâf mensubinin de bunlara hafi ve celi her türlü muavenet ve müzaherette bulundukları herkesçe malûm ve bu hal İstanbul gazetelerinin bile neşriyatiyle sabit olduğu halde hükûmetin mevcudiyetimiz aleyhine hazır-

lanan bu müthiş tehlikeden bihaber vaziyette kalarak millete hiç bir nefhayi ümit ve tahmin vermemesi ve bilâkis en münevver ve kıymettar zat ve kumandanların birer suret ve bahane ile millet arasından tecrit ve hapis ve tevkif edilmesi ve bir taraftan da esliha ve sairenin alınması bilhassa tehlikeyi pek yakın gören ve muhafazai namus ve hayat endişesiyle çırpınan bu mıntıka halkının da pek haklı olarak Ermeni ve Rumların İzmir gibi nagihanî olarak buraları da işgal edeceği ve bütün müslümanların ayaklar altında çiğneneceği kanaatını hasıl ettirmiştir. Ve bundan dolayı millet kendi kuvvetine istinat ederek bu ihtisasatını Hükûmeti celileye ismaa ve bunun için her fedakârlığı yapmıya ve her ümitten mahrum bir halde namussuzca Ermeni ve Rumların süngüsü ve baltaları altında ölmekten ise namuskârane müdafaaya karar vermiş olduklarını evvelce arzetmiştim: Geçenlerde vukua gelen sürgü kolu ve kamaların sevkine mani olan ahval de böyle bir azim ve kararın neticesi olduğuna şüphe yoktur.(*)

Üçüncü fırka kumandanıt Kaymakam Halit beyin mahfuzan sevkinin efkârı umumiye üzerinde pek fena tesirler yapacağını ve belki de fırkasının mümanaat göstermesini ve isyanını intaç edeceğini arzetmiş idim, Mustafa Kemal Paşa gibi memlekette namusiyle ve hidematı güzidei askeriye ve vatan pervanesiyle tanınmış ve bütün askerlerin de pek ziyade hürmeti mahsusasını kazanmış ve bahusus henüz yirmi gün evvel memleketin nısfına kumanda etmiş olan ve hal ve harekâtında menafii vatanıye ve milliyeye mugayir bir şey mahsus ve meşhut olmayan bir zatın tevkifine bir sebebi kanuni olamıyacağını (*) ve balâda arzettiğim ahval dolayısiyle halk ve ordu nazarında da iyi bir hareket olarak telâkki edilemiye-

(*) **Propaganda faslında bu teferruat vardır.**

ceği cihetle müşarünileyhin tevkifine ve kolorduca da bunun için muvenette bulunulmasına hal ve vaziyetin katiyen müsait olmadığını arzeylerim. Bahusus ki memleketi helâk ve inkiraz tehlikesinden kurtaracak yegâne çarenin tevekkül değil, ancak milletin hak ve ruhunu âleme arşı izhar ve teyit kanaatinde olan vilâyatı şarkiyede ve henüz Ermeni süngü ve baltalarının âlamı namus şikenanesini unutmuş bir tek insan ve bir tek hanüman bulunmayan bu muhitte böyle bir teşebbüsün icrası değil hattâ ihsası bile büyük fenalıklar intaç eder.

Esasen günden güne daha bariz ve pek vâsi bir şekil almakta olan endişei millîyi tatmin edecek tedabiri sahiha ve vakifanenin ittihazı ve buna bilhassa zatı samileri gibi dindar ve pek namuskâr tanınmış bir recülü kıymettarın imâli nüfus ve irşat buyurması pek ulvî ve tarihî olur. Herhalde bura ahvalinin İstanbulda makûs telâkki edildiğini zannediyorum. Hükûmetin en sadık ve hürmetkâr bir cüz'i olduğuna katiyen şüphe caiz olmayan âcizleri Anadoluya Dersaadetten bu kadar yanlış ve hatalı nazarlarla bakılmamasını ve çünkü bu nazar netayicinin pek elîm ve nedametaver olacağı kanaatini namus addeder ve bugün âcizleri dahi şek ve meçhuliyet içerisinde bulunduğumdan siyaseti umumiyemizden ve hükûmetin takip ettiği makasıt ve mukarrerattan haberdar edilmekliğimi istirham eylerim.

15. K. Kumandanı
Kâzım Karabekir

Erzurum kongresini Mustafa Kemal Paşa ve Rauf beyin topladığı zanniyle kongrenin dağıtılması ve Mus-

(*) **Harbiye Nezaretine resmen verdiğim bu ve diğer Sadârete de yazdığım yirmi bir gün mevkufiyetimizde ve İzmir İstiklâl Mahkemesinde berat kazandıktan sonra İsmet Paşa vasıtasiyle Gazi Paşaya hatırlattım.**

tafa Kemal Paşa ve Rauf beyin tevkifinde israrla mahalli hükûmetlere emir veren hükûmete şunu yazdım :

MAKAMI CELİLİ SADARETPENAHİYE

Erzurum

5 Ağustos 335

Erzurum kongresi hakkındaki son maruzatımla ahval ve vaziyeti, âcizane tenvire müsaraat ve bununla büyük bir vazife ifa etmiş olduğumu zannediyorum. Bu münasebetle de tekrar arzediyorum ki: Vilâyatı şarkiye Erzurum kongresini şarkî eyalâtın milleti toplamıştır. Eleyvm yetmiş kadar âzasiyle Erzurumda hali içtimada bulunan kongre Mustafa Kemal Paşa ve Rauf bey İstanbulda iken büyük ve hunin tehlikelerin vukua geleceğini muhakkak addeden şarkî eyalât halkının karar ve teşebbüsleriyle vukua gelmiştir. Bu toplanışta siyasî ve şahsî hiç bir tesirin mevcut olmadığı katiyetle anlaşılmıştır. İntibahını sureti katiyede felâketten alan milletin ruhundan kopan bir heyecan ve kuvveti ecanip bir iki şahsa atfetmek suretiyle milletin ruh ve mevcudiyetini setir ve inkâr tarikini iltizam ile kendi milletini iğfal ve bu suretle menafiini tevsi ve temine çalışıyor. Vatan ve milletimiz için telâfisi gayri mümkün zararları badi olan bu tarzı telâkkinin bizzat hükûmetimiz tarafından dahi bilinmeyerek kabul ve ısrarı ile âlemi ecanibin teshil edildiğini görmek umumu meyus ve dağıdar etmektedir. Şark vilâyatında endişei hayattan doğmuş olan bu cereyanı millinin inkişafına ve hali hazırına Mustafa Kemal Paşa ve Rauf beyin zerre kadar tesirleri olmadığını ve ahiren kongreye herkes tarafından büyük bir hörmet ve tazimle kabul edilen bu iki zatın mevkii siyasimizi daha ziyade müdrik olmalarından bilâkis hükûmetimizin mevkiini düşünerek mevcut kuvayı milliyeyi daha sakin ve müdebbirane bir şekle irca

ile hüsnü idare ettikleri alenen görülmektedir. Binaenaleyh kongrenin heyeti umumiyesi ve gerek Mustafa Kemal Paşa ve Rauf bey hakkında Vilâyetlere yazılan tâmimler efkârı umumiyede hüsnü tesir yapmamıştır.

Endişei namus ve hayattan mütevellit cereyanı millî hali galeyanda olup teskini ve efkârın tatmini için yegâne çare ancak meclisi millinin hemen ve bilfiil toplanmasının temini olduğunu ve bati davranıldığı takdirde vekayii milliyenin kendi kendine bu gayeye varacağı nazarı fahimanelerine arz eylemeği lâzimei vazife addederim. Çünkü burada meşhut ve mahsus olan efkârı umumiye millet vekilleri kanaat ve tasdikine iktiran etmeyecek her hangi bir siyaset ve mukarreratın şayanı kabul ve payitar olamıyacağı ve bu azim ve tarihî mesuliyetin mahdut birkaç zatın duşu hamiyetine tahmildense kâr ve arzuyu millete istinat ettirilmesi merkezindedir. Ve hatta eğer şeraiti hazıra içinde Meclisi millînin Dersaadette kuvayı ecnebiye karşısında toplanması mahzurlu görülmek yüzünden bu lâzimeii meşrute şimdiye kadar tehir buyurulmuş ise Anadolunun Babıâlice tasvip ve nezdi ulyayı cenabı şehriyaride irade buyurulacak bir mahallinde toplanması sözlerinin bile söylenmekte olduğunu sırf saikai vatanperveri ve vazifei mevkiim dolayısiyle arz eyliyorum.

Üçüncü Ordu Müfettiş Vekili
Kâzım Karabekir

Burada hakikati hali tasvirle beraber meclisi meb'usan yerine meclisi millî ve meb'uslar yerine millet vekilleri tabirlerini kullandım ve meclisi millînin Anadoluda toplanması fikrini de ortaya attım. Bu şifremi Mustafa Kemal Paşa ve Rauf beylere de keşidesinden evvel okudum pek muvafık buldular. Keşidesinden sonra kongre âzalarına ve Müdafaai hukuk merkezine de okudum,

fevkalâde takdir ettiler. (Mazi hal ve istikbal bir çerçeve içinde) dediler.

Benim bu yazdığıma karşılık İstanbuldan Ajans tebliği :

(Dahiliye Nezareti teşkilâtı milliye ve sair bu kabil harekâta nihayet verilmesi ve buna riayet etmeyenlerin derdestleri için ikinci defa vilâyata tebligatta bulunmuştur!)

Sivasta üçüncü kolordu kumandanı Salâhattin bey şunu yazıyordu : (Abdullah Paşanın bir takım mahallâta memur sıfatiyle ve bir kalabalıkla gelebileceği ve hatta başka kuvvetlere dayanmağa çalışacağı muhtaçı mülâhazadır. Bu baptaki malûmat ve mütalâanızın iş'arını rica ederim.)

8 Ağustos 335 de şu cevabı verdim :

(Paşa öyle bir muhite geliyor ki en taş yürekli olanlar bile gelse vakayi onları ikaz eder ve kalplerini sızlatır. Binaenaleyh gelecek kalabalık haizi ehemmiyet değildir. Milletten başka dayanılacak kuvvet dayanan için pek tehlikeli ve elim olur. Bunun için teşriflerine sükûnetle intizar buyurulsun.)

Damadı Sedat beye de paşanın gelmesinin hayırlı olmıyacağını yazdım.

Trabzon mevkii kumandanlığına ve üçüncü fırka kumandanlığına da 11 Ağustos 335 de şu emri verdim :

Abdullah Paşanın üçüncü ordu kumandanlığına tâyin olunduğu şayi oldu. Henüz emri resmisi gelmemekle beraber İzmire Ali Nadir paşanın tâyiniyle başlayan devrei şeametten umum mütevahhiş olduğundan müşarünileyhin bu memuriyetini halk ve ordu bu havali için de aynı felâket telâkki ediyorlar ve hali galeyandadırlar. Bu galeyan Erzurumda açıktan açığa görülmektedir. Müteredditellerde ikinci bir İzmir olmağa istidadı olan Trabzon-

da da aynı efkâr ve cereyanın doğmuş olduğu şüphesizdir. Bunun için nezarete lâzımı gibi arzuhal ile müşarünileyhin ve bu kabil zevatın gönderilmemesini rica ettim. Maruzatımın vusulünden evvel Apdullah paşanın yola çıkması veya herhangi bir hisle gelmek teşebbüsünde bulunması da melhuzdur. Böyle bir halde ahaliden intihap olunacak bir heyet marifetiyle veya suveri münasebe ile vapurdan çıkmayarak avdet buyurmasının tebliği ve bu tebligat ve ikaza rağmen müşarünileyh gelmek isterse şahsına karşı hörmetkâr davranılmak ve hayatı tahtı emniyette olmak şartiyle Trabzon haricinde münasip bir mahalde ikamet ettirilmesi ve (Ardasa) yı bu tarafa geçmemesinin temini ve yapılan bu muamelenin bir hürmetsizlik telâkki edilmiyerek ordunun kıymettar ve pek emektar bir kumandanı olmak sıfatiyle kendilerinin siyaneti için olduğunun ifhamı **ve iş'arı.**

15. Kr. Kumandanı
Kâzım Karabekir

HARBİYE NEZARETİNE

8.11.335

Üçüncü ordu kumandanlığına Abdullah paşa hazretlerinin tâyin buyurulduğu hakkında henüz nezareti celilelerinden bir emir ve tebliğ vaki olmamışsa da pek ziyade şayanı dikkattir ki müşarünileyhin işbu memuriyete tâyin olunduğu şayiası efkârı umumiye üzerinde pek fena tesir yapmış ve bu âsar günden güne artmakta bulunmuştur. İzmir hâdisei meşumesinden evvel Ali Nadir Paşanın İzmir ve havalisi kumandanlığına tâyini ve o feci safhada paşanın uğradığı avakibi pek hassas bir surette takip eyliyen ordu mensubini ile ahali ayni zümrei ricalden madut ve evvelce de dördüncü ordu kumandanlığında iyi bir şöhret bırakmamış olan Abdullah paşa haz-

retlerini de bu havalinin Ermenistana kaptırılmasında bir mukaddimei zaaf ve şeamet ad ve telâkki etmektedir.

Binaenaleyh artık tamamiyle tehlikei hayat ve namus karşısında pek hat bir devre içinde olan işbu mıntıkai vatanda müşarünileyhin icrayi memuriyetine imkân olamıyacağı ve aksi halde kendileri için de pek müşkül vaziyetler tahaddüs edebileceği cihetle gerek müşarünileyhin ve gerekse bu kabil zevatın intihap ve tâyini halkın namus ve hayat endişesiyle çırpındığı şu zamanda vatan ve millet için tehlikeli olacağını arzeylemeği gerek müşarünileyhin vikayei şeref ve haysiyeti ve gerek ahali ve ordunun yar ve ağyara karşı itimatsız bir şekilde görünmemesi için iş'arını muktezeyi vazifemden addeylediğim maruzdur.

Üçüncü Ordu Müfettiş Vekili
Kâzım Karabekir

Şifreli muhaberatın men'i hakkında 17 Ağustos 335 de aldığım Harbiye Nezaretinin açık telgrafla tamimi ve mukabil açık telgrafla emirlerim :

(Yazdıklarımdan mütalâatım anlaşılacağından fazla tafsilâta lüzum yok.)

K. 15. KUMANDANLIĞINA

Dersaadet 15.8.335

Kolordu kumandanlariyle kolordu ahzıasker rüesası ancak nezaretle şifre ile muhabere edeceklerdir. Bunlar yekdiğeriyle şifreli muhabere için nezaretin vesatetine müracaat mcburiyetinde olduklarından aralarında şifre ile muhabere edecekleri hususatı mühimmeyi doğrudan doğruya nezarete yazacaklardır. Hali harp zail olduğu cihetle kumandanlar maiyetleriyle şifre ile muhaberat icra etmiyeceklerdir. Hususatı mebsuteye hasrı dikkat ve

tevkifi hareket olunması tamimen tebliğ olunur.

Harbiye Nazırı
Süleyman Şefik

ONBEŞİNCİ KOLORDU FIRKA ve KITAATINA TAMİM

Erzurum

17.8.335

Harbiye Nezaretinden şifre ile muhabere edilmemesi hakkında gelen telgraf ile verilen cevap suretleri atidedir. Mıntıkanız dahilindeki telgrafhanelere birer memuru askerrî vazedilerek muhaberatın kemakân şifre ile cereyanı temin ve şifreyi çekmekten istinkâf eden telgraf memurlarının hemen tahtelhıfz divânı harplere sevklerini emrederim.

Üçüncü Ordu Müfettiş
Vekili Miriliva
Kâzım Karabekir

Sivasta üçüncü, Ankarada yirminci, Diyarbekirde on üçüncü, Konyada on ikinci kolordu kumandanlarına ve Konyada ikinci ordu müfettişliğine :

Erzurum

17.8. 335

Aceledir,

Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa hazretlerinden bugünkü 17 Ağustos 335 de alınan 15 Ağustos 335 tarihli açık bir telgrafname üzerine müşarünileyhe takdim edilen cevabı aynen arzediyorum. Bu bapta itimat ve emniyeti tammeyi mucip bir neticei kat'iye alınacağında şüphe yoktur. Binaenaleyh devletin ve milletin harisi şan ve haysiyeti olan ordunun muhaberatı hiç bir vakit düş-

manlarımızın hesap ve menfaatına olarak sittarei vekar ve mahremiyetten çıkamıyacağı cihetle kolordu ve fırka merakizindeki telgrafhanelere bir zabit ikamesiyle büyük küçük makamatı askeriye muhaberatın ve bilhassa Ermenistan hudutlarında ve ecanibin temasında olan mahrem muhaberatın kemakân emniyeti cereyanı matluptur. Telgraf sirkati veyahut şifre açılması gibi ahvale karşı gayet hassas ve müteyakkız ve telgraf müdürleriyle bu bapta sıkı temasta bulunulması lâzımdır. Bu gibi haller namuskâr ve vatanperver olan telgraf memurlarımızdan esasen gayrı muntazır olmamakla beraber bu noktai nazarda herhangi bir emirle yapılacak en küçük bir suiistimal ihaneti vataniye telâkki olunacağından mütecasirlerinin derhal divanı harplere tevdiini rica ederiz.

Bu telgrafın saati vusulü ve hükmünün icra edildiği iş'ar buyurulacaktır. Keyfiyet kolordulara ve berayı malûmat mücavir müfettişlik ve mücavir kolordulara arzedilmiştir.

Üçüncü Ordu Müfettiş
Vekili Miriliva
Kâzım Karabekir

HARBİYE NAZIRI SÜLEYMAN ŞEFİK PAŞA HAZRETLERİNE

Erzurum

---

17 Ağustos 335

Aceledir,

1 — Kolordu kumandanlarının birbirleriyle ve ahzıasker rüesasiyle ve madunlariyle şifreli muhabere etmesinin memnuiyetine dair olan 15 Ağustos 335 tarihli telgrafnamei samileri 17 Ağustos 335 de alındı. Edvarı sabıkada dahi bu tarzda bir memnuiyeti istibdatkârane devletimizin tarih ve kavaninin de mesbuk olmadığı cihetle

mütarekeden sonra on birinci olmak üzere nezareti işgal buyuran zatı samilerinin vahim bir vait ve tekeffül altında o makamı calili kabul buyurmuş oldukları fikri hâsıl oluyor. Va şayanı dikkattir ki bir müddettenberi millete itimatsızlık gösteriliyordu. Şimdi de alelitlâk ve açık bir lisan ve işaretle ordudan itimat ve emniyet naksediliyor.

2 — Hudutlarımıza kadar her gün Ermeni baltalariyle feci suretlerde kanları akan Kafkas ahali-i islâmiyesinin alâmından ve müstahzar Ermeni istilâsından her gün bir suretle raşedar olan şarkî Anadolu vilâyatını ve vatanı umuminin babı selâmetini tutan bir ordunun mafevk ve madun bilcümle kumanda makamlarının tâ hudutlara varıncaya kadar şifre muhaberatından menedilmesi ancak Ermenistan ve mevcudiyetimize düşman olanların menfaatına kaydedilebilir ve ancak meşrutiyetini, istiklâl ve haysiyetini kaybeden ve ecnebi milletlerin ayakları altında sürünen bir milletin teşkilâtından sır ve mahremiyet denen akıde-i namus ve selâmet nezedilebilir. Binaenaleyh zatı samileri nezarete henüz üç gün evvel teşrif ettikleri cihetle erkânı harbiyei umumiyede günü gününe mahfuz olan kanlı Ermeni vakayiinin icraat ve istihzarat dosyalarına muttali olmaksızın yazılmış olan bu emrin derhal tamim suretiyle geri alınarak ordunun ve milletin tarihî ve muktezayı necabeti olan haysiyetinin idamesi ve orduyu lisan ve harekete getirmemek hususunda mazbut olan adabı riayetin muhafazası.

3 — Seferber düşman karşısında esrarı askeriyeyi faşetmek kanun nazarında idam cezasını müstelzem iken zatı samileri esrarı askeriyeyi faş emrini veriyorsunuz. Binaenaleyh cihanın bütün namuskâr milletleriyle ordularında akidei sır ve namus olan mahrem muhaberat kemakân bizde dahi mecrayı tabiisinde tutulacağı cihetle ona göre kolordulara ve alâkadarana tebliğ ve bunun hüsnü cere-

yanının temini kat'iyen emr ve talep edilmiştir. Bunun haricinde hareket edecek büyük ve küçük memurlar hakkında esrarı devlet ve milleti faş ve ihlâl edercesine takibat yapılacaktır.

4 — Makamı nezareti celileye dokuz ayda onbir nazır geldiği halde hiçbirisi siyaset ve mülâhazatı hükûmet hakkında büyük kumanda makamlarına olsun itminan bahş bir tek kelime bile söylemiyerek daima meçhul ve müphem ve endişenâk vaziyetleri ihdas ve idame etmelerine karşı büyük bir emniyetsizlik tevlit etmiş olan bu hale de sureti kat'iyede nihayet verilmesi ve tedabiri gayri meşruaya tevessül etmekten ise vatan ve milletin halâs ve selâmeti hakkında bugün neler düşünülmekte olduğunun izah buyurulmasını arzeylerim.

Üçüncü Ordu Müfettiş Vekili Miriliva
Kâzım Karabekir

MAKAMI CELİLİ SEDARETPENAHİYE

Erzurum 17.8.335

Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa hazretlerinden 17 Ağustos 335 de alınan 15 Ağustos 335 tarihli açık ve müessif bir telgrafname üzerine müşarünleyhe takdim edilen cevapnamei âcizeyi huzuru fahametpenahilerine arzeyliyorum. Makamı celili vekâletpenahileri; tarihin elîm âkibetlerine karşı pek hassas olan vatan ve milletin ve onun yegâne harisi ve nigehbânı ordunun emniyet ve haysiyeti âliyesini daima mahfuz bulunduracağında şüphe yoktur. **Namus ve hayatı milletin yegâne kafili** olan esrarı askeriyenin ifşasına emretmekte tarihi millimizi ebediyen lekedar eden işbu telgrafından dolayı Harbiye Nazırı paşa hazretleri hakkında zatı fahimanelerine arzı şikâyete mecbur oldum. Bu emrin derhal iptâlini kemali tazim ve itaatla arzı istirham eylerim.

Üçüncü Ordu Müfettiş Vekili
Mirliva Kâzım Karabekir

Ali Fuad Paşa hazretlerinin İstanbul hükûmetince azli haberi alınca şunu yazdım:

HARBİYE NEZARETİNE

Erzurum, 17.8.335

Yirminci kolordu kumandanı Ali Fuat Paşanın azlile vekâletine Ankaradaki Ahmet Hulusi Paşanın tâyini hakkındaki 28 Ağustos 335 tarihli telgrafnamei samilerini aldım. Daima hakikate istinat etmek mucibi selâmet olduğundan bu baptaki kanaati acizanemi arzı müsaraat eylerim :

1 — Mütarekedenberi sık sık tebeddül eden hükûmet ve nazırlarımız hiçbir vakit de bu yolda kumanda makamlarını devletin dahilî ve harici siyasetinden ve takibi lâzım gelen hattı hareketten haberdar etmemiş ve binaenaleyh alâmı mütevaliye içinde kumandanları daima meçhul ve bittabi re'sen temasta bulunduğunu milletin içtihat ve kanaatlerine merbut bırakmıştır.

2 — Mütarekeden şimdiye kadar en namuslu ve muktedir ve Harbiumumide dört beş senelik hunin tecrübelerde bilvucuh İrfan ve liyakatleriyle temayüz etmiş büyük rütbedeki kumandanlarımız hiçbir saiki vicdanî olmaksızın sırf söndürmek maksadiyle birer ikişer azil ve tağrip ve nefi ve tecrit edilmiş ve bunların yerine Balkan harbinde iki üç hafta zarfında orduyu tarumar ettirmek gibi tarihî fecaatin ender kaydettiği ve Ali Nadir Paşa gibi düşmana karşı hakaretler altında beyaz bayrak taşıyan ve vatan ve milletin inkırazına âlet ve tarih-i millînin ebediyen istikrah ve nefretini mucip zaaf ve acziyle meşhun olan düşkün insanlar getirilmeğe başlanmıştır.

3 — Talât Paşa ile rüfekası hükûmetinin hodbehot kararlariyle memlekete ilka eylediği felâket göz önündedir. Bu kerre hükûmeti hazıramızın dahi ahvali mühlikei sariha karşısında alâkadaran ile tevhidi mesai yolunun

aranmaksızın ve milleti terk ve ihmal suretiyle olan hattı hareketi belki daha elim şekilleri takip ve ikmâl eylemekte olduğu kanaatini vermektedir. Acı ve canlı misalleriyle tevali eyleyen bu ahval neticesinde milletin hükûmete karşı tedricî başlıyan soğukluğu kesbi vus'at ve şiddet eylemiştir.

4 — Berveçhi balâ serdolunan bu ahval ve vaziyetlerdir ki orduyu maalesef tedricen hükûmete karşı uzak ve millete merbut bulundurmağa başlamıştır ki bu vechile vaziyetin hükûmet noktai nazarından ne kadar elim bir şekle gireceğine şüphe yoktur.

5 — Bir müddettenberi hafiyyen başlıyan memleketin inkısamı ve İngiliz, Amerika mandaterlikleri bu son zamanlarda artık aleni propaganda derecesine ve matbuatın münakaşa sütunlarına geçmiştir. Bütün bunların hülâsaten tetkikatı güya Hükûmet Ingiliz mandasını terviç ediyor. İngiliz mandoterliği Saltanat ve Hilâfeti bir Hidiv derecesine indirmek ve bugün zaten tamamiyle işal altına alınmış bazı aksamı vatan ecnebi devletlerin ayrı ayrı mandaterliğe terketmek imiş, millet ise hiçbir vakit istilâ ve tahakküm politikası takip etmiyen ve vahdet ve istiklâli milliye riayetkâr olacağını ima eyleyen Amerika mandasını istiyormuş! İşte pek şayanı teessür ve dikkattir ki bütün mes'ul makamlardaki zevat bu âna kadar hiçbir veçhile hükûmetin noktai nazarını işitmemiş ve asla tenvir edilmemiştir.

6 — Balâdaki bütün maruzatımın hülâsası hükûmet ile milletin ayrı ayrı yolardan gittiği ve şimdiye kadar daima meçhul ve muzlim bırakılan ordu için de âmâli milliye cereyanlarına muzahir kalmak mecburiyeti hasıl olduğu ve bundan mâda ordu ile hükûmet ve millet ile hükûmet arasında gittikçe artan bir suitefehhüm ile bürudet husule gelmekte olduğu anlaşılıyor. Binaenaleyh kemali hürmet ve mütevaatla arz ve teklifi âcîzanem şunlardır :

A — Hükûmeti merkeziyemizi teşkil eden zevatı kiram dinî, vatanî ve millî bir azmi ruh ile bu mütehalif ve neticesi pek tehlikeli olacak vicdanî bir surette tahlil ile hatalı ve yanlış yolları tefrik etmek ve büyük makamlardaki kumandanları ayni amali salime tahtında ikaz ve vatan ve milletin noktaî selâmeti etrafında celp ve tevhit etmek.

B — Milletler ordu üzerinde hükûmeti merkeziyeye karşı devama başlıyan ve tehlikeli şüphelere saik olan şu hayat ve memat günlerinde evsaftan mahrum ve düşkün ricali gerek kumanda ve gerekse büyük ve mühim işler başına getirmek suretiyle alâmı vataniyeyi müzmin şekillere sokmamak.

C — Zatı şevketsematı hazreti padişahının iradei seniyei hilâfetpenahilerini ancak vatan ve milletin bihakkın mucibi selâmeti olacak hususat etrafında toplamak suretiyle hükûmeti merkeziyemizin niyyatı hasene ile mütehalli olduğunu izhar eylemek.

D — Namus ve iktidariyle meşhur olan Ali Fuat Paşa hakkında yanlış bir zehap ve telâkki neticesi şerefi taalluk buyurulan iradei seniyei padişahı hakkında atebei ulyai mülükâneye yeni bir maruzat ile vaziyeti tashih ettirmek.

On beşinci Kolordu Kumandanı
Mirliva Kâzım Karabekir

Bu şifreyi kolordulara tâmim ettim. Evvelce de verdiğimiz karar mucibince Ali Fuat Paşa hazretleri kumandanlığı Ahmet Hulûsi Paşaya vermedi.

ERZURUM KONGRESİNİN MESAİSİ

İzah ettiğim misakı millî hududu bugün filen aşağı yukarı çizilmiş bir vaziyette idi. Yani bundan on sene evvel gördüğüm akibet husul bulmuştu. Yalnız çok yazık ki on senede yolları şimendüferleri ve sair umran merkezleri ikazım vechile kurulmak mümkün ve kolay iken

bilâkis serveti ve insanları hariç diyarlarda kıyasıya harcanmış olduğundan elimizde fakir ve harabezar bir Anadolu kalmıştı. Şimdi uğraşacağımız kalan bu bedbaht yurdumuzun istiklâl ve hürriyetinin bizi saran demir pençelerden kurtarılması idi.

Benim Erzurum kongresi için düşündüğüm esaslar şunlardı :

1 — Düveli itilâfiyece mütarekenin imza olunduğu 30 Teşrinievvel 334 tarihindeki hududumuz dahilinde kalan ve harsî ve medenî ve ırkî ve hattâ dinî milletimizin yurdu olan topraklardaki istiklâlimizin bilâ kaydü şart tanınması.

2 — Bunu temin için İstanbul hükûmeti izharı acz ettiği takdirde derhal Anadolunun münasip bir yerinde bir millet meclisi toplayarak millî hükûmeti kurmak.

3 — Bu camiadaki Türk milletini tek dağ başı mezar oluncaya kadar istiklâl mücadelesine devam ettirmek.

4 — İşgal altında bulunduklarından veyahut kendilerince kabili hazım sulh esaslarına göre şark vilâyetlerinden kâmilen veya kısmen feragat acılığına tahammül ederek garp vilâyatı halkının sulhu kabulleri halinde şark vilâyetleri halkiyle misakı millî hududunu temin edinceye kadar gene mücadeleye devam etmek.

Kongre esasatına konulması istenilen diğer iki mühim fikir de vardı :

1 — Vatanımız istiklâlini temin etse dahi iktisaden pek vahim bir vaziyette bulunduğundan memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen bir devletin fennî, sınaî, iktisadi muavetenini memnuniyetle karşılayacağımızın ilânı.

2 — Misakımillî hududunu doğrudan doğruya telâffuzdan çekinilerek Osmanlı vatanının temamiyeti suretiyle Hilâfet ve Saltanatın da masuniyetinden dahi bahsetmek. Ve bu seretle padişahlık kuvvetini daha bidayet-

te ürkütmemek ve siyaseten doğrudan doğruya aksam-ı vatanı terketmiş gibi görünmemek.

23 Temmuz 335 de başlayıp 14 gün devam eden kongre mesaisi her akşam kongrede dahil bulunan Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey tarafından izah olunarak aramızda münakaşa tesbit olunmakta idi.

Şu iki maddeden birincisinin bir Amerika mandası cereyanının şu aralık İstanbuldan dahi mütemadi işlenmesi dolayısiyle kongre mukarreratını çok tehlikeli bir şekle koyabilirdi. Çünkü istiklâli millî fikrinin ruhunu altüst edebilirdi. Bunun için bu maddenin konmasına ben taraftar değildim. Kongre mukarreratında dahi şiddetli münakaşaları mucip oldu. (Bir devletin) tabiri sakat bulunarak (her hangi devletin) formüliyle mukarrerat meyanına kabul ettiler. Gerek kongre esnasında ve gerekse mukarreratın ilânından sonra dahi İstanbuldan ve Sivastan Amerika mandasının kabulünden başka çarei halâsımız olmadığı hakkında muteber bazı kimseler tarafından mütemadiyen tesirat yapılmakta devam olunmuş ve M. Kemal Paşa harzerlerini bu hususta bir çok muhaberata sevketmiştir.

Fikrimce millet servetini son derece tasarruf ederek ve her türlü israftan kaçınarak ve her mevcudu hüsnü muhafaza ile iyi çalıştırarak yani muktesit ve filî bir millet haline girerek refaha kavuşabilir ve zamanla zengin dahi olabilirdi. Fakat her ne suretle olursa olsun istiklâlini kaybeden bir milletin benliğini ve mevcudiyetini de kaybedeceği muhakkak idi. Almanlar gibi muazzam bir millet ve hattâ bizden ayrılan müteaddit ufak milletler bile vaktiyle bizim kadar fakir iken bugün servet ve refah içinde yaşamaktadırlar.

Ben bu fikrimi ileri sürerek Amerika mandası muhaberesinin artık neticelendirilmesini bildirdim. Bunun üzerine :

23.8.335 de M. Kemal Paşa hazretleri 20 inci kolordu

kumandanı Ali Fuat Paşa hazretlerine verdiği cevabın 3 üncü maddesinde (Amerika müzahereti hakkında Sivasta icabına tevessül olunacaktır efendim) (*) dediler.

Erzurum kongresi beyannamesi berveçhi âtidir.

(Ayrıca teşkilâtı dahiliyesi için de bir nizamnamesi mevcuttur ki, bu maddelerin nasıl temin olunacağı hakkında izahatı havidir.) **Şarkî Anadolu M. H. Cemiyeti**

ERZURUM KONGRESİ BEYANNAMESİDİR

Erzurum 7 Ağustos 335

Mütarekenin akdini müteakip gittikçe artan ahdi şikenane muamelât ve İzmir, Antalya, Adana ve havalisi gibi aksamı mühimmei memalikimizin fîlen işgali ve Aydın vilâyetinde ika edilen tahammülsüz Yunan fecayii ve Ermenilerin Kafkasya dahilinde hudutlarımıza kadar dayanan katliâm ve imhayı islâm siyasetiyle istilâ hazırlıkları ve Karadeniz sahilinde Pontos hayalini tahakkuk ettirmek gayesiyle hazırlıklar yapılması ve sırf bu maksatla Rusya sahillerinden akın akın muhacir namı altın-

---

(*) Sıvas Kongreleri âzalarından bâzılarının mandaya taraftar olması ve Mister Bravn isminde bir Amerikalı gazetecinin de Sıvasa gelmesi Sıvas Kongresinde manda faslının uzun uzadıya münakaşasını mucip olmuştur. Bu esnada, İstanbul'da bâzı zevatı muteberenin dahi bir Osmanlı camiasının Amerika mandası altında bulunmasiyle ancak halâsın mümkün olabileceği ve bu hususta Sıvas Kongresine ve sonra Hey'et-i Temsiliyesine tesir yapmak istedilerse de mâni oldum. Kongre mukarreratları haricinde münakaşaya kimsenin salâhiyeti olmadığını her tarafa bildirdim. Bu cevabımı Hey'et-i Temsiliye de takdir etti.

... İster Amerika, ister İngiliz mandası memleketimizdeki Türk'ün gayri unsurları kendi üniformalarına benzeterek Türk'ün imhasına mâtuf bir teşebbüs olacağına Garpte ve Cenupta gördüğümüz halde bunları istiyenlerin her hangi bir mandanın memlekete getireceği emniyet ve refah hakkında ne gibi teminat aldıklarını bilmek millet ve tarih için pek lüzumlu bir mevzudur.

da gelen yabancı Rumların bu meyanda da müsellâh eşkiya çetelerinin sevk ve celp edilmesi gibi hadisat karşısında mukaddes vatanın inkisam ve inhilâl tehlikesini gören miletimiz, hiç bir iradei milliyeye istinat etmeyen hükûmeti merkeziyemizin bu âlâm ve fecayia çareaz olamıyacağına emsali meş'umesiyle kani ve birçok müessirat tahtında ihtimal ki daha elîm ve gayri kabili hazım ve kabul mukarrerata da serfüru edeceğinden tamamiyle endişenâk bulunuyor. Binaenaleyh kendini en yakın ve en hunin tehlikeler karşısında gören şarkî Anadolu vilâyatının mukaddesatını bizzat muhafaza gayesiyle her taraftan vicdanı milliden doğmuş cemiyetlerin iştirakiyle ahiren mun'akit olan Erzurum kongresi 7 Ağustos sene 335 tarihinde mesaisine hitam vererek bilutfihi tealâ berveçhiati mukarreratı ittihaz etti :

1 — Trabzon vilâyeti ve Canik sancağiyle vilâyatı şarkiye namını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarıbekir, Mamuretülâziz, Van, Bitlis vilâyatı ve bu saha dahilindeki ekseriyei müstakille hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve camiaî Osmaniyeden ayrılmak imkânı tasavvur edilmeyen bir küldür.

Saadet ve felâkette iştiraki tamını kabul ve mukadderatı hakkında aynı maksadı hedef ittihaz eyler. Bu sahada yaşayan bilcümle anasırı islâmiye yekdiğerine karşı mütekabil bir hissi fedakâri ile meşhun ve vaziyeti ırkıye ve içtimaiyelerine riayetkâr öz kardeştirler.

2 — Osmanlı vatanının tamamiyeti ve istiklâli millimizin temini ve makamı saltanat ve hilâfetin masuniyeti için kuvayı milliyeyi âmil ve iradei milliyeyi hâkim kılmak esastır.

3 — Her türlü işgal ve müdahale Rumluk ve Ermenilik teşkili kayesine matuf telâkki edileceğinden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir. Hâkimiyeti siyasiye ve muvazeneî içtimaiye muhil olacak surette anasırı

hiristiyaniyeye yeni bir takım imtiyaz itası kabul edilmiyecektir.

4 — Hükûmeti merkeziyenin bir tazyiki düveli karşısında buraları terk ve ihmal iztirarında kalması ihtimaline göre makamı hilâfet ve saltanata merbutiyeti ve mevcudiyet ve hukuku milliyeyi kâfil tedabir ve mukarrerat ittihaz olunmuştur.

5 — Düveli itilâfiyece mütarekenin imza olunduğu 30 Teşrinievvel sene 334 tarihindeki hududumuz dahilinde kalan ve her mıntıkasında olduğu gibi Şarkî Anadolu vilâyetlerinde de ekseriyeti kahireyi İslâmlar teşkil eden ve harsî, iktisadî tevevvüku müslümanlara ait bulunan ve yekdiğerinden gayri kabili infikâk öz kardeş olan din ve ırkdaşlarımızla meskûn memalikimizin mukasemesi nazariyesinden bilkülliye sarfı nazarla mevcudiyetimize, hukuku tarihiye, ırkiye ve dinimize riayet edilmesine ve bunlara mugayir teşebbüslerin terviç olunmamasına ve bu suretle tamamiyle hak ve adle müstenit bir karara intizar olunur.

7 — Milletimizin insanî, asrî gayeleri tebcil ve fennî, sınaî ve iktisadî hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâli ve vatanımızın tamamisi mahfuz kalmak şartiyle altıncı maddede musarrah hudut dahilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemiyen her hangi devletin fennî sınaî iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılarız ve bu şeraiti âdile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhun da acilen takarrürü selâmeti beşer ve sükûnu âlem namına ahassı âmali milliyemizdir.

8 — Milletlerin kendi mukadderatını bizzat tâyin ettiği bu tarihî devirde hükûmeti merkeziyemizin de iradei milliyeye tâbi olması zarurîdir. Çünkü : İradei milliyeye gayri müstenit herhangi bir heyeti hükûmetin indî ve şahsî mukarreratı milletçe muta olmadıktan başka haricen de muteber olmadığı ve olamıyacağı şimdiye kadar

mesbuk ef'al ve netayıç ile sabit olmuştur. Binaenaleyh milletin içinde bulunduğu hali zacret ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat tevessülüne hacet kalmadan hükûmeti merkeziyemizin meclisi milliyi hemen ve bilâ ifadei an toplaması ve bu suretle mukadderatı millet ve memleket hakkında ittihaz eyleyeceği bilcümle mukarreratı Meclisi millînin mürakabesine arzetmesi mecburîdir.

9 — Vatanımızın maruz kaldığı âlâm ve hâdişât ile ve tamamen aynı maksatla vicdanı millîden doğan cemiyetlerin ittihat ve ittifakından hâsıl olan kitlei umumiye bu kerre (Şarkî Anadolu Müdafaayı Hukuk Cemiyeti) unvaniyle tevsim olunmuştur. İşbu cemiyet her türlü fırkacılık cereyanlarından külliyen aridir. Bilcümle islâm vatandaşlar, cemiyetin âzayı tabiisindendir.

10 — Kongre tarafından müntehap bir (Heyeti temsiliye) kabul ve köylerden bilitibar vilâyet merakizine kadar mevcut teşkilâtı milliye tevhit ve teyit olunmuştur.

Kongre Heyeti

Erzurum kongresi bir heyeti temsiliye yaptı ki âzaları meyanında ben de bulunuyordum. İcabında ilk (Millî hükûmet erkânı olacaktık.)

Heyeti temsiliye âzları şunlardır : M. Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Rauf Bey, Bekir Sami Bey, Hoca Raif Efendi, İzzet Bey, Servet Bey, Şeyh Fevzi Efendi, Sadullah Efendi, Hacı Musa Bey.

Benim Heyeti temsiliye âzası olduğuma ait bana yapılan tebligat aynen âtidedir :

ERZURUM ÜÇÜNCÜ ORDU MÜFETTİŞ VEKİLİ KÂZIM KARABEKİR PAŞA HAZRETLERİNE

Paşa hazretleri,

Zatı sâmileri Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyetinin derdesti tabı ve takdim bulunan nizamnamesi maddei mahsusası mucibince Heyeti Temsiliye âzasından

bulunduğunuzu arz ve takdimi ihtiramat eyleriz Paşa hazretleri.

9 Ağustos 1335

Heyeti temsiliye âzasından		**Azadan**
M. Kemal		**Raif**
âzadan	**âzadan**	**âzadan**
S. Servet	**H. Rauf**	**İzzet**

Kongre beyannamesinin dördüncü maddesi mucibince (Hükûmeti merkeziyenin bir tazyiki düveli karşısında buraları terk ve ihmal iztirarında kalması ihtimaline göre makamı hilâfet ve saltanata merbutiyeti ve mevcudiyet ve hukuku milliyeyi kâfil tedabir ve mukarrerat ittihazı yani bir hükûmeti muvakkate teşkiliyle harekete geçecek idik ve harekâtı ben idare edecek idim. Yalnız hiç kongrede bulunmıyan ve Motiki aşiretinin reisi olan Kürt Musanın bulunmasının hikmeti bir hükûmeti muvakkate teşkil edildiği zaman Kürtlerin de millî davadan ayrılmıyacaklarını göstermek gayesiyle olmuştur. (*)

İNGİLİZ KONTROL HEYETİNİN ERZURUMDAN AYRILMASI

Ravlensin silâh teslimi mes'elesinden dolayı fevkalâde hiddetli bir halde beni vurdurmak için teşvikatında devam ve Erzurum Erzurumlularındır diye yaptığı propagandalara Erzurum kongresinin son köklerine doğru daha ziyade faaliyet verdi ve iki alayımız isyan etmiş diye de daha nazik bir safha açmak istedi. Ben de Türk

---

(*) Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin Kürt Musa ve emsali gibi normal bir vaziyette bile en basit bir hâdiseyi tahlil kudreti olmayan insanlara âtideki talimat ve salâhiyeti vermesinin ne gibi hâdiseler doğu racağı daima düşünülecek bir vatanî meseledir.

1 — Mustafa Kemal Paşa'nın Kürt Musa'ya 10 Ağustos 335 de verdiği talimatta:

Nizamname mucibince taraf-ı âlîlerinden teşkilâta germi

yılmaz diye koca bir levha yazdırdım. Dairemde oturduğum yerde başımın ucuna astırdım. Ravlenson gitmiye hazırlanmış ziyaretime geldi. (Bavullarımı hazırladım; burada bana iş kalmadı gidiyorum. Fakat bu gidişim ilânı harp demektir) dedi. Ben de, Ravlensona dedim ki; Şu iki şeyi bilmek faideli olur!.

1 — Ne bir Erzurumlu beni başka bir yerde vurur ne de Erzurumda beni vururlar.

2 — İngiliz milleti silâhlarımızı topliyarak bizi Rumlara Ermenilere doğratacağını bilseydi sizi çoktan buradan alırdı. Politikacılara Türkiye bu vasî selâhiyeti vermezdi. Trabzona yüz direnavt getirecekmişsiniz; biz de hepimiz birer dirinavt olmıya karar verdik. İşte onun için de bu levhayı remzolmak üzere her Türk başına asacaktır.

Kendisine bir de Erzurum mukarreratından bir tane verdim ve artık kendileriyle yapılacak bir işimiz olmadığını ve iki samimî dost kalmaklığımızı söyledim. Hiddeti bıraktı. Beşüş çehre ile benden ayrıldı ve bir müddet için hudut harici gitti.

---

verilerek hiçbir tarafın ve kimsenin müdahale ve mümanaatine müsaade buyurulmamasını ve mukaddes maksad-ı millînin temini yolunda müzahir olacağını ümit ve kabul etmekte olduğum hükûmet-i mülkiye ve askeriyenin muhalif harekâtı görüldüğü takdirde milletin irade ve hâkimiyetinin izharı lâzım geleceğini zatıâlilerinden ayrıca arz ve rica ederim.

2 — Bu salâhiyetle Kürt Musa'nın yaptığı marifet tam Şark harekâtı esnasında Muş hükûmetini basarak erkân-ı hükûmeti kovalamış ve avanesiyle hükûmeti işgal etmiştir. Buna karşı âtideki telgrafla defolup gitmesini temin ettim: (Musa Bey bir fırka ile sana misafir geliyorum.)

3 — Mustafa Kemal Paşa hazretleri gene aynı tarzda maiyet kumandanlarından 3. K. Kumandanı Kaymakam Halit Beye böyle bir talimat vermiş olduğunu talimatı alan Halit Bey bir müddet sonra bizzat bana anlattı.

Sivas Kongresi

Erzurum kongresi arzu ettiği bir nüveyi hazırlamış bulunuyordu. Ayrıca Sivasta bunu teyit fazla idi. Fakat vaktiyle âcilen bir tedbir almak lüzumuna kani olunarak bu kongrede ilân edilmişti. Şimdi bundan rücuun muvafık olmıyacağını Mustafa Kemal Paşa ve Rauf bey söyledi. Ve bilhassa Rauf bey bu hususta bana çok rica ediyordu. Sivasta ciheti mülkiye ve askeriyeden gelen şifrelere nazaran oraca dahi Erzurum kongresi kararı mevcut iken Sivas kongresine lüzum olmadığı bildiriliyordu. Sivasın haleti ruhiyesini tebdil ve orada arkadaşlarımızın emniyette kalmalarını kâfil tedbirler aldırdım. Sivas kongresinde Erzurum kongresinin 4 üncü maddesinde zikrolunan vilâyatı şarkiyeyi tehlike halindeki noktai nazarı göz önünde tutulmak şartiyle Erzurum kongresinin altıncı maddesindeki mütarekenin imza olunduğu tarihteki hududumuz dahilinde kalan aksamı vatanın kurtarılması esaslarının temini esbabının ihzarı ile meşgul olunacaktı.

SİVAS KONGRESİ MUKARRERATI

4 Eylûl 335 de başlayıp bir hafta devam eden kongrenin mukarreratı 12 Eylûlde berveçhiati bana bildirildi.

Bütün milletçe malûm olan mehaliki hariciye ve dahiliyenin tevlit etmiş olduğu intibahı milliden doğan kongremiz mukarreratı atiyeyi ittihaz etmiştir.

1 — Devleti Aliyei Osmaniye ile Düveli itlâfiye arasında mün'akit mütarekenamenin imza olunduğu **30** Teşrinievvel 334 tarihindeki hududumuz dahilinde kalan ve her noktayı islâm ekseriyeti kahiresiyle meskün olan memaliki mezkurede yaşıyan bülcümle anasırı islâmiye yekdiğerine karşı hürmeti mütekabile ve fedakârlık his-

siyatiyle meşhun ve hukuku ırkiye ve içtimaiyeleriyle muhitlerine tamamiyle riayetkâr öz kardeştirler.

2 — Camiai Osmaniyenin necabeti ve istiklâli millimizin temini ve makamı muallayı hilâfet ve saltanatın masuniyeti için kuvayı milliyeyi amil ve iradei milliyeyi hâkim kılmak esası kat'îdir.

3 — Memaliki osmanıyenin herhangi bir cüzüne karşı vâki olacak müdahale ve işgale bilhassa vatanımız dahilinde müstakil bir de Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf harekâta karşı Aydın, Manisa, Balıkesir cephelerinde mücahedatı milliyede olduğu gibi müttehiden müdafaa ve mukavemet esası meşruu kabul edilmiştir.

4 — Ötedenberi aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız bilcümle anasırı gayri müslümanın her türlü müsavatı bilcümle anasırı gayrı müslimin her türlü müsavatı hukukiyeleri tamamile hamfuz olduğundan anasırı mezküreye hakimiyeti siyasiye ve muvazenei içtimaiyemizi ihlâl edecek imtiyazat itası kabul edilmiyecektir.

5 — Hükûmeti Osmaniye bir tazyiki harici karşısında memleketimizin hangi bir cüz'ünü terk ve ihmal etmek ıztırarında bulunduğu takdirde makamı hilâfet ve saltanatla vatan ve milletin masuniyet ve tamamiyyetini kâfil her türlü tedabir ve mukarrerat ittihaz olunmuştur.

6 — Düveli İtilâfiye mütakerenamenin imza olunduğu 30 Teşrinievvel 334 tarihindeki hududumuz dahilinde kalıp âzim ekseriyeti İslâmiye ile meskûn olan ve harsî ve medenî faikiyeti Müslümanlara ait bulunan vahdeti mülkiyemizin taksimi nazariyesinden bilkülliye feragatla bu topraklar üzerindeki hukuku tarihiye, ırkıye, diniye ve coğrafiyemize riayet edilmesine ve buna mugayir teşebbüsatın iptaline ve bu suretle hak ve adle müstenit olmayan bir karar ittihaz olunmasına itiraz ederiz.

7 — Milletimiz insanî, asrî gayeleri tebcil ve sınaî ve iktisadî hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâlini ve vatanı-

mızın tamamiyeti mahfuz kalmak şartile altıncı maddede musarrah hudut dahilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemiyen herhangi devletin fennî sınaî iktisadî muaveneti memnuniyetle karşılarız ve bu şeraiti adile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhun de acilen tekarrürü selâmeti beşer ve sükünü âlem namına ahassi âmali milliyemizdir.

8 — Milletlerin kendi mukadderatına bizzat tâyin ettiği bu tarihî devirde hükûmeti merkeziyemizin de iradei milliyeye tabi olması zarurîdir. Çünkü iradei milliyeye gayrı müstenit herhangi bir heyeti hükûmetin tahdidatı ve şahsî mukadderatı milletçe muta olmadıktan başka hariçte muteber olmadığı ve olamıyacağı şimdiye kadar mesbuk ef'al ve netayic ile sabit olmuştur. Binaenaleyh milletin içinde bulunduğu hali zacret ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat tevessüle hacet kalmadan hükûmeti merkeziyemizin meclisi milliyi hemen ve bilâ ifadan inşaallah toplanması ve bu suretle mukadderatı millet ve memleket hakkında ittihaz eyliyeceği bilcümle mukarreratı meclisi milliyenin mürakabesine arzetmesi mecburidir.

9 — Vatan ve milletimizin maruz olduğu mezâlim ve âlâm ile ve tamamen aynı gaye ve maksatla vicdanı milliden doğan vatanî ve millî cemiyetlerin ittihadından mütehassıl kütlei umumiye bu kere Anadolu ve Rumeli müdafaai hukuk cemiyeti ünvanile tevsim olunmuştur. Bu cemiyet her türlü fırkacılık cereyanlarından ve ihtirasatı şahsiyeden külliyen mübarra ve münezzehtir: Bilcümle Müslüman vatandaşlarımız bu cemiyetin azayı tabiiyesindendir.

10 — Anadolu ve Rumeli müdafaai hukuk cemiyetinin 4 Eylûl 335 tarihinde Sivas şehrinde in'ikat eden umumi kongresi tarafından maksadı mukaddesi takip ile teşkilâtı umumiyeyi idare için heyeti temsiliye intihap edilmiş ve köylerden vilâyet merkezlerine kadar bilcümle

teşkilâtı milliye takviye ve tevhit olunmuştur.

Umumî kongre heyeti

İki kongre mukarreratı arasında madde itibarile fark yoktu. Yalnız 4 üncü ve 5 inci maddeler numaralarını değiştirmiş ve metinlerinde Sivas kongresi umum Osmanlılar memleketinin herhangi bir cüz'ünü terke karşı tekeffül altına girmiş ve mukarreratın birinci maddesi ile bunu sarahaten ilân etmiştir. Halbuki asıl olan sonraları (Misaki Millî) namını alan hududumuz dahilindeki Anadolunun kurtarılması idi, ki bunu da 6 ıncı madde de aynen zikretmişlerdir.

Bütün Osmanlı camiasının kül halinde kurtulmak ihtimali olmadığı meydanda iken ve Erzurum kongresinin ikinci maddesinde bu husus kapalı geçilerek maksadı millî altıncı maddede tasrih ve tesbit edilmiş ve millî bir hükûmet esası bu camiada kurulacağı ilân edilmiş iken Misakı millî hududuna tamamile muarız olan Sivas kongresinin bu birinci maddesi benim teessürümü mucip oldu. Anlaşılıyor ki, Sivas kongresi hâlâ camiayı Osmaniyeyi kül olarak kurtarmak ümidinde olanların tesirinden âzâde kalamamıştır. Ben daha İstanbulda iken bu ümitte olanları iki grup halinde görmüştüm. (1) Bolşeviklik ilân ederek. (2) İngiliz veya Amerikan mandasına girerek.

Bu fikirlerin gün geçtikçe inkişaf ettiği ve bir çok taraftar kazandıkları anlaşılıyordu. Sivas kongresine müessir olmak için bu taraftarların mektuplarla, mütevassıtlarla mütemadiyen uğraştıklarını görüyordum. Demek bu tesirler altında, esbabı müeyyidesi açıkta bırakılarak birinci maddede (Mütareke hududu dahilindeki aksam yekdiğerinden ve camiayı osmaniyeden gayri kabili tecezzi ve hiç bir sebeple iftirak etmez bir kül teşkil eder) formülünü tesbit ettiler.

Gerçi bu kongrede altıncı maddeye aynen derç etmiş

ise de birinci madde ile açık bir tezat göstermiştir. Bundan başka Erzurum kongreleri âzalarının da itirazını mucip olan diğer nokta vardı ki, o da şudur :

Acaba Şark vilâyetlerinin veya herhangi bir kısmı ortada dönen şayialar veçhile düşmanlara terkolunur, fakat sair vatan kısımlarının istiklâlini müeyyet bir sulh muahedenamesi ortaya çıkarsa acaba taahhüt altına giren Sivas kongresi uzun harplerden yorulmuş olan halk ve orduya müstakil bir Türk devleti şekli ile teklif edilen bir sulhu reddettirebilecekler mi idi? Daha Erzurum kongresi esnalarında bazı kumandanlar bile bu gibi bir felâketi hazmedeceklerini söylemişlerdi. Bu gibi bir vaziyette ancak Erzurum kongresi mukarreratı veçhile icrai harekât mümkün olacaktı.

Sivas kongresi mukarreratının birinci maddesindeki sakatlığıyla ve Erzurum kongresindeki heyeti temsiliyesini tevsi ederek tek bir heyeti temsiliye yapmakla imkânı maddisi olmıyan bir taahhüde bağlandı ve Erzurum Heyeti temsiliyesile kongre mukarreratını bel'eder bir vaziyet ihdas etti.

Bu vaziyet karşısında bu kongrenin sakin ve her tesirden âzade çalışmadığına kani olarak bu esnada Elâziz Vali A. Galibin (Ordumuzun erkânıharp ümerasındandı.) İstanbuldan aldığı emirle kongreyi Kürtlerle basmak teşebbüsünden naşi kongrede mücadelede bulunan iki muhtelif zümrenin efkârını ki (Biri Osmanlı camiası velevki manda altında diğeri Misakı millî hududu dahilinde müstakil bir Türk devleti) te'lif edemeden alelâcele dağılma kararını verdi ve her iki fikri şamil olan mukarrerat bu suretle birbirini nakzeden birinci ve altıncı maddeleri havi olarak ve Erzurum kongresi esasatını da ihtiva etmeyerek dağıldı.

Bu şüphemi hal için münakaşaya başlamadan evvel heyeti temsiliyeye makine başında sordum: Sivas kongresi

alelâde mi dağıldı: yoksa isticalen mi, yani mukarreratını tesri ile mi dağıldı?

Verilen cevap: Kongre müzakeratını tamamen tabii bir surette icra ve hiç bir isticale lüzum görünmeksizin ikmal eylemiştir. Görülüyor ki, Sivas kogresi birinci maddeyi kabul ile gayri kabili icra bir taahhüde girmekten başka (Erzurum) kongresi mukarreratına başka bir şey ilâve etmiş değildir. Binaenaleyh millî mücadelenin esası Erzurum kongresi ile tesbit edilmiş ve kongrenin atıncı maddesi İstanbul meclisi mebusanına esas olarak Misakı millîyi kabul ettirmiş ve bütün İstiklâl Harbinin mihverini bu esas teşkil etmiştir.

Zaten Sıvas Kongresine Amasya içtimaında karar verilmiş olduğundan, bizzarur içtima etmiş ve Erzurum Müdafaai hukuk teşkilâtına Şarkî vilâyetlerinki kaydı konularak Sıvasta bu isim umum memlekete teşmil edilmiştir. Müdafaai vatana gelince: Erzurum kongresi mukarreratının üçüncü maddesi mucibince (Vilâyeti saire ile mçtemian ve temini içtirak mümkün olamadığı takdirde Anadolu şarkî vilâyetlerince münferiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir.

Sivas kongresinde açıkça tesbite muvaffak olunamıyan (Misakı millî) yi halen vâkıf olan İstanbul meclisi meb'usanı teşhit etti. Mustafa Kemal Paşa hazretleri Misakı Millî hududunu Millet Meclisi açıldıktan sonra Ankarada kabul etmişlerdir.

(Gazinin kitabı : Sahife 67: Malûmunuzdur ki Misakı Milliyi en nihayet Ankarada tesbit etmiştim.)

MİSAKI MİLLÎ

Zirde vazıul'imza Osmanlı Meclisi Meb'usan âzaları istiklâli devlet ve istikbali milletin haklı ve devamlı bir sulha nailiyet için ihtiyar edebileceği fedakârlığın haddi âzamisini mutazammın olan esasatı atiyeye tamamiî riayet mümkünüttemin olduğunu ve asasatı mezkûre haricinde payidar bir Osmanlı saltanat ve cemiyetinin devamı

vücudu gayrimümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemişlerdir.

Madde 1 — Devleti Osmaniyenin münhasıran Arap ekseriyetile meskûn olup 30 teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hini aktinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamını mukadderatı ahalinin serbestçe beyan edecekleri âraya tevfikan tâyin edilmek lâzım geleceğinden mezkûr hattı mütareke dahilinde dinen, ırkan ve aslen, müttehit, yekdiğerine karşı hürmeti mütekabile ve fedakârlık hissiyatile meşhun ve hukuku ırkiye ve içtimaiyelerile şeraiti muhitiyelerine tamamen riayetkâr Osmanlı İslâm ekseriyetile meskûn bulunan aksamın heyeti mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez.

Madde 2 — Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda ârayı âmmelerile ana vatana iltihak etmiş olan elviyei selâse için ledelicap tekrar serbestçe ârayı âmmeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

Madde 3 — Türkiye sulhüne talik edilen Garbî Trakya vaziyeti hukukiyesinin tesbiti de sekenesinin kemali hürriyetle beyan edecekleri âraya teb'an vâki olmalıdır.

Madde 4 — Makarrı hilâfeti İslâmiye ve payitahtı saltanatı seniye ve merkezi hükûmeti Osmaniye olan İstanbul şehirlerile Marmara denizinin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartile Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının ticaret ve münakalâtı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilûmum alâkadar devletlerin müttefikan verecekleri karar muteberdir.

Madde 5 — Düveli itilâfiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında tekarrür eden esasatı ahdiye dairesinde ekalliyetlerin hukuku, memaliki mütecaviredeki Müslüman ahalinin de ayni hukuktan istifadeleri emniyesile tarafımızdan teyit ve temin edilecektir.

Madde 6 — Millî ve iktisadî inkişafatımız dairei imkâna girmek ve daha asrî bir idarei muntazama şeklinde

tedviri umura muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de temini esbabı inkişafımızda istiklâl ve serbestii tamıma mazhar olmamız üssülesası hayat ve bekamızdır. Bu sebeple siyasî, adlî, inkişafımıza mâni kuyuda muhalifiz.

Tahakkuk edecek düyunatımızın şeraiti tesviyesi de bu esasata mugayir olmıyacaktır.

28 Kânunusani 335

Daha mukarreratı almadan evel 10 Eylûl sabahı erkenden makine başında M. Kemal Paşa hazretlerinin refakatlerindeki Yüzbaşı Osman Nuri efendi, yaverim Ferit beye şunu bildiriyor:

(Kongre tarafından müntahap bir heyet mabeyinle muhabere etmek istiyor. İstanbul mabeyni vermedi. Mabeyin verilinceye kadar umum muhaberatın tatil edileceği kendilerine bildirildi ve buraca tatil edildi. İstanbul hâlâ ısrar ediyor. Oraca da İstanbul ile muhaberatın tatilini Paşa ve kolordu kumandanı münasip görüyorlar.)

Yaverim bu tebliği garip bularak bu vaziyet hakkında malûmat istiyor. Şifre ile kolordulara yazıldığı cevabile beraber bazı malûmat da alıyor. Gelen şifre:

15. K. KUMANDANLIĞINA

Sıvas, 9.9.335

Gayet aceledir.

Dakika tehiri mucibi mesuliyettir.

Kongrenin atebei mülûkâneye olan maruzatına Dersaadet telgraf başmüdüriyetince muhalefet edilmiştir. Bir saat mühlet zarfında mabeyni hümayuna yol verilmezse tekmil Anadolunun dersaadetle muhaberei telgrafiyesi kestirileceği cevaben mezkûr müdüriyete tebliğ ettirilmiştir. Kongrenin bu metalibi meşruuna cevabı muvafakat alınmadığından ânı tebliğden itibaren Ankara, Kastamoni, Diyaribekir telgraf merkezleriyle Sinopta telgraf muhaberatının tatil yani kongrenin iş'aratından maada

hiçbir telgraf Dersaadete geçirilmemesi ve Dersaadetten kabul olunması ve Garbî Anadolu ile muhaberemize mâni olmıyacaksa (Geyve boğazı) cihetindeki hattın dahi tutulması veya muvakkaten kat'ı ve icraat neticesinin iş'arı rica olunur. Bu talimata mümanaat edecek tegraf memurları mahallerinde derhal divanıharbe verilecek haklarında ağır ceza tatbik olunacak. İşbu talimatın 20, 15, 13, 3 üncü kolordu kumandanlıklarından rica edilmiştir, vüsulünün iş'ar buyurulması.

Sivasta umum kongre heyeti,

10 Eylûlde gelen bu şifreden hayretlere düştüm. Gerçi İstanbul hükûmeti mücrim idi ve ben yirmi adet cürmünü tesbit ile 6 Eylûlde kongreye de bildirmiştim. Fakat muhabereyi kesmek gibi yanlış bir yoldan yürüneceği hiç hatırıma gelmemişti. Kongre ne yapıyor, hiçbir şey bildirmiyorlardı. Hususile «Amerika muzahereti hakkında Sivasta icabına tevessül olunacaktır,» cevabını Mustafa Kemal Paşayı mecbur edecek kadar vaktile Sivastan Amerika mandası hakkında mütalâalar da gelmişti. Bu hususta birçok tesirlerin yapıldığı da şüphesizdi. Bunun için şunu yazdım :

SİVAS 3. K. KUMANDANLIĞINA

Erzurum 10 Eylûl 335

Heyeti temsiliyeye :

Kongre heyeti muhteremesinin 9 Eylûl 335 şifreli telgrafnamelerini bugün öğleden bir saat evvel aldım. Esbabı mucibe hakkında haberdar olmadığım cihetle dün gece nîsfılleylden sonra makine başında Osman Nuri efendinin kolordu yaverine olan beyanatı üzerine ihtiyaten birşey yapılmamış ve anı takip eyleyecek izahatına muntazır kalınmış idi. Bugün buraca da icabı ifa ve Trabzona lâzım gelen tebligat icra edildi. Bu münasebetle arzeylerim ki, Erzurum kongresinin her günkü müzakerat ve mukarreratını âdeta günü gününe takip etmek ve her

türlü ahval karşısında en salim kanaatlerle mücehhez bulunmak müyesser olabiliyordu. Şimdi ise ya uzaklık veyahut işin çokluğu bundan mahrum kılıyor. Bu sebeple kongre heyeti muhteremesinin zatı akdesi hazreti padişahiye olacak maruzatının müfat ve hülâsasından haberdar edilmekliğimi niyaz eylerim. Bununla beraber kongre müzakerat ve mukarretatından mühim ve hassas olan noktaların esbabı mucibesini icra kararından evvel öğrenmek için gerek şarkî vilâyet heyeti temsiliyesinin bir uzvu mahsusu olmak ve gerekse mukarreratı milliyedeki icra salâhiyet ve mes'uliyetini haiz kumandan bulunmak gibi iki zarureti mahsusa vardır. Yalnız mahrem mevattan başka kimseleri haberdar etmemek lâzım gelince o nokta hakkında da kaydü işaret buyurulmasını rica ederim. Her halde nezdi samilerince esasen takdir buyurulmuş olan bu noktalar hakında sırasına göre tenvir ve haberdar edilmekliğimi hassaten istirham eylerim.

15. K. Kumandanı
KÂZIM KARABEKİR

Bugün İstanbulun 5 Eylûl ajansiyle Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşanın 19 Ağustos tarihiyle bir tamimi geldi. Bunda benim vaziyeti umumiyemiz hakkında Harbiye Nezaretine yazdığım şifre esası tutularak bir takım mütalâalar var. Bunu Sadrıâzam Harbiye Nezaretine yazıyor, o da tamim ediyor. Bunu aynen yazıyorum, bunu ve bundan evvelki iki şifreyi ve bundan sonra gelecek benimle heyeti temsiliyedeki arkadaşlarımız arasındaki münakaşaların tekrar ve dikkatle okunması lâzımdır. Millet istiklâlini kurtarmak ve hürriyetini kaybetmemek için Şarkta ve merkezde ve İstanbulda ne gibi düşüncelerle vaziyeti kavrıyor ve çare buluyor, görülecektir. Bu kadar istifadeli mevzuu hiçbir milletin tarihi henüz kaydetmemiştir. Sadrıâzamın 3 Ağustosta Harbiye Nezaretine yazdığı tezkere :

Sadareti uzm mektûbi kalem bilâ No.

Paris konferansından avdetimi müteakip makamı senaveriden vilâyata tamim yolunda vuku bulan vesayaya cevaben Üçüncü ordu müfettişliğinden mevrut telgrafname mütalâagüzarı senaveri oldu. Her tarafta asayiş berkemal olup yalnız (Aydın) vilâyetinde Yunan işgalinden mütevellit teşevvüşat berdevam bulunduğu ve vilâyatı sairede dahi mahiyetleri yankesicilikten ibaret İslâm çetelerinden başka intizamı ihlâl eden hiçbir vak'ai fevkalâde mevcut olmadığı kumandanı müşarünileyh tarafından iş'ar ediliyor. Teşkilâtı milliye namiyle çeteler tertip ve Aydın vilâyetinde Demirci efe ve Kuvayı milliye kumandanı Hacı Şükrü namı müstaariyle her tarafta ahaliyi silâh altına davet ve icabet etmiyen gençleri ve evlâtlarını göndermiyen ihtiyarları idam ve haneleri ihrak edileceğini ilân eden her tarafta müsellâh maiyeti ile halkın nukudunu gasbeyliyen eşhas ef'alinin üçüncü ordu müfettişliği tarafından yalnız şehirlerde vukua gelebilen yankesicilik mahiyetinde gösterilmesi idraki müşkül bir tevildir.

Diğer taraftan mesleki celili askeriden ihraç edilmiş bulunan Mustafa Kemal ve birkoç gün Bahriye Nezaretini işgal eden Rauf beyleri nAnadoluda vasi muhaberat ve mütemadî seyahati hafiye neticesinde ve cevamii şerifede tethişi ezhanı mucip tefevvuhattan sonra akibet liva bedesti isyan olarak ehalii Osmaniyeyi kongre namiyle cabeca içtimaa teşvik ve maali varestei tekrar olan beyannameler neşreylemesi ve «Şarki Anadolu vilâyetlerinin mevakii umumiyesinde bütün kaza ve liva ve vilâyet mümessillerinden mürekkep» içtima akdini meşru bir hal farzetmek için devlet lâfzının delâlet ettiği mefhumdan tegafül etmek lâzım gelir. Çete tertibi suretiyle Trablusgarp muharebesinin idamesi Balkan muharebesini tevlit ve dünkü tebamız olan akvamı sagirenin İstanbul kapılarına kakar vürudunu intaç etti ve bu suretle Harbi-

umumî esbabı tahassül ederek nihayet bütün âlemi beşeriyeti ve devleti Osmaniyeyi hali felâkete duçar eyledi. Devleti Osmaniyeyi on senedenberi maruz kıldıkları felâketlerden hâlâ kâmbin olamıyanlar şimdi Anadolu kıt'asına musallat olmağa başladılar. Ayni esbap ayni netayiç tevlit edeceğinden taşrada bulunan bilcümle memurin geçirdiğimiz şu zamanı nazik ve müşkülde hükûmeti seniyenin icraatını tes'ip ve bu sebeple menafii azimei vataniye ve hukuku mühimmei milliyeyi ihlâl edebilen ahvalden ittika eylemeleri lüzumu nezdi dekikane-i atufilerinde varestei izah olmakla muktezayı hale tevfikı hareket ve her tarafta hükmü kanuna riayet edilmesinin iktiza edenlere tebliği siyakında terkimi tezkerei senaveriye iptidar kılındı. **3 Ağustos 335 5 Zilkade 1337**

Sadrıâzam Damat Ferıt

Harbiye nazırı Süleyman Şefik Paşa da bu tezkereyi şu haşiye ile tamim ederek bana göndermiş : (Mensubini askeriyenin bu gibi teşebbüsatı hattâ tasvipkâr bir vaziyet ile telâkkisinin faide yerine selâmeti memleket namına gayri kabili telâfi azîm zararları müstelzim olacağı, istiklâl ve vaziyeti umumiyei memleketi bile nakabili tevekki hatalara ilka eyliyeceği geçirdiğimiz pek elim tecrübelerle sabittir.) Hayrete şayan cihet bu insanlarda milletin istiklâlini kurtaracaklarını zannediyorlar ve harekâtı milliyenin felâket olacağını orduya anlatmağa uğraşıyorlar. Bu günler tarihi ve cidden pek naziktir. Bu hususta fazla mütalâa yazmaktan ise muhaberatı iyi okumak daha hayırlıdır.

Hakikat meydanda olduğundan hükümler kolay verilebilir. Heyeti temsiliyeden cevaba intizarla beraber Harbiye nezaretine atideki şifreyi yazdım ve kolordulara tamim ettim.

HARBİYE NEZARETİ CELİLESİNE

Erzurum, 19 Eylûl 335

5 Eylûl 335 tarihli ajansta Sadrıâzam Paşa Hz. lerine

atfedilen beyanat yine mucibi teessür münakaşata badi olduğu gibi vatan ve milletin el'an iç yüzünü bilmemek ve bu yüzden mütahassıl hatalı neşrü telâkkilerle hükûmeti merkeziye ile milletin arasını açık tutmak muhataralarını görüyorum. Bu ajans münasebetiyle tekrar arzeylerim ki Anadolu da Mustafa Kemal Paşa hareketi yoktur. Umum Anadoluda tamamiyle milletin vahdet ve müşarakâtından mütehassıl bir cereyanı millî vardır. Mustafa Kemal Paşa da o miletin sinesinde ancak bir ferttir. Mevcudiyetini hayat ve memat dalgasından kurtarmak istiyen bütün miletin bu harekâtını İttihat ve Terakki manevrası veyahut birkaç şahsın tecellüdü mahiyetinde göstermek kadar zalimane bir hareket olamaz. Böyle telâkki ve kanaatler tamamiyle devlet ve milletin hayatına bir suikasttir. Tamamiyle açık ve vicdanî olarak söylemek lâzım gelir ki hükûmeti merkeziye milletin itimat ve emniyetini gittikçe daha ziyade kaybetmektedir. Umumî olan millî harekâtın mahiyeti askeriyesine gelince : Bunu dafaatla arzettiğim veçhile tekrar arz ve teyit eylerim ki en büyük kumandanlarından son neferine kadar zatı akdesi hazreti padişahiye kemali tazim ile merbut ve mütehassis olan orduyu hümayun millî cereyana pek ziyade kıymet ve ehemmiyet atfetmekte ve Âmili Meşruayi Millîyeden büyük bir ümidi necat beklemektedir. Binaenaleyh hükûmeti merkeziyenin tarih ve millet nazarında fevkalâde muhataralı olan vaziyeti her türlü caalî ve sun'î tesirlerden âzâde bir hal ile ve serian millete itminanbahş bir surette tashih edilmelidir. Bugün Sivas umumî kongresinin zatı padişahiye olan maruzatına Dersaadette telgraf müdüriyeti umumiyesinin sureti katiyede mâni olduğu ve zatı akdesi hazreti padişahî ile milleti necibeleri arasında hail olmak gibi tarihin hiçbir vakit affedemiyeceği bir cürete karşı kongrenin bilâmani maruzatları için yol gelinceye kadar Anadolunun payitahtla olan muhaberatı da kararı millî ile inkıtaa uğramıştır. Âcizleri telg-

raf müdüri umumisinin hükûmeti merkeziyemizin karar ve malûmatı haricinde böyle bir harekete cür'etini kabul ve tasavvur ettiğim cihetle alâkadaranın derhal tecziyesiyle beraber vaziyetin lisanı hükûmetten takbihini ve milletin bilhassa milletin zatı akdesi hazreti padişahiye olan revabit ve tazimatı fevkalâdesine ve arzuyu meşruunu sevgili padişahımıza bilâvasıta arz ve iblâğa mümaneat olunmıyarak hükûmeti celilemizce millet ve ordu revabatının bilfiil kazanılmasını sureti mahsusada ve kemali hulûsu vatanperverî ile arzına müşareat eylerim.

On beşinci Kolordu Kumandanı Miriliva
Kâzım Karabekir

Van valiliğinden azledilen Haydar bey de 10 Eylûlde nezdime geldi.

Heyeti temsiliyeden beklediğim cevap 11 Eylûl sabahı geldi, aynen şudur:

15. K. KUMANDANLIĞI

Sıvas, 9.9.335

Müstacel ve zata mahsustur.

C. 10.9.335 Şifre — Ayrıca ve bertafsil arzedileceği veçhile Malatyadan Sivas üzerine bir kısım Efrat ve malûmulesami zevat ile bir hareket yapılması hakkında Dahiliye Nezaretinin Elâziz vilâyetine emrü talimat itası Vali Ali Galip beyin de ayın on dördünde harekete geçeceği hakında cevap vermesi ve bütün muhaberatın (Sivas) ta ele geçmesi üzerine artık İstanbul ile münasebetimiz münkati ve hükûmeti hazıraya olan emniyetimiz büsbütün münselip olmuştur. Binaenaleyh bu vaziyet karşısında Dersaadetten gönderilen ve kongre âzasından hemen hiç kimsenin hüsnü şehadetine mazhar olamıyan Mithat beyin pek musip olan teklifi devletleri veçhile Vana gönderilmesini ariz ve amik tezekkür ettik. Hasseten şu yeni vaziyet karşısında müşarünileyhin (Erzurum) da alıkonulması veyahut Dersaadete gönderilmesini zarurî bulduk efendim.

Heyeti Temsiliye

Akşam üstü de atideki şifre geldi; tarihi 9 ise de yukarda şifrede dahi bildirildiği veçhile o şifreden sonra yazılmış olduğundan 10 yerine sehven 9 yazılmış olacak.

Sivas 9/9/335

Müstakil Kürdistan teşkili propagandası yapmakta olan İngiliz binbaşısı Mister Novil yanında Mevlân zade Rifat, Bedirhanilerden Kâmran, Celâdet ve Cemil Paşa zade Ekrem beyler namındaki zevat ile Malatyaya gelerek Elâziz Valisi Ali Galip bey de kendilerine iltihak ile Bedirhanilerden olan mutasarrıfı liva Halil beyle müştereken millet ve vatan aleyhinde icraata tevessül eyledikleri ve gûya postayı vuranları takip eylemek maksadiyle etraftan efrat celbine kalkıştıkları istihbar edildiğinden (Harput) tan on beşinci alay kumandanı makineli tüfekle mücehhez bir müfrezei askeriye, Aziziyeden iki süvari bölüğü, Siverekten Malatyadaki süvari alayına mensup bölük Malatya üzerine tahrik edilerek mumaileyhin tevkifleri esbabına tevessül edilmiştir. Netice ayrıca arzolunacaktır.

Hey'et-i Temsiliye

Derhal telgrafhaneye bir zabit koşturarak Harput ve Sivas telgraf memurlarında bu hususta mevcut malûmatı toplattığım gibi erkânıharbiye ve maiyet kumandanlarımla kendim de telgrafhaneye geldim. Vaziyet iki noktada mühimdi. (1) Bir kürtlük kıyamı (2) Heyeti temsiliyenin kimseye fikir sormadan -İstanbul ile muhabereyi kesmekte istical etmesi neticesi muhtelif merkezlerde fena bir akis yapmasıydı.

İkinci meseleyi daha tehlikeli buluyordum; çünkü birinciye karşı tedbirler daha evvelden alınmış ve lüzumunu almak da kolaydı. Fakat kongrenin daha mukarreratını ittihaz etmeden evvel bilhassa İstanbul hükûmetine karşı alınması lâzım gelen herhangi bir tedbiri civar kolordularla ve bilhassa benimle ve Erzurum ve Trabzon gibi ilk millî teşkilâtı vücude getirmiş merkezlerle tekar-

rür etmeden ilân edivermesi ve bunun da irtibatı kesmek gibi en nazik bir iş olması Sivas kongresini altüst edebilirdi. Malatyadaki içtiması daha ilk günündenberi Diyarbekirdeki kolordu şüpheli gördüğünden bana da bildirmiş ve ben de Vali Ali Galip beyi sıkıştırmakla beraber Mustafa Kemâl Paşanın nazarı dikkatini celbetmiştim. Bunun üzerine vilâyetin şifresiyle A. Galibe verilen emirler halledilerek cinayet meydana çıkarılmıştı. Buna karşı mücavir kolordularla mahallinde tenkil yapılmakla beraber İstanbula karşı alınması lâzım gelen tedbir alınmalıydı. Esasen gerek ve gerekse Diyarıbekir kolordusu Kürtlük meselesinde pek hassastık. Hattâ birkaç ay evvel Erkânıharbiye reisi Halit beyin teklifiyle kolordusunca (Siirt, Harput ve Diyaribekir) de açılan Kürt klüpleri kapattırılmıştı. Mister Novil namındaki kürtçülük cereyanını körüklıyen İngiliz de kovalanmıştı. Bu adamı bu sefer Dahiliye Nezareti müsteşarı Keşfi imzasiyle resmî bir vesika alarak şark vilâyetlerinde mütareke ahkâmını tetkike gelmişti. Beraberinde kürtçülerden Cemil Paşa zade Ekrem, Bedirhanilerden Kâmuran, Ali ve Celâdet Ali namındaki adamların bulunması ve bunların amcası olan Malatya mutasarrıfı Bedirhanî Halil Rifatın yanında içtimaları ve Harput valisi Ali Galibin de geldiği günden beri Dersimde şurada burada dolaşması ve Malatyadaki süvari alayını eşkiya takibi hevesiyle dağıtması ve nihayet Malatya içtimaına gitmesi on üçüncü kolordu Erkânıharbiyesince gözden kaçırılmıyarak zamanında haber de veriliyor üzerlerine kuvvet sevki talebini de yine kolordu Erkânıharbiye reisi Halit bey infaz ediyor, fakat Mustafa Kemal Paşa hazretleri artık şahsî imzasiyle Istanbul ile ağır bir münakaşaya girişiyor ve iş sarpa sarıyor. Mustafa Kemal Paşa Hz. lerinin Dahiliye Nazırı Âdil beye atideki ağır bir telgrafı yazdığını ve İstanbul ile ağır münakaşalar olduğunu Sivas telgrafhanesi bildirdi :

Milleti padişahına maruzatta bulunmaktan menedi-

yorsunuz. Alçaklar, caniler, hainler! Düşmanlarla millet aleyhinde tertibat-ı hainanede bulunuyorsunuz. Milletin kudret ve ordusunu takdirden âciz olduğunuza şüphe etmiyorum. Fakat vatan ve millete karşı hainâne ve mezbuhane harekette bulunacağınıza inanmak istemiyorum. Aklınızı başınıza toplayın! Galip bey ve hempaları gibi cühelânın ahmakça olan mevhum vaitlerine kapılarak ve Mister Novil gibi milletimiz ve vatanımız için muzır olan ecnebilere vicdanınızı satarak irtikâp ettiğiniz denaetlerin milletçe tetbik olunacak mesuliyetini nazarı dikkatte tutunuz! Gönderdiğiniz eşhas ile merkumun akibeti öğrendiğiniz zaman kendi âkıbetinizle mukayeseyi de unutmayınız!

Mustafa Kemal

Millî riyaseti idare edecek olan Paşa Hz. lerinin imzalarını bu kabil sözler altında görmekten herkes gibi ben de müteessir oldum. İş sükûnetle ve hakîmâne idare ile hallolunacak bir vaziyette idi. Bu hususta şahsî teşebbüsü almak zaruretini gördüm.

(Mustafa Kemal) imzasiyle çekilen telgrafları vak'a sahasındaki kıtaat kumandanları da dinlemiyor ve kolordu kumandanı Cevdet bey de, bereket versin kolordu erkânıharbiye reisi Halit bey bu mes'uliyeti üzerine alıyor da emir veriyor. Halbuki benim vasıtamla hareket daha seri ve nüfuzunu kırmadan mümkün idi. Nitekim telgrafhanede makine başında bu meselede yapılması lâzım gelen hattıhareket hakkında lâzımını yaptım.

1 — Mamahatundaki süvari alayından iki bölük ve bir makinalı tüfenk bölüğüne Kiği üzerinden yarınki (12 Eylûlde) Harputa hareket emrini verdim. Bu suretle Dersimlilerin her hangi bir teşebbüslerini önledim.

2 —Harekâtı milliyemize sadık bulunan Van Valisi Haydar beyi Harput Valisi Ali Galip beyin yerine gönderdim.

3 — Sivas Millî Kongresini Kürtlerle bastırmak cinayetini tertip eden İstanbul hükûmetinin derhal çekilmesi için daima benden ayrılmıyan üçüncü, on üçüncü ve yirminci kolordu kumandanlariyle müştereken askerî bir teşebbüste bulundum. Bunun için Padişaha yazılmak üzere bir formül hazırladım ve makine başında bu kolordu kumandanlarının (Ali Fuat Paşa, Salâhattin bey, Cevdet bey) muvafakatini de alarak ve neticeyi heyeti temsiliyeye de bildirerek onların da tasvip ve takdirini alarak ayni zamanda dört kolordu kumandanı müştereken Padişaha vaziyeti bildirerek ve millete muzahir olduğumuzdan ihanetleri tebeyyün eden Damat Ferit kabinesinin derhal azliyle namuslu zatlardan mürekkep ve meşrutiyete sadık yeni bir hükûmet istedik ve (bu hükûmet iş başına gelinceye kadar merkezi hükûmetle bir veçhile muhabere ve münasebette bulunmamağa karar vermiş olan milletten ordunun ayrılamıyacağını zatı vak'aya muttali ve mahalline mücavir olan kolordular kumandanları hakipayı şahanelerine arza mecbur olduk) dedik.

4 — Erzurum halkına da Elâziz ve Malatya halkına ve Padişaha müessir telgraflar yazdırttım.

5 — Harput ahzıasker reisi Miralay Vehbi beyle görüştüm. Ali Galibin Kâhta istikametinde Erguvan nahiyesinde bulunduklarını ve orada kuvvet cemetmekte oldukları istihbar edildiğini Malatya ile Harput arasındaki her üç muhabere hattının kırıldığından fazla malûmat alamadıklarını, Elâzizde sükûnet bulunduğunu öğrendim kendilerine şunu yazdım :

(Kolordumdan, ben de miktarı kâfi kuvet göndereceğim. Herhalde zatı âlii biraderlerinin ve rüfekanızın bu vaziyet karşısında fevkalâde basiretkâr bulunması ve ahali ile eşraf ve mütehayyizan ile sıkı bir temas vücude getirerek pek selâbetli bir kudreti milliye husule getirmeleri temenni olunur.)

6 — Diyarbekirde kolordu erkânıharbiye reisi Halit

beyle görüştüm. Vaziyeti bildirdim ve şunu da yazdım: (Üçüncü kolordu ile sıkı ve devamlı irtibatınız var mı? Erzincandan da bir kuvvei eskeriye hareket ettireyim mi? Malatyadan firar eden casusların hiçbir yerde ruyi kabul görmemesi için bunların ihaneti ve devlet ve miletin kalbgâhına karşı suikastta bulunmaları ve beynelislâm sefkidimağa tesaddi gibi şer-i kanunun en yüksek derecede cinayet addettiği bu eseri ihanetin tekmil mülhakata serian ve telgraflarla neşri ve İslâm olanların bu casus zümreyi ret ve imha etmesi için tedabiri seria ittihaz buyurulduğundan eminim. Tedbirlerinizin derecesi nedir?) diye sorarak Padişaha kabinenin azli teklifi müsveddesini bildirdim. Buna muvafakat cevabiyle beraber vaziyet hakkında mufassal malûmat aldım. Yalnız Dersimlilerin vaziyeti meşkûk olduğunu ve buna karşı da benim kolordumla tedbir alınmasını, Malatyaya karşı üçüncü kolordunun en ziyade tedbir ittihazı lüzumunu izah ettiler. Hainlerin derdesti için lâzımı gibi her tarafa emirler verildiğini ve belediye reislerine de tamim olunduğunu, Malatya teli bugün kırıldığından Sivasla muhabere için tavassutuma lüzum görüldüğü ve üçüncü kolorduya Malatyaya bölüklerin tesri için haber vermekliğim rica olundu.

7 — Üçüncü kolordu kumandaniyle de ayni şeyleri görüştüm ve Malatyaya tertip olunan müfrezelerin tesrini bildirdim.

8 — Dersime karşı Erzincandaki iki süvari bölüğünün bir tabur iki top ile takviye hazırlığını yaptım. İhtiyaten bir tabur daha hazırladım. Burası merkezî bir vaziyette olduğundan her tarafa bu müfrezelerden göndermek mümkündür. Bunları ve Mamahatundan iki süvari bölüğiyle makineli bölüğü ve Vali Haydar beyi 12 Eylûlde göndereceğimi heyeti temsiliyeye de bildirdim .Ve bir Kürtlük kıyamından korkulmamasını, vaziyete hâkim olacağımızı da anlatarak kuvvet verdim; gerek icraatımı

ve gerekse padişaha yazılacak metin hakkında mütabık kaldılar.

9 — İngilizlerin kuvvet sevketmesi halinde bir Kürt kıyamının vukuunu muhtemel görüyordum. Bu benim mıntıkada değil on üçüncü kolordu mıntıkasında olabilirdi. Bunun için erkânıharbiye reisi Halit beye makine başında şunları yazdım :

(Vaziyetin âtiyen daha nazik ve had bir şekil alması halinde kolordumuzun doğrudan doğruya bana merbut olması düşünülmüştür. Böyle bir hal vukuunda kumandan vekili Cevdet beyin vaziyeti ve avakibini iktıham edip edemiyeceğini bilmek isterim. Edemezse yarın maddî ve vicdanî ağır mesuliyetler altında kalmaması için mumaileyhin kendiliğinden çekilerek hemen kumandayı vekâleten Kenan beyin deruhte etmesini münasip buluyorum. Fikrinizi şimdi yazınız efendim.)

(Vaziyet hakkında Diyarıbekir valisi beyefendi ile gayet açık ve kat'î müzakere ediniz. Zira valinin ittihaz edeceği en zayif ve mucibi tereddüt hareketi bütün vatanın âmîl ve avakıbi ile alâkadardır. Her taraftan bütün valilerden kat'î mütabakat cevabı alınmıştır.)

Mıntıkamda ve Kürtlük mıntıkasındaki şüpheli valileri derhal uzaklaştırmayı lâzım gelen tedbirlerden Araplarda icraata başlamıştım. Erzincanda bunu bizzurur yapmış, Harputa Van Valisi Haydar beyi göndermiştim. Diyarıbekir valisi için de Halit beye yazmıştım.

Halit bey şu cevabı verdi :

(Harbiumumideki kahraman kumandanımın emrine girmek şahsım için şeref ve cana minnettir. Cevdet bey temiz kalplidir. Fakat bu makamın ehli değildir. Kumanda hakkında zaten Kenan beyle muhaberedeyim. Şimdiye kadar olan muvaffakiyet de sizden ders alan Halidinizin onda dokuz nisbetinde hasrı muvaffakiyeti olduğuna emin olunuz. Zaman nazik olmasa da, Cevdet beyi idare ederdim; fakat bazan aninda yapılacak bir işte tereddüt gös-

termesi son vak'a gibi, fırsatın kaçmasını mucip oluyor. Arabistanla hemhudut olduğumuzdan mumaileyhin vücudundan manen istifade vardır. Vali Erzurum kongresi mukarreratını alkışlamıştır. Sivas kongresine de halazadesini intihap etmiştir. Galip beyin hiyânetine çok canı sıkıldı efendimiz.

Cevabım : 1 — Hassaten gözlerinden öperim: Gayret ve fedakârlığınız ve mehâsini ahlâkınızla müftehirim. Kenan beyin de gözlerinden öperim. Kumanda meselesini bu veçhile hal ve tespit edersiniz.

2 — Vali Faik Ali beyefendiye ihtiramatımı arzeylerim. Müşarünileyh hakkında yazdığım fıkraları kendilerine arzetmekte hiçbir beis yoktur.

3 — Diğer kolordular kâmilen ve tamamen mutabakat beyan ettiler.

Kongre ile muhaberemiz :

Telgrafhanede yanımda bulunan zatlar 9 uncu fırka kumandanı Miralay Rüştü, kolordu sertabibi Miralay İbrahim Tali, mevkii müstahkem kumandanı erkânı harp Miralayı Kâzım (Manastırlı), erkânıharp Binbaşı (Mustafa, Fahri ve Saffet) beylerle Erzurum müdafaayı hukukundan bir heyet bulunuyordu. Padişaha kabinenin azli hakkındaki teklifim ve diğer tedbirlerim hakkında görüşmek üzere kongre erkânı muhteremesinden iki üç zat ile Sivastaki kolordu kumandanı Miralay Selâhattin beyin makine başında bulunmasını rica etmiştim. Kongrenin hitamına mebni merasimi mahsusa ilemühim ve umumî bir içtima yapıldığından saat altıda bulunacaklarını bildirdiler. Çok hayret ettik. Kongre mukarreratı hakkında bana henüz birşey yazmadıkları gibi bu içtimaı da bildirmemişlerdi. İstanbul ile muhabereyi kesmek emrini her tarafa veren kongrenin mukarreratından henüz ben dahi haberdar değildim.

Kongre hakkındaki malûmatımız : Reis Mustafa Ke-

mal Paşa ikinci reisler de Rauf beyle İsmail Fazıl Paşadır. 4 Eylûlde müzakere başlamıştır. Neler yapılacağı hakkında dahi herkes kadar şunu biliyorduk:

Zatı şahaneye keşide olunan arizei telgrafiye sureti:

SİDDEİ SENİYEİ HİLÂFETPENAHİYE

Tarihimizin kaydettiği en büyük felâketi milliyeden çıkarak inkıyadına mecbur olduğumuz Mondros mütarekenamesi ahkâmı feciasile haricen ve dahilen teselsül eden ahd-i şiken tecavüzat ile hükümlerden iskat edilip gayri mer'î kaldı. Bu hale karşı en hissiz bir siyaseti mutavaatkârane takip etmek suretile ümmeti Muhammed'i dilhun eden heyeti vükelânın iradei milliyeye istinat etmediği ve âmâli milliyeye tercüman olmadığından ve mahza bu suretle devlet ve milletin hukuku sarihasını payimal ettirdiğini nazarı itibara alan bu betbaht millet, meclisi umuminin kanunu esasimizdeki sarahati mutlakaya rağmen hâlâ içtima ettirilmediğini görerek hakkı meşnuuna istinat ve hiç bir fırka hırs ve içtihadına tâbi olmayarak vatanın izmihlâline mani olacak son tedabiri ittihaz için bütün memaliki şâhâneleri mürahaslarının iştirakile Sivasta umumî kongresini akdetti. Kongre heyeti umumiyesi tevfikatı ilâhiyeye müsteniden makamı muallâyı hilâfeti celilelerile saltanatı seniyelerinin ve milletin memleketin hukuku meşruasını ve gerek şimdiye kadar müdafaa hususunda ittihaz edeceği tedabiri tezekkure başlamıştır. Bu vesilei müteyemmine ile siddei seniyei hilâfetpenahilerine teyidi sadakat ve ubudiyeti bir vazifei diniye ve milliye addederler.

İdisâidi Athanın hakkı hümayunu mülûkânelerinde ve Hanedanı zişanı saltanatı seniyeleri hakkında müteyemmen ve mes'ut olmasını bütün vahdeti mâneviyesile tazarru eder. Atabe-i ulyada emri ferman hilâfetpenah efendimizindir.

5 Eylûl 335

Sivasta mün'akit umumî

Kongre heyeti

MİLLETE HİTABEN YAZILAN BEYANNAME SURETİ

Mukarrer olan Anadolu ve Rumeli müdafaayı hukuk umumî kongresi Eylûlün dördüncü günü zevali saat üçte parlak bir surette Sivasta Mektebisultanî binasında ilk içtimaını akt ile fatihai mukarrerat olarak zâti hazreti hilâfetpenahiye bâlâda sureti münderiç arizeyi takdim etti. Bu suretin bilcümle nevahi ve kuraya kadar tâmimini bilhassa rica ederiz. Neticei mukarreratımız ayrıca tebliğ olunacaktır.

Kongre heyeti

Sivas kongresi hakkındaki 11 Eylûl akşamına kadar başka malûmatım yok. Akşam üstü yani kongre hitamından sonra bir heyetin makine başına geldiği bildirildi. Makine başındaki zatları bildirdiler. Ve şunu yazdırdılar:

1 — Kongrenin tevkil ettiği selâhiyettar bir heyet ve üçüncü kolordu kumandanı Salâhattin beyefendi ve Sivas Valisi Reşit Paşa hazretlerile birlikte makine başında bulunmaktayız.

2 — Kongremiz kemali muvaffakiyetle ve bütün Sivas halkının iştirakile pek parlak olarak son bir safha ile şimdi hitam pezir olmuştur. Mukarreratını havi beyannamesi tamim edilecektir.

3 — Hükûmeti merkeziyenin malûmunuz olan hainane icraata karşı müştereken alınacak tedabirin tatbikatına dair görüşelim. Fuat Paşa teftişte imiş. Mahmut bey ve on üçüncü kolordu kumandanı Cevdet bey ve mezkûr kolordu erkânı harbiye reisi Halit bey dahi makine başındadır.

4 — Makine başında mevcut olan zevat berveçhizirdir: (Kongrede Mustafa Kemal Paşa hazretleri, kongreden Rauf beyefendi hazretleri, kongreden İsmail Fazıl Paşa hazretleri, kongreden Bekir Sâmi beyefendi, Vali Reşit Paşa hazretleri, Refet beyefendi hazretleri, kolordu

kumandanı Salâhattin beyefendi, erkânı harbiye reisi Zeki beyefendi.)

Benim 10 Eylûlde yazdığım şikâyetimi almamış olacaklar, galiba kongre ilk günlerde birşey yapmadı sonra da Ali Galip işile uğraştı, şimdi de âcilen dağıldı!. Bana yazılan şeylere hepimiz hayretler ettik. Mukarreratı umum meyanında okuyacağımızdan şimdilik bu hususta sustum, yalnız şunları yazdırdım:

1 — Hükûmeti merkeziyenin ve haricin tesir ve ihanetile eğer hususü emel def'aten müyesser olmazda pek geç kalırsa Anadolu uzun zaman başsız ve mercisiz kalamıyacağı cihetle vaziyet kespi salâh edinceye kadar ittihazı lâzımgelen mukarreratı salime şüphesiz derpiş buyurulmuştur. Binaenaleyh şimdilik kongrenin dağılmaması fikrinde bulunduğumu ve bu baptaki mütalâa ve mukarreratın şifreli telgrafla yarın beyan buyurulması halinde âcizleride mütalâamı takdim ederim.

2 — Kongre müzakeratını tamamen tabiî bir surette ratını tesri ile mi dağıldı? Bu bapta izahat verilmesini rica ederim. **KÂZIM KARABEKİR**

Heyetin cevabı: (Heyeti temsiliyeden Raif efendi hazretleri, Hüsrev Sâmi, Mazhar, Hüsrev ve Kara Vasıf beyler, Şeyh Fevzi efendi hazretleri biraz evvel teşrif ettiler; cümleten gözlerinizden öperim.

1 — Hükûmeti merkeziyenin hiyânette taannüt ve temerrüdü halinde ittihazı lâzım gelen karar derpiş edilmektedir. Bu hususta zatı âlileri ile de muhabere tabiidir.

2 — Kongre müzakeratını tamamen tabiî birsurette icra ve hiçbir isticale lüzum görülmeksizin ikmal eylemiştir. Bu geceki vaziyet üzerine lüzum hâsıl olursa kongre yeniden ve icabı veçhile takviye olunmak suretile fevkalâde olarak içtima edebilecektir.

3 — Sadrâzam zatı şahaneye yol vermedikten başka kendisi dahi muhabere etmekten kaçıyor. Makine başında zatı şahaneye yol vermesi kendisinden musırran talep

olunmalıdır. Ankara, Sivas, Amasya, Kastamonu, Niğde, Erzincan, Samsun bu suretle makine başında ısrar etmektedirler.

Makine başında bunlardan başka yaptığım tedbirleri bildirdim. Muvafık olduğunu söylediler. Vedâla çekildik. 12 Eylûl sabahı kongre heyeti şunları yazdı : (Şimdi buradan Diyarbekirle muhabere tellerin ârızası hasebile mümkün olamıyor, vesaikin birer suretinin Diyarıbekire Erzurumdan verdirilmesi rica olunur.)

Dahiliye nazırile Ali Galibin kongre aleyhindeki muhabereleri derhal her tarafa bildirilmemiş, ben bildirdim. Sivasın Harput ve Diyarıbekirle muhaberesi kesilmişti. Tavassutumu istiyen diğer bir telgraf geldi :

Malatyadan İlyas beyin şimdi verdiği malûmatı havi telgraf suretini atiye dercediyorum : 13. K. nun ciddî olarak nazarı dikkati celbedilmek lâzımdır. Vehbi beye şimdiden talimat verilmelidir. Haydar beyefendi bu geceden harekete geçmelidir. Tercandaki süvari alayının bütün kuvvetile Harput istikametine hareketi münasip olur.

Kongre heyeti

SURET

Şimdi şayanı itimat olan jandarma yüzbaşısı Faruk Beyden alınan malûmat berveçhizirdir :

Faruk bey (Kâhi) ve civarında takipte idi. Malatyaya beş saat mesafede Raka kariyesinde kürtlerin içtima eylediklerini ve elyevm mutasarrıfla rüfekâsının orada bulunduğunu, Siverege kadar olan aşairin peyderpey mahalli mezkûre gelmek olduğunu dâvet edildiği mutasarrıfın fikri, evvelâ Malatyaya hücum ve kâmilen yağma edildikten sonra bütün kuvvetle Sıvas istikametine yürüyeceklerini, Malatyada bulunan Türkleri katl ve tard edeceklerini ve Dersimlilerin de aynı zamanda (Harput) a yürüyeceklerini bildiriyor. Çünkü mutasarrıfın Malatyadan gitmesi Kürtlük namına kendilerine büyük bir zül ve hakaret imiş gibi telâkki oluyormuş. Vali, bu yağma

ve katl-i nüfusa taraftar ve razı olmadığını fakat mutasarrıfın da fikrine mâni olamıyacağını bildirmiştir. Malatyaya harben girdikleri zaman kürt bayrağı çekileceğini ve beraberlerinde bulunan İngiliz binbaşısı da (Urfa) da bulunan İngiliz fırkasının (*) harekete âmâde olduğunu bildirmiş ise de Hacı Bedir Ağa da bunu kabul etmediği ve aşairin Malatyanın kürdistan ve Malatyada kürt bayrağı çekilmesine ısrar eyledikleri dün akşam yali Malatyaya avdet etmek istemiş ise de bırakmadıkları mübalâğadan âri olarak arzolunur. Şartları zirdedir.

1 — Valinin kemakân yerinde kalması.

2 — Mutasarrıfın kemakân yerinde kalması.

3 — Elâzızdan gelen askerin iadesi.

4 — Valinin yüz müsellâh kürtle Malatyaya girdiği zaman sükûnetin muhafazası ve Sivas üzerine yürümesi.

5 Aşairden alınan mermi, tüfek bir revolverin iadesi.

6 — Berveçhibalâ maruzatıma iradeleri.

Diyarıbekirde on üçüncü kolorduya ve Elâziğ (Har-

(*) (Kâhte) müzakeresinde Mister Növil'in İngiliz süvari fırkasını celp için (Halep) e yazmak teklifini Vali Ali Galip'ten maadası kabul ettiği ve bu suretin Kürdistan istiklâline müntehi olacağından korkan Ali Galibin mümanaatı üzerine vazgeçildiği sonradan anlaşılmıştır. Ali Galip Bey Sıvas Kongresinin aleyhinde fakat Kürdistan istiklâline de taraftar olmadığı ve bunun için (Novili) in teklifini reddettiği sulhtan sonra Adapazarındaki Osmanpaşa divan-ı harbinde tahakkuk ettiğinden Ali Galip Bey berat kazanmıştır.

Mister (Novil) e gelince: Biraz sonra Diyarıbekir'e gelen Harburt hey'etine kolorduca bu adam şikâyet ediliyor. Harburt da tetkik vazifesi diye Diyarıbekire gelen İngiliz miralayı (Bel) e çıkışıyor. (Bel) de (Növil) i tekdirle (Halep) e avdet emrini veriyor. Güyâ bu adam bütün marifetleri kendi kararıyle yapmış imiş! Velevki aldığı emri yüzüne gözüne bulaştırmış olsun defolup gidince yanındaki gafiller de beraber gidiyor. Bu mesele de bu suretle bitmiş oluyor.

put) a on birinci kolordu ahzıaskerine şu şifreli telgrafı yazdım. Kongreye de bildirdim:

(Malatyada İlyas beyden (Sivas) a varit olan bir telgrafnamenin sureti aynen zirdedir:

Kongre 13. K. nun bu telgrafa nazaran dikkatini celbediyor. Mamafih bunun bir bluf olması da muhtemeldir. Fakat Malatyada bulunan sahra toplarının münasip mahallere tâbiye edilerek şehrin temin edilmesi de münasip tedbirdir. Kürt içtimaını gayrimümkün görüyorum. İki gün sonra aç kalırlar. Herhalde bunun bir İngiliz manevrası olduğunu düşünerek Türk ve Kürk kardeşlerimizi tenvir etmeniz muvafık olur.)

Kongrenin arzu ettiği Vehbi beye talimatı görüşerek daha evel vermiştim. Daha lâzım gelenlerle makine başında icabını yapmıştım. Suvari alayımı kâmilen göndermezdim. Esasen mahalliyelere açık birt elgrafla şunu yazdım:

(Düşman parasile vatan ve millete ihanet eden ve bilhassa beynelislâm kan dökülmesine çalışan Ali Galip ve hempalarının tenkilleri için kolordumdan da suvari alayının makineli tüfeklerile beraber Malatyaya yola çıkardım. İaşelerinin şimdiden ihzarını rica ederim.)

Ali Galibin Malatyaya yakın Raka köyünde 10 — 11 gecesini geçirdiği ve 11 — 12 gecesini de yine bu köye yarım saat mesafede bir kürt aşiret reisinin yanında geçirdiğini Malatya haber verdi.

İstanbul telgraf müdürü 12 de şunu bildirdi:

(Telgrafname münderecatı Sadrıâzam Paşa hazretlerine arzolundu. Vuku bulacak maruzatları usulü dairesinde telgrafla arzolunmalıdır. Telgrafnameler de kezalik usulü dairesinde takdim edilir buyurmuşlardır.)

Tertip ettikleri cinayetten henüz ümidini kesmediği anlaşılan Sadrazama şunu yazdım ve bütün kolordulara ve kongreye bildirdim:

MAKAMI SADARETİ UZMAYA

Erzurum, 12 Eylül 335

Sivasa Kürt eşkiyalarının taarruzu en basit bir dimağa malik olanlar bile idrâk eder ki oradaki ecanip ve anasırı hıristiyaniye davet edildiği mutasarrıfın fikri, evvelâ (Malatya) ya hüyaniyenin «Kürtler Sivası bastı katliam başladı» feryadını mucip olacak, bu da cihana Kürtlerin umumî kıyamı tarzında gösterilerek, vatanın inkisam ve izmihlâlini mucip olacaktır. Bir kolordu merkezi olan (Sivas) taki asakiri şahaneye Kürt eşkiyasını hücum ettirmekle iki din kardeşini ve tarihin aynı ırktan olan iki evlâdını yani Türkle Kürdü biribirile çarpıştırmak istiyen ve batan ve milletin kalpgâhına tevcih edilen bu kadar hainane bir suikastin mürettipleri, ne gibi bir menfaat mukabilinde irtikâp ettikleri henüz anlaşılamıyan dahiliye ve harbiye nazırları olduğu imzalarile aynen tutulan müteaddit şifreli muhaberattan anlaşılmıştır. Âmali milliyeye müstenit ve bihakkın meşru olan (Sivas) umumî kongresini Kürt eşkiya çetesile bastırmak ve buna riyaset etmek üzere memur edilen Elâziz Valisi Ali haininin daha evvel keşfolunan muhaberesi ve tertibatı lâinanesi üzerine bilmuhabere mücavir kolorduların müştereken tahrik eylediği kuvvei askeriye tarafından üç gün evvel henüz daha Malatyada iken cürmümeşhut halinde sıkıştırılmış ve düşman parasile Dersaadetten memur olan Mevlân zade Rifat, Kâmran ve Celâdet nam casuslarla ve birkaç eşkiya avenesile beraber müşkülâtla firar edebilmiştir. Bu firariler şiddetle takip edilmektedir. Aynı hakla hayyen veya meyyiten derdestleri müyesser olacaktır. Birkaç gündenberi milletin ve ordunun zatı akdesi padişahi ile temas ve maruzatına muannidane bir surette mümaneat etmenin esbabı müessiresinin bu cinayetler olduğu tahakkuk etmiş olmakla eğer başkumandanı akdesimizle milletin ve ordunun temasına ve vaziyet hakkında ki maruzatına bu andan itibaren bir dakika bile muhale-

fette devam edilirse bu hainler zümresini terviç etmek ve zatı şahanenin itimat ve emniyetini pek fena bir surette suistimal ile beraber mevcudiyeti devleti de kasden muhataraya ilka cürmile mes'ul olmak gibi dünya ve ahretinizi zindan eyliyen avakıbı mühlikeye zatı fahimanelerince bizzat sebebiyet verilmiş olacağından bu hakikatin zatı akdesi padişahiye arz ile beraber milletin ve irdular rüesasinin doğruca zatı şahaneye ref'ine yol verilmesi ve namusu zatinizin kurtarılması tarihî bir hâdise olmak üzere arz ve neticeye intizar olunur.

15. K. Kumandanı
Mirliva KÂZIM KARABEKİR

Kongre heyeti de düveli itilâfiye mümessili siyasîlerine ve bitaraf devletler sefaretlerine vaziyeti bildirdiler. Gelen diğer bir tamimde dahi meşru hey'eti hükûmet iş başına geçinceye kadar (İstanbul ile her türlü telgraf ve posta muhaberat ve müraselâtını tamamen kat'a) karar verdiklerini bildirdiler. Evvelce esasen İstanbul hükûmetile muhaberatın kesilmesini bildirmişlerdir. İktisadî ve içtimaî İstanbul ile münasebatın kat'î birçok kimseleri maddî, manevî zarara uğratacağından mıntıkamca yalnız resmî muhaberatın kemakân kat'ine devam ettirdim. Bu kararımı kongrede musip bularak diğer bir tamimle hatalarını tashih ettiler.

Bu kadar işlerden sonraki birçok teferruatından da sarfınazar ettim, Sivas kongresinin 11 tarihli beyannamesini gece saat 22 de aldım. Birkaç kere okudum. Tahminim veçhile aceleten yazılmış (*) ben bu hususlardaki münakaşa ve itiraza kapı açmıyarak Erzurum kongre azâlarınca işin nasıl telâkki olunacağına intizarı muvafık

---

(*) Kumandanlar içtimaı için (Sıvas) a gittiğim zaman bu hatâyı arkadaşlarıma itiraf ettirdim. Bundan başka Hey'et-i Temsiliye Ankara hükûmetine münkalib olduktan sonra bile garbın tehlikesi karşısında şark kuvvetlerini garba çekmeğe karar vermesi de bu hususiaki hakkımı gösterir.

buldum. Kongre beyannamesini takiben benim 10 Eylûldeki şikâyetime heyeti temsiliye şu cevabı verdi:

(Sivas kongresinde ittihaz edilmiş olan mukarrerat şimdiye kadar zatıâlilerince malûm olanlardır. Başka birşey değildir. Zatışahaneye vukubulacak olan son maruzat hakkında tarafı âlinizden teklif olunan suret esas olarak kabul edilmiş, bundan daha evvel kongrece hazırlanmış olan arize ise hükûmeti merkeziyenin mümaneatı yüzünden iptale mahkûm olmuştur. Bunun da muhteviyatı kongreyi tenviren evvelce irsal buyurulan yirmi maddelik mütalâanamedir. Ahiren kararları verildikte esbabı mucibesile bundan haberdar edileceğiniz tabiîdir. Kongrenin mukarreratı esasiyesi Erzurum kongresince ittihaz edilmiş olan mukarreratın hemen aynı gibidir. Ve ancak bugün meşrulaşacak bir surete ifrağ olunabilmiştir.)

Kongreyi tenviren evvelce gönderdiğimden bahsedilen (21) maddelik mütalâanamem de aynen şudur:

SABIK KABİNENİN CÜRÜMLERİ

Erzurum, 6/9/335

Madde 1 — Millete itimat etmemek, millete istinat etmemek, kanunu esasiye tecavüz eylemek meclisin feshindenberi yedi ay geçtiği halde millet meclisini toplamamak.

Madde 2 — Sadayı milleti boğmak, düşman amaline karşı münhasıran tevekkül ve teslimiyet politikası takip ile memleketin bazı aksamını peydarpey istilâya uğratmak.

Madde 3 — Kudreti milliyeyi küllîyen inkâr ile beraber bunu ecanibe ve düşmanlarımıza daima âkim ve madum bir şekilde göstererek ecanibin vatan ve millet aleyhinde elîm kanaatlerine ve fena kararlarına sâik olmak.

Madde 4 — Milletin ruhundan doğan meşru ve kanunî olan millî cereyanı ve teşkilâtını dağıtmak, muha-

beratını ve revabıtını menetmek.

Madde 5 — Devletin hakkı kazasını ve milletin hukuku istiklâlini ecnebilerin elinden bazice kılmak ve buna daima müsait ve bilfiil muzahir bulunmak.

Madde 6 — Mütarekedenberi dokuz hükûmet ve on bir harbiye nazırı meykie gelmiş hükûmetlerin her biri adeta müsabaka edercesine biri diğerinden daha âciz ve ihmalkâr bir yol takip etmiş ve her nazırı vatan ve millete bimahaba birer rahne açarak adeta gayrimes'ul ve bilâhare millete hesap verilmiyecek imişçesine hareket etmiş ve nihayet düşmanlarımızın bu kadar elîm şekillerde aleyhimize musallat olmalarını teshil ve ihzar eylemiştir.

Madde 7 — Milletin amal ve gayesi mukaddesesini red ve tezyif ile beraber zatı hazreti padişahiyi iğfal ile milletin talip ve tâbi olduğu tariki felâh ve necattan haberdar etmemek, ve irâdat-ı seniyei hazreti padişahiyi suiistimal etmek.

Madde 8 — Orduya itimat etmemek ve bütün Harbiumumî müddetince pek mazbut ve mücerrep fedakâr genç kumandanları birer birer ordunun başından ve bilhassa en mühim zamanlarda sinei hizmetinden çekerek kahır ve iptallerine delâlet etmek ve bilâkis Ali Nadir Paşa gibi matrut ve ordu ile milletin haysiyetini payimal eden âciz ve mütevekkil bedbahtları bililtizam ve aleddevam kumanda ve riyaset makamlarına getirerek hayat ve mevcudiyeti resmiyei devleti kasten meflûç bir halde tutmak ve bu suretle devletin inkırazını teshil ve ihzar eylemek.

Madde 9 — Vesaiki sahiha ile teeyyüt ettiği üzere makamatı askeriyenin namuskâr kumandanların mahrem ve şifreli muhaberatını çaldırmak için telgraf müdiri umumiyesini selâhiyettar kılmak gibi en hassas ve tehlikeli zamanlarda ordunun haysiyetini suiistimal ve emniyeti selbetmek.

Madde 10 — Vatanın âkıbetinden mes'ul büyük kumandanları ve ricali müteallikayı devleti dahilî ve haricî siyasetinden hiç bir veçhile haberdar etmeyip daima zulmette bırakmak.

Madde 11 — Memleket dahilinde katiyen eseri olmadığı halde iğtişaşın mevcudiyetini kabul ve ajanslar ile neşrederek bu suretle mütarekenin (7) inci maddesi mucibince daha bazı aksamı vatanın dahi işgalî ecnebi altına alınması için kabili red ve itiraz olmıyacak surette vesika vermek.

Madde 12 — Ordu ve devletin tarihinde ve hiçbir devirde görülmediği üzere kumanda makamlarının şifre muhaberatını ref ile esrarı askeriyeyi faşetmek gibi anyi müessifeyi emir vermek suretile ikaa tesaddi etmek.
müessifeyi emir vermek suretile ikaa tesaddi etmek.

Madde 13 — Hiç lüzum ve ihtiyaç olmadığı halde devlet hazinesinin tamamiyle boşaltıldığı bir sırada gayri meşru ve maalesef tamamiyle mütehakkak bazı gizli emelleri neşir ve idare maksadiyle ve caali unvanlar ile birtakım metruk ve kıymetsiz kimseleri Anadoluya teftiş heyetleri namiyle göndererek hem hazinei devleti izrar hem de işbu hattı hareket ile milletin ruh ve ef'aline mugayir ve hakikatte ise birkaç satılmış dinsiz ve vatansızın tesir ve ifsadatiyle bazı ricali safdilânın terviç ve tedvir ettiği harekâtı idare etmek suretiyle hukuk âliyei devlet ve milleti ihlâl etmek.

Madde 14 — Münhasıran vatan ve milletin halâs ve selâmetine matuf bir gayei diniye ve vataniye takip eden Erzurum ve Sivas umumî ve millî Kongrelerinin dağılması ve alâkadaranın tevkif edilmesi gibi esasen muta olmıyan emirleri veren ve namus ve mevcudiyeti milliyeyi darbeleyen hükûmeti merkeziyenin bilâkis payitahtı saltanatta gözü önünde ve bir kısım vatanımızla namusumuzun heder olmasını istihdaf eyleyen meşhur Ermeni Kongresinin in'ikadını terviç ve beyannamelerini matbu-

atla neşre müsaade etmesi ve bununla izzeti nefsi milliyi bilkülliye cerihadar ederek düşmanlarımıza muzaheret etmesi.

Madde 15 — Devletin teşkilâtı esasiyesinden olan ordu müfettişlerinin ve keza şûrayı askerinin sırf istibdadı mutlakı ele almak ve bu suretle mekasıdı menfureyi bilâmurakabe icra için bilûmum harekâtta dahi müdafaai memleket vazifei âliyesiyle mükellef ve teşkilât ve hayatı devletin mihveri olan Erkânıharbiyei umumiye dairesini bile haberdar etmeksizin ilga etmek ve şûranın löğvını müteakip tekaütlükleri malûl ve kanunî esbabı âdilei askeriyeye istinat etmeyen vasıflarını ancak bir heyeti âliyei askeriye muvacehesinde ıspata muhtaç bulunan.

Madde 16 — Her devlet tayyarelerle posta muamelâtı tanzim ederken her türlü paket nakliyatını men ile yavaş yavaş milletin posta muhaberatını dahi imha esasını kabul etmek.

Madde 17 — Cereyanı milliye taraftar zannolunan Vali Kumandan ve zevatı saireyi tevkif ve tahkir etmek.

Madde 18 — İstiklâl ve mevcudiyeti milliyeyi ikna edecek bir siyaset takip ve bununla Padişahı iğfal ve milletten gizleyerek bir cemiyeti kalile teşkili ve bunu enzarı ecanibe millet mümessilleri diye göstermeğe çalışmak ve bu suretle milleti ani emrivakiler karşısında bulundurmak.

Madde 19 — Ferit Paşa her nazırın yerine daha aşağısını intihap etmekle hükûmet ve milleti efkârı umumiyede lekelemesi ve küçültmesi.

Madde 20 — Memleketin nigehbanı hakikî ve meşruu olan ordu mevcut iken ve memlekette bu kuvvei icraiyei meşruanın gayri hiçbir kuvvei hafiyenin hâkim olmaması lâzımei hükûmetten bulunurken âzaları aciz ve meskenetlerine mebni ordudan ihraç edilmiş olanlardan teşekkül eden ve esas ordunun ruhu inzibatını darbelemeğe

matuf bulunan bir cemiyeti derhal imha yerine bilâkis himayet ve sahabet etmek.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Ayrıca heyeti temsiliyeden Husrev bey de Erzurum mevkii müstahkem kumandanı Miralay Kâzım beye şunu yazdı :

1 — Kâzım Paşa hazretlerinin vaziyetten günü gününe haberdar olmadığından bâhis serzenişkârane yazılmış bir şifrelerini gördüm. Işin içinde bulunmak hasebiyle sizi bu bapta tenvir eylemekliğimi münasip gördüm. Ve pek hürmetle sevdiğim muşarunileyhe de vaziyetin izah buyurulmasını rica ederim. Kongre müzakeratı pek seri cereyan ettiği gibi mukarrerat son günde ittihaz kılındı (*) Şarkî Anadolu nizamname ve beyannamesi umumileştirilerek hemen aynen kabul edildi. Arada hâdis olan vakayii mühimme kolordulara hassaten (Erzurum) a bildirmekte idi. Bugünün meselesi olan Malatya vak'ası ise Kâzım Paşa hazretlerinin tebligatiyle malûm olmuş, telgrafhanelerin işgali suretiyle suretleri maruz şifreli muhaberat yakalanmıştı. Kongre Kâzım Paşa hazretlerinin pek vâkıfane kaleme aldıkları muhtıra esas itibar olunarak hükûmet aleyhinde Padişaha müracaat etti. Fakat merkez bunun saraya isaline mümaneat etti. Manda mes'elesine gelince kuradaki Amerikalı muhabirin teminat verecek veya müzakereye girişecek salâhiyeti yoktur. Yalnız bununla müteaddit defalar mahremane mülâkat yapılmış, tavsiyesi veçhile bunun vasıtasiyle Amerika Senatosuna telgraf çekilerek aleyhimizde haksız karar verilmeden bir heyet göndererek hakikati mahallinde görmeleri istirham edilmiştir. Sadrıâzam Ferit Paşa İstiklâl

(*) Tahminim de böyle idi. Kongre devam ettiği bir hafta zarfında Ali Galibin tesiriyle iyi çalışamadı ve aceleden mukarreratını bir günde tesbit eyledi. Arkadaşlarımız bunu itiraf etmediler. Fakat vatan acele mukarreratın daima zararlı olduğunu bir kere daha gördü.

havası calarken kongrenin alenen velevki şeraiti miliye dahilinde olsun bir müzaheret talep eylemesi efkârı umumiyeyi kaybetmek noktai nazarından pek tehlikeli görülmektedir. Birbirini tevali eden hâdisat ve vakayi birçok muhaberata sebebiyet vermiş ve bu hal tabii olarak halledar kılınması müeyyit bulunmuş olduğunun hesaba katılmasını da ayrıca istirham ederim. Kongre üç gün kadar Kâzım Paşa hazretlerinin tavsiyesi veçhile vaziyeti hazırasını muhafaza ederek ondan sonra yalnız heyeti temsiliye mi kalacak, yoksa heyeti umumiye mi idare-i memleketi tedvir edecek, buna karar verilecektir. HÜSREV.) Husrev bey diğer mühim malûmatı da 14 ve 15 te vermişti ki şunlardır :

«Mister Bravn arkadaşlara şahsî fikir kaydiyle demişti ki İran Azerbaycanını Türk Azerbaycanı ile birleştirerek bir hükûmet yapmak, Gürcüleri ihmal eylemek, Erzurum ve Trabzonu da Ermenistana ilhak ile Azerbaycan, Ermenistan ve Memaliki Osmaniye olmak üzere üç hükûmete Amerika mandası tatbik eylemek, fakat Ermenistan müstakil olmayıp Türkiyeye tabi bir muhtariyet teşkil etmek.» Bu belki de efkârı bir iskandil olacaktır. Binaenaleyh elviyei selâse ve şarkî vilâyetler müdafai hukukunun buna nazaran nazarı teemmüle alınması ve gelecek Amerika heyetiyle müzakerat ve mübahasata mukabil hazırlıklarla yürütülmesi şayanı dikkattir.

Otuz Amerikalıdan mürekkep bir heyet 25 Eylülde Erzuruma gelecekmiş. Sivas memurin, eşraf ve Kongre âzasından bir heyetin Amerikalılarla görüştüğünü, Amerikalıların elinde yazılı birçok sualler olduğunu, sorup not aldıklarını bildiriyor. Heyeti temsiliye tarafından münasip cevapları yazarak Su Şehri ve Erzincana telgraf başında yazdırdıklarını söyliyerek mühim sual ve cevapları bildiriyor :

S. 1 — Meskûn unsurun lisanı hakkında. C — Herkesin Türkçe konuştuğu ve umumî olduğu.

S. 2 — Anasır hakkında C — Türk ile Kürdün yekdiğerinden ayrılmaz iki Müslüman kardeş bulunduğunu. (*)

S. 3 — Siyasî fırkaların adetleri ve hali faaliyetleri (**)

C — Yalnız hürriyet ve Itilâf fırkası olduğu halde faaliyette bulunmakta olduğu esasen vaziyeti hazıra fırka faaliyetlerini akamete uğratmış tekmil millet istiklâl ve mevcudiyeti için birleşmiştir. Matbuat ve ekseriyeti efkâr kezalik fırka cereyanlarının söndüğü efkârı umumiyenin vahdet etrafında toplandığı amali milliye ne ittihadı İslâm ve ne de Turancılık. Yegâne gaye mütareke esnasındaki hudutlarımız dahilinde kalan Islâmları birbirinden ayırmamak, liberal yani hür bir hükûmet teşkil eylemek bu meyanda halkın harekâti milliyeye son derece merbut kaldığı, Ferit Paşa kabinesinden evvel onu tutan İngilizlerden nefret eylediği, bilhassa İzmir meselesinin İngilizlerden büsbütün soğumamıza sebep olduğu, Türklerin umumiyetle Avrupalılardan ağızları yandığı için yalnız Amerikadan muaveneti insaniyetkârane beklediği fakat bu ümidi de boşa çıkarsa artık işin hilâl ve salip meselesi olduğuna iman eyliyeceği, kanının son damlasını dahi lüzumunda akıtmaktan çekinmiyeceği izah edilmiştir.

S. 4 — Şimendiferler hakkındaki suallerine C. — Erzincan - Sıvas hattı hakkında evvelce tetkikat yapıldığı o zaman Erzincanın Fırat vâdisi ile Eğin'e uğrayıp (Sıvas) a getirilmek suretiyle ileride (Eğin) den (Harput) a bir kol ayırmak düşünüldüğü ve bu suretle (Sıvas - Sam-

---

(*) İki ırk kardeş olduklarını -2 Eylûlde Sadârete yazdığım gibi Kongreye de bildirmiştim. Şarka geldiğim zamandan beri bu tezi her tarafa da anlatmıştım. Yalnız İslâm kardeş tezi zaiftir.

(**) Bu sual daima kulaklarımızda çınlamalıdır. Medenî âlem fırkaların hükümran olmadığı bir memleketi iptidaî halde görür.

sun) hattı da inşa olunacağından cenubun mahsulâtını şimale Karadeniz limanlarına ve oradan Rusya sahillerine isal gibi büyük menafi-i ticariye muhakkak olduğu.

Tabiî birçok başka sualler de sormuşlardır: Harpten evvel ve sonraki vefiyat, mevcut hastalıklar, etıbbaya, sıhhiyeye olan ihtiyaç? C. — Buna (yoktur.) denmiş ve sebep olarak mevcut tabiplerimizin seyahat müşkülâtı yüzünden merakiz-i mühimmede tavattun eyledikleri görülmüştür. Müessesat-ı sıhhiyemizdeki ihtiyaç: Çamaşıra bilhassa umum memleket için ilâca ihtiyaç gösterilmiştir. Bu bapta suret-i umumiyede ne isterseniz sualine karşı teşkilât-ı sıhhıyemizin çoğalması hiç olmazsa kaza merkezlerinde doktor bulundurulması, köylülerimizin sıhhî şerait altında inşası, lüzum olan yerlerde emraz-ı zühreviye hastahaneleri tesisi.

Mahsulât, hayvanat üzerine müstenit malûmat da verilmiştir. (Hüsrev)

Amerika tetkik hey'etinin Şarkta Ermenistan teşkili gayesinin derece-i muvaffakiyetini anlamağa geldikleri aşikâr görülüyordu. Diğerleri hepsi lâf. Buna Sıvas hey'et-i temsiliyesi kat'î cevap vermeli idi. Bu gibi tekliflerin mübahasa ve münakaşası nasıl olur?.. Gelecek hey'et elbette lâzımı olan cevabı alacaktır. Buna intizaren (Ali Galip) in faaliyetine karşı İstanbul ile gayri meşru muhaberatını da derc ile mıntıkama bir beyanname neşrettim, birçok suretler bastırarak ve gazetelerle de neşrederek bir zabitle Istanbula da gönderip her tarafa tevzi ettirdim.

Ali Galip ve Malatya mutasarrıfı hâlâ boş durmuyorlardı. 14 Eylûlde gelen malûmattan Malatyaya altı saat mesafede Kürtleri toplamakla meşgul olduğu anlaşıldığından Diyarıbekir'in her hale karşı emin bulundurulması için (Siirt) mıntıkasındaki kuvvetlerinden bir miktarını celbetmesi ve Türk aşiretlerini de toplamasını

on üçüncü kolorduya 14 de yazdım.

İstanbul hâlâ temerrüt ediyordu. Buna karşı hey'et-i temsiliye de (6) maddelik bir hükûmet-i muvakkate programı bilcümle teşkilât-ı milliye merkezlerine kadar tamim ederek benim de mütalâamı soruyordu. Bu maddeler şunlardı: (13 Eylûl tarihli, 14 de aldım.)

1 — Namı nami-i hazret-i padişâhiye olarak kavanini mevzua dairesinde umur ve muamelâtı devletin kemakân tedvir ve temşiyetine devam olunacak ve bilâtefriki cins ve mezhep ahalinin can ve mal ve ırzı ve her türlü hukuku tahtı teminde bulundurulacaktır.

2 — Memurini hükûmetin vazifei mevdualarını milletin âmâli meşruasına tevfikan icra eylemeleri tabiîdir. Maahâza ifayı vazifeden istinkâf eyliyenlerin mazeretleri istifa makamında kabul olunarak yerlerine münasipleri tevkil olunacaktır.

3 — Esnayı vazifede âmal ve cereyan-ı millî hilâfına hareketleri tezahür ve tahakkuk edeceklefrin selâmet-i din ve devlet namına bir suret-i şedidede tecziyeleri kat'îdir.

4 — Memurin-i müstafiye ve ahaliden her kimi olursa olsun mukarrerat-ı milliyeye muhalif harekâtı ve telkinat-ı mefsedetkâranede bulunanlar şediden dûçâr-ı mücazat olacaktır.

5 — Milletin selâmet ve saadeti âdil ve hakkaniyet ve dahil-i memlekette emnü âsâyişin teminiyle kabildir. Bu babta icabeden her türlü tedabirin ittihazı kolordu kumandanlarıyla vali ve müstakil mutasarrıflıklardan muntazardır.

6 — Milletin mâruzatını zât-ı şâhâneye arz ve iblâğa muvaffak olup da emnü itimad-ı millîyi haiz bir hükûmet-i meşruanın teşkiline kadar merci-i muhaberat (Sıvas) da (Umum kongre hey'et-i temsiliyesi) olacaktır.

7 — İşbu mukarrerat bilcümle teşkilât-ı milliye merakizine tevdi ve ilân olunacaktır.

Sıvas hey'et-i temsiliyesi kimlerdir? Erzurum hey'et-i temsiliyesinin yarısı Sıvasa iştirâk bile etmemişlerdi. Erzurum hey'et-i temsiliyesi ne olacak? Bunlara dair malûmat yok. Yalnız aynı günde aynı tarihle gelen bir şifrede (Ferit Paşanın Toros'un ötesindeki vilâyatımızdan feragat ettiği ve Garptaki işgalleri emr-i vâki kabul ettiği tafsil olunarak şu tebliğ yapılıyordu: Umumî kongre orduyu ve milleti intibaha dâvetle berveçhi âti hususatın suret-i icrasını vezaif-i hayatiye-i milliyeden ad ve beyan eyler:

Evvelâ — İntihabat hazırlıklarının mer'î kanundaki en asgarî müddet zarfında icra ve ikmali için belediyeler ve müdafaa-i hukuk cemiyetleri faaliyet-i tamme ile çalışmalıdır.

Saniyen — Sancaklardan çıkarılacak meb'usların mutad nüfusa nazaran adedi hemen tespit olunarak hey'et-i temsiliyeye şimdiden bildirilmelidir. Namzetler meselesi bilâhare bilmuhabere kabul olunacaktır.

Salisen — Gerek intihabat hazırlıkları, gerek intihabatın icrasında mucib-i teahhur esbabın şimdiden teemmülü ile ref'i ve hiçbir teahhura meydan verilmiyerek sür'at-i ifasına muavenet buyurmanız mercudur.)

Mustafa Kemal Paşa hazretleri kararlardan ziyade emirler tebliğine gidiyordu. Ne yapmak istediklerini her tarafa bir türlü tefsir ederek bütün şarkta ve bilhassa Erzurum ve Trabzonda mühim akisler yaptı ve Mustafa Kemal paşaya karşı müthiş aleyhtarlık başladı. Erzurum Kongresi âzaları tarafından şifâhen ve tahriren bana bu hususta birçok müracaatlara yol verdi. Erzurum hey'et-i temsiliye âzasından olup Trabzon'da bulunan Izzet ve Servet Beyler de Sıvas mukarreratını dinlemiyeceklerini bildirdiler. Oradaki vilâyat-ı şarkiye hey'etine de bunu yazmışlar ve Mustafa Kemal Paşanın telgraflarına cevap da vermemeğe başlamışlar. Propagandaların ve bana kadar söylenen ve yazılan şeylerin mahiyeti şu idi:

(Mustafa Kemal Paşa padişahı indirip kendi geçmek için işler yapıyor, şimdiden diktatörlüğe başladı.)

Mecburen bana müracaat eden Kongre âzalarına şifahen ve tahriren verdiğim cevaplarda şu esasları bildirdim:

(1 — Ben şahısların zekâ ve yaradılışları ne kadar yüksek olursa olsun memleket ve milleti kurtaramıyacaklarına, selâmetin şahsî sivrilmekte değil ancak ve ancak irade-i milliyenin ve kanunun hâkim ve mûta olmasında bulunduğuna minel kadîm mûtekidim. Bu itikadıma münafi harekâta karşı asla göz yummam. Halbuki şimdiye kadar olan işlerde böyle şâyân-ı tenkit bir hal görmedim.

2 — Diktatörlükten bahs ile bunca âlâm ve mesâibin altından pek mecruh bir surette çıkan ve bütün intibahını felâketten alan millet ile ordunun böyle şeylere zerre kadar tahammülü olmıyacağını kat'î bir lisan ve kanaatle arzeylerim.)

Erzurum Kongre âzaları (Sıvas) dan bildirilen altı maddelik mukarreratı kabul etmiyorlardı. Bunu ve intihabat hakkındaki emirleri ben de mevsimsiz buluyordum. Sıvas Kongresi millî bir hükûmet tesisini emrivâki kılmak istediği görülüyordu. Gerçi netice buna müntehi olacak idi. Fakat kongrelerde verilen kararlar, ki aramızda dahi daha evvel tespit olunmuştu, bu veçhile sulh esasatının tebliğinden sonra ayrıca kararlaştırılacak idi. (Sıvas) ın bu vakitsiz hareketi nizamnamemizin henüz mürekkebi kurumadan parçalanıyor ki bu da (âtî için başka türlü endişeleri tevlit eder) diye Şarkı lisana getirdi. Daha başlangıçta bu ayrılık vahim bir şekil alacak mahiyette idi. Ben lâzımı gibi şarkı tenvire çalıştım. (Sıvas) taki arkadaşlarımıza da bu hatâlarını anlattım ve işi bir kardeş kavgası şekline bağlıyarak hallettim. Bu meyanda icraat olarak yalnız Trabzon Valisi Ali Galip Beyin oradan kaldırılmasını kâfi gördüm ve Erzuruma aldırdım. Bu hususdaki muhavere ve muhaberelerim pek uzun

olup burada mühim noktaları derç ile iktifa ediyorum. Harput Valisi Ali Galip meselesinin tamamiyle hallolunduğu, 16 Eylûl akşamı gelen telgraflardan anlaşıldı. Artık bir Kürtlük kıyamı endişesi de bir tarafta kalmadı. Vaziyeti her tarafa yazdım. Fakat mühim mesele Erzurum Kongresi ve Şark halkının Mustafa Kemal Paşa hazretlerine karşı gittikçe büyüyen aleyhtarlıkları idi. Bilhassa 15 Eylûl 1335 de kongre hey'et-i umumiyesince tasvip edildiği kaydiyle bildiren Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa hazretlerinin (Vaziyet-i dahiliye ve hariciyemizin makam-ı hilâfet ve saltanatın muhafazası ve millet ve vatanın istiklâlini temin için azimkârane ve fedakârane hareket zamanı artık hulûl etmiştir.) Beyanatiyle millî kumandanlıklar teşkil ve kolordusuna (Kuva-i Milliye) namını vermesi, erkân-ı askeriye arasında dahi galeyanlara sebep olmuştu. Bu kararı ben dahi pek zararlı buldum. Bilhassa: (İşbu kumandanlara millet namına her nevi selâhiyet bahşedilmiştir. Bunlar tekmil hükûmet-i mülkiye ve askeriyeyi zîr-i idarelerine alacak ve itaat etmiyenleri millet namına tevkif edeceklerdir.) emri ile valiler dahi millî kumandan tâyin olunan ümeranın emri altına alınıyor ve her selâhiyet verilmiş oluyordu. Ben bunu anarşi addettim. Emrim altındaki kuvvetleri bu vaziyete sokmak demek, dağılmak ve memleketi tehlikeye düşürmek demek telâkki ettim ve mıntakam için kabul etmedim. Fırka Kumandanı Halit Beyin Trabzonda bu vaziyeti ihdası hakkındaki Mustafa Kemal Paşanın arzu ve teşebbüslerine de mâni oldum.

16 Eylûlde kongreye şunu sordum: (Vezaif ve mes'uliyeti nizamname-i mahsusla tâyin edilmiş olan Şarkî Anadolu vilâyatı hey'et-i temsiliyesi ile umum hey'et-i temsiliye vezaif ve münasebatı ne suretle birbirine rapt ve telif etmiştir.) Aynı zamanda kongre nizamnamesini de makine başında istedim.

17 Eylûlde Mustafa Kemal Paşa hazretlerine imzala-

rını bir müddet imsâk etmeleri lüzumunu yazmak zaruretinde kaldım. Şâyân-ı esef vaziyetler tahaddüs edeceğini görüyordum. Kendilerine şunu yazdım:

ÜÇÜNCÜ KOLORDU KUMANDANLIĞINA

Erzurum 17 Eylûl 335

Zata mahsustur.

Mustafa Kemal Paşa hazretlerine mahsustur.

Zât-ı sâmilerine pek merbut olan kalp ve hissiyatım itibariyle herşeyi daima açık söylemek kanaatini muhafaza ediyorum. Hissiyatı mütekabilemiz de bittabi ancak buna müsaittir. Paşam, (Sıvas) dan gelen tebligatta ve tamimlerde kâh hey'et-i temsiliye namına ve kâh re'sen ve 10 Eylûl 335 tarihinde de Dersaadetteki hükûmete hitaben re'sen tebligat ve ihtaratınız vâki olmaktadır. Buna itimat ve emniyet buyurunuz ki bu tarzda imzanızla vâki olan tebligat sizi en ziyade hürmetle sevenler nezdinde bile büyük bir samimiyet ve selâmet-i fikirle tenkit olunuyor. Artık âfâk-ı rü'yeti dehâkâr olan muhitlerde ve bilhassa Anadolu harekâtını başka şekil ve mahiyette göstermek dâvasında olanlar nezdinde bunun ne kadar müessir ve aksülâmele saik olacağını takdir buyurursunuz. Zatı devletlerini masun vatan ve millete pek kıymettar bir hâtıra-i mevcudiyet olarak muhafaza etmek ve mesaî-i vatanperveranelerini daima arzu ettiğimiz parlaklığiyle idame ettirmek, esasen pek az rical-i fedakâriye malik olan vatanımızın mukteza-i menafiidir. Binaenaley hey'et-i temsiliye ve kongre mukarreratının daima imzasız, sadece hey'et-i temsiliye diye neşrini rica ederim.

Bittabi aramızdaki şifre muhaberatının icap ettirdiği şekl-i malûmdaki zatî imzalara bunun hiç şümulü yoktur. Zât-ı sâmîlerinin herhalde ortada münferit bir şekilde görülmemesi mukteza-i nef'-i memlekettir. İttifak-ı ârâ ile mâruz olan işbu ricalarımın hüsnü telâkki buyurulacağından eminim. Ellerinizden öperim.

15. K. Kumandanı Kâzım Karabekir

İttifak-ı ârâ gerek Erzurum Kongresi âzaları ve gerekse erkân ve ümerâ-yı askeriye idi. Bütün şarkı hüsnü idare etmesem ve bana samimî bağlı olmasalar ayaklanmak ve Mustafa Kemal Paşa hazretlerine karşı vaziyet almak üzere idiler (*). Ben bunu yazdığım gün Mustafa Kemal Paşa da (Broşür) halinde tab'edilmek ve kongre mukarreratlariyle birlikte zatî muhaberat ve teşebbüslerini de Erzurumda tab'ettirmek üzere mevki-i müstahkem kumandanı Kâzım Beye yazmışlar o da (Hâlen bu neşriyatın zamanı değildir. Vakt-i müsaitte bittabi neşredilir ve kıymet-i tarihiyesine göre tasnif ve hey'et-i umumiyesi bir hâtırat şeklinde tab ve neşrolunur. Mehazirinin oraca da takdir buyurulmasını riica ederiz) cevabını verir.

19 Eylûlde (Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti artık kalmamış, daha doğrusu tekmil Anadolu bir kütle halinde bir cemiyet teşkil eylemiş olduğundan bütün vatandaki millî cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti namı altında birleşmiş olduğu gibi malûmunuz hey'et-i temsiliye de Sıvas Kongresince intihap olunan daha altı âza ile bittakviye umumîleştirilmiştir.) tarzında evvelce sorduğum sule cevap geldi. Akşam üstü de makine başında Mustafa Kemal Paşa hazretleri ile görüştüm. (Trabzon) un kendilerine vaziyet aldığını gösteren telgrafları bildirdiler. Belediye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisleri müşterek imza ile yazılan bu telgrafta İstanbul ile muhaberatın kat'ını ve 6 maddelik tebligatı kabul etmediklerini yazıyorlar. Ve Er-

---

(*) Millet Meclisi Reisi oldukları halde dahi imzalarını imsak etmemeleri neticesi tam Ermeni harekâtına başladığım ve Erzurumda bulunmadığım bir sırada şâyan-ı esef bir tecavüze sebep olduğu görülecektir. Elli imza ile açık ve tecavüzkâr bir telgraf çekilivermişti. Sıvasla henüz hiçbir kuvvet ve salâhiyet sahibi olmadıkları şu sırada ise daha elim bir vaziyet olamaz.

zurum Kongresi hey'et-i temsiliyesinden İzzet ve Servet Beylerin telgraflarını da tasvip ettiklerini bildiriyorlardı. Mustafa Kemal Paşa benim tavassutumu ve Trabzona Halit Beyi göndermekliğimi istediler. (Işi ben suret-i muslihanede halledeceğimi Halit Beyin mizacı iktizası ihdas eylemesi muhtemel vaziyetlerin bu nazik zamanda belki ıslahı mümkün olamaz. Haberim olmadan Halit Bey herhangi bir teşebbüs için mâruzatta bulunursa terviç buyurulmasın.) dedim (*).

Bu Trabzon işi de hayli muhabereleri mucip olmuş, neticede benim iknaımla vaziyet ıslah olunmuştur. Bu vaziyetler dolayısıyla Rauf Bey ve M. Kemal Paşa ile mühim münakaşalarımız olmuştu. Rauf Beye cevaben 21 Eylûlde yazdığım şifre de şudur:

RAUF BEYEFENDİ HAZRETLERİNE

Erzurum 21 Eylûl 335

1 — Pek samimane olan telgraf kemâl-i muhabbetle mütalâa edildi.

Hepimiz aynı gayenin ve aynı aşkın merbutu olduğumuz cihetle biribirimiz lisanından samimiyetten başka bir

---

(*) Halit Beyi fırka kumandan vekili olarak bulunduruyordum ve imzasını açık dahi attırmıyordum. Fırka kumandan vekili alay kumandanı Atıf Bey idi. Bunun sebebi Halit Bey'in bildiğim vaziyeti idi. Bilâhare de bunu öğrendim ve pek isabetli hareket ettiğimi anladım.

Halit Bey Mustafa Kemal Paşa ile ara sıra şifreli muhabere ediyordu. Hattâ 1 Teşrinievvel 33 te Halit Bey'in emir zâbiti Târık imzası ile Paşa hazretlerinin maiyyetlerindeki sâbık yâverleri Cevat Abbas Bey'e çekilen bir şifrede şunu yazıyor. (Ahiren kumandan bey üçüncü fırka kumanda vaziyeti hazırasının tebdilini kolordudan talep etti. Şayet kolordu teklifi kabul ve icra etmezse bilâ emir fiilen kumandaya iptidar eyliyeceğini ve karar-ı sâbık vechile kolordudan ayrılarak kongreyi re'sen âmir tanıyacağını arzeylerim. Paşa hazretlerini lüzumu vechile tenvir buyurunuz efendim:) deniliyordu. Halit Beyi Erzurum Dokuzuncu fırkaya aldırdım. Bahsedilen karar Paşa Erzurumda iken verilmiş!

şey sudur edemeyeceği tabiîdir. Vahdet ve kudret-i müşterekeyi bilhassa mükemmel tutmak hepimiz için fariza-i mutlakadır.

İkaz ve irşat ise hepimizin hakkı ve vazifesidir. Sizlerin hatırına gelmeyenler bize teveccüh eder, bizim de hatırımıza gelmiyen olursa size teveccüh eder. Hepimiz biribirimizin hissiyat ve hüviyetini pek açık bildiğimiz cihetle artık burada şahsî ve hissî hareketten bahsetmek insaf ile nasıl telif buyuruldu?

2 — Imza vaz'ı hakkında Kemal Paşa hazretleri izahat ile tenvir buyurdular. Bittabi etrafiyle ve noktası noktasına mütalâa buyurdunuz. Vesaik neşri hakkındaki nokta-i nazarımıza iştirâk ediyorsunuz. Şu halde hâtırat müstesna olmak üzere diğer vesaik-i resmiye peyderpey neşredilir. Buna daha evvel cevap verilmese idi derhal müsaraat olunacaktı.

3 — Hey'et-i temsiliye meselesine gelince: Evvelâ şunu rica edeyim ki bizi ancak telif ve tavassut mevkiinde tasavvur buyurunuz. Burada verilen kararda yapılan nizamnamenin tadil, tashihi selâhiyeti olmadığı halde hiçbir mütalâa sorulmadan yapılan tadilâttan haberdar olunca gerek Erzurum ve gerekse Trabzon, âcizlerine bu haksızlıktır diye pek acı şikâyette bulundular ve hattâ en mutemet olan Zeki 16 Eylûl 335 de bunu şöyle tasvir etti: (Henüz mürekkebi kurumayan nizamnamemiz bugün parçalanıyor ki bu da âti için başka türlü endişeleri tevlid eder.)

Zâtı- âlî-i biraderanelerinden rica ederim. Âcizleri yerinde olsanız ne yaparsınız? Daha ilk günü rica ettim ki tâdilâta ait kararlar badel'istişare yapılsın. Bendeniz âkıbeti derpiş ederek bu istirhamda bulunmuştum. Kâzım Beye Hüsrev Beyin yazdığı cevapta ise serzenişkârâne telgraf tabiri ile meskût kaldı. Mukarrerat ittihaz edilirken arkadan yürüyecek aksam-ı millet daima düşünülmeli idi. Bendeniz bunu bizzarur Erzurumda iken şifa-

hen de bir kere arzetmek mecburiyetinde kalmıştım. Efkâr tazyik ile veya emr-i vâkilerle yürütülemez. Şimdiye kadar bu nokta-i nazike etrafında ne zaman gaflet edilmiş ise mutlaka mukabelesini ve cezasını çektik. Asıl şâyân-ı nazar olan da vakayi-i mühimme karşısında hemfikirden teferruat-ı umurla birçoklarını lisana getirmeğe ve tehlike-i azime yerine eşkâle taallûk eden hususata hasr-ı zihin ve vakte meydan verildi. Erzurum ve Trabzon nizamnamesinin tâdil ve tashihine muvafakat etmiyor. Ve tekiden bendenizi de iz'aç ediyorlar. Bendeniz tekrar meseleyi hey'et-i muhteremenize arzla beraber suret-i hususiyede zât-ı biraderanelerinden hepimizin kanâat-ı müşterekesi olmak üzere rica ediyorum ki içtihat ve kanâatlara tevafuk etmeyen hususat için ısrar yerine erbab-ı fikr-i selimeden olan bu hey'etleri telif ve irza elzemdir. Arz-ı samimiyetle gözlerinden öperim.

4 — Şunu da arzedeyim ki buradan müşterek imzalar ile çekilmiş telgraflar olmadığı gibi böyle mazbutiyeti çığırından çıkaran müşterek imzalara taraftar da değilim. Binaenaleyh ledeltetkik buradaki mukarreratımızın müsveddesi emsali veçhile rüfekamız tarafından imzalanmış ve yanıbaşımızdaki odada çalışan telgraf memuru da o müsveddede gördüğü imzaları vaz'eylemedi hatâsında bulunmuştur ki zannederim zâtiâlilerinin de diğer rüfekamız ile beraber imza buyurmalarına saik olmuştur.

Kâzım Karabekir

21 Eylûlde Mustafa Kemal Paşa hazretlerine yazdığım mufassal şifremde:

(Efkâr ve kanaatlar üzerine ve bahusus samimî ve kıymetli bir muhitte vâki olacak tazyik ve icbarın hiçbir zaman müsbet neticeler vermiyeceği şüphesizdir. Ikna her teşebbüsün esası olmalıdır) dedim. Bu şifreyi ehemmiyetine mebni aynen yazıyorum:

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİNE

Erzurum 21 Eylûl 335

19-20 Eylûl gecesi makine başında olan muhaberemizin geç kalmasından naşi buradan verilecek cevabın arzedeceği fikir ve kanaatlerde daha itinalı işlemek için tehir edilmiş idi. Bazı mevadd-ı mühimmeye berveçhi âtî arz-ı cevap olunur:

1 — Bir ayrılık fikrinin buradan başvermesindeki mahzur-u azimden bahis buyuruldu. Böyle istişmam hasıl olduysa bunda isabet olmayıp bilâkis bu tarzda bir fikir hal ve vaziyeti pek samimane derağuş etmiş olan sizlerin hayalinden dahi geçmemiş ve geçemez. Hassaten mühim semereler iktitaf olunacağı bir sırada selâbet-i milliyeyi ve vahdet-i müşterekeyi daha büyük bir azim ve rabıta ile takviye eylemek ve binaenaleyh kongrenin gaye ve mukarreratını daima bir şekl-i salimde göstermek menfaat-i vataniye icabıdır.

2 — Trabzon ve Erzurum merkezlerinin kongre mukarretanıdan bir iki mühim nokta-yı içtihat ve kanaatleriyle telif edememelerinden mütehassıl muhabere ve bîtaraf bulunmamız kadar basit bir hattı hareket olamazdı; fakat takdir buyurulur ki böyle bir tavassutu ihdas yegâne salim bir harekettir. Efkâr ve kanaatler üzerine ve bahusus samimî ve kıymetli bir muhitte vâki olacak tazyik ve icbarın hiçbir zaman müsbet neticeler vermiyeceği şüphesizdir. İkna her teşebbüsün esası olmalıdır. İşte âcizlerinin vazifesi âhengi bozmamak nokta-i nazarına mâtuf bir tahlil ve telif ifasıdır. Eğer evvelce arz ve ricalarım veçhile bu kabîl bir nokta hakkında mukarreratdan evvel âcizlerinin veyahut alâkadarının mütalâaları emir buyurulsaydı böyle bir teşettüte de mahal kalmazdı sanırım. Kongre ise bayramdan bir gün evvel in'ikat ile beşinci günü müzakeratına hateme ve mukarreratını ittihaz eylemişti.

Şimdi mevzubahis ve muhtac-ı hal ve telif görülen iki noktaya gelince: Birisi Şarkî Anadolu Vilâyat-ı Müdafaa-i Hukuk hey'et-i temsiliyesinin yine umum hey'et-i temsiliyeye merbut şartiyle ipkası, diğeri de şarkî Anadolu tâbirinin kaldırılması yani unvanın tebdil edilmemesidir. Bu mevzuların leh ve aleyhinde uzun boylu bir fikir arzedilmiyecektir. Çünkü son günlerdeki muhaberat şüphesiz tahlil buyurulmuş olacaktır. 19-20 gecesi olan izahat-ı âlînizde Şarkî Anadolu hey'et-i temsiliyesinin aynen ipka ve fakat umum hey'et-i temsiliyeye kalbedildiği beyan buyurulmuştu. 19 Eylûl 335 telgrafnamesinden ise bu hey'et-i temsiliyenin artık kalmadığı bildirilmişti ki binnetice (Bel'ü ilga) keyfiyetinin bilfil vukuu görülüyor. Halbuki bu hey'et-i temsiliyenin şarkî vilâyet namına hususî bir hüviyetinin muhafazasına şiddetle taraftar bulunuyorlar, bundan nâşidir ki âcizleri âdeta ordu müfettişliği gibi bir vazifeye muadil telâkki ve tefsir etmiştim. Şark mıntıkasının seferberliğinde nasıl bir kumanda mercii lâzımsa Erzurum Kongresinin hikmet-i akdi olan Şarkî eyaletin bir Ermeni muhtariyetine kalbini veyahut Samsun ve Maraş tarikleri ile ihraç ve tazyik hareket vukuu ile tav'an ve kerhen hükûmet-i merkeziyenin terk ve ihmali vukuunda o zaman Şarkî Anadolu kıt'ası bittabi fiilen müdafaaya başlıyacağı ve neticeye kadar Garbî Anadoludan ayrı düşeceği cihetle böyle bir hakikat-i muhtemele karşısında ise Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk hey'et-i temsiliyesinin şarka mı garba mı geçeceği yeniden mevzuu bahsolması icabeder ki her halde teşkilât-ı milliyenin ya Şarkta veyahut Garpta başsız ve mercisiz kalacağında şüphe yoktur. İşte bu bedahet karşısındadır ki şarkî vilâyet hey'et-i temsiliyesinin fiilen mevcut ve meşgul ve mes'ul olması icabeder. Artık umum hey'et-i temsiliye içinde mi yoksa ayrı mı bulunmalı veyahut tasvir olunan hakikat-i muhtemele karşısında mahallî başka bir tedbir mi ittihaz edilmeli. O key-

fiyet yeniden muhtac-ı hal ve tetkiktir. Unvana gelince: Birinci nokta ihtiyaç ve hakikate göre kabul ve takdir edildikten sonra kongrenin verdiği umumî unvan için de bizzarur eski namı kendinde baki kalır ve hey'et-i temsiliye ve merkezlerde de mahzursuz bu ismi taşır. Tekrar burada arzederim ki âcizleri hey'et-i merkeziyelerde heyeti temsiliye arasında bir mercii tahlil ve muhabere olmasını hiç arzu etmiyorum; fakat merkezlerin içtihat ve kanaatlerini ve harekât-ı vâkıasını mütebayin görünce telif ve teskin cihetini iltizam mecburiyeti oldu ve bu vaziyet ile gerçi pek müşkül bir vaziyette kaldığımı itiraf ile beraber hararetli bir muhabere ve münakaşanın ihdas edeceği mahzurları izaleye ve bir tarz-ı hal ve te'lif bulmağa hadim olacağından müsterihim. Bugün Erzurum hey'et-i merkeziyesinden bir zat müracaat ederek bilmünasebe nizamnamenin vâkı olan tashihatına ve bir iki noktasının da Şarkî Anadolu kongresinin muhafaza etmek istediği hususiyete mugayir olduğunu ve hattâ burada kongre encümenlerinde bin müşkülâtla tadil ve ibka edilen maddelerin Sıvas Kongresince kâmilen ilga veya tashih olunmasına muteriz bulundu.. Tafsilâtını bilmiyorsam da bir kere gaye için vahdet-i müşterek muhakkaktır. Hal böyle iken şekle, nizamnameye, teferruata ait hususatta ısrar buyurulmıyarak nokta-i telif aranmasını işin selâmeti namına pek ziyade rica eylerim.

Kâzım Karabekir

Diğer taraftan Erzurum ve Trabzon merkezlerini de teskin etmiştid. Artık asılda ayrılık yoktu. Vaziyetin icabına göre fiilî hareket zaruriydi.

Sıvasla iki umak münakaşamız daha oldu :

(1) Veliaht Padişaha bir lâyiha veriyor. Tarihi 16 Temmuz 335 tir. Bunu memleket gazetesi aynen yazmış. Erzurum ve Trabzon gazeteleriyle de yazılmak üzere 16 Eylûlde heyeti temsiliyeden açık telgrafla da bildirilmişti. Ben de gazetelere verdim. 18 Eylûlde Mustafa Kemal

Paşa hazretleri heyeti temsiliye namına baştan iki satırın tayyedilmesini ve bu suretle bilcümle makamat ve heyeatı merkeziyeye tamimini istediler. Ben bunu iki noktadan muvafık bulmadım : (Biri; açık telgrafla gelmiş, gazeteler yazmış, biz de gazetelere vermişiz, böyle olmasa dahi ya hiç yazmamalı veyahut tahrif etmemeli, tadile hakkımız yoktur. İkincisi harekâtı milliyeye Veliahtın da nasıl gördüğü veya göstermek istediğini milletin bilmesi bilâkis faydalıdır.) Bu mahzurları 19 da heyeti temsiliyeye yazdım. Lâyiha da 21 de gazetelerde aynen neşrolundu. 23 te aldığım 22 tarihli şifre :

Veliahtı saltanat hazretlerinin lâyihalarındaki maruz aksam hakikatte mevcut olmıyan ve betahsis harekâtı milliye aleyhinde yazılmış bir ibare olmak cihetiyle tayy lüzumuna tekiden karar verilmişti. İş'aratı ahireleri üzere keyfiyet bir kere daha müzakere olundu. Aleyhimizde yazılmış bir şeyin tayyından hasıl olacak faide mahzuruna galip görüldüğünden kelevvel tayolarak neşrine mesağ verildi. **Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal**

(2) Heyeti temsiliyenin 18 ve 21 Eylûl tarihli iki tamimi vardı. Bunun en küçük makamata ve nahiyelere ve kariyelere kadar tamimini istiyorlardı. Hülâsası İstanbul hükûmetinin gayrimeşru işler yaptığı ve yapacağı hakkında izahatla o membadan gelecek beyanata inanılmamasıydı. Birincisinde (Hainlerin yeni bir teşebbüsü caniyanede bulunacakları mevsukan haber alınmıştı.) İkincisinin nihayetinde de (Böyle bir mukateleyi ihzar eden) cümleleri pek mühim şeyler ifade ettiği halde hiç izahat verilmemişti. Her iki mesele hakıknda mütalâamı yazmadan evvel ikinci mesele hakkında 22 Eylûlde heyeti temsiliyeye şunu yazdım : (Trabzon valisine Damat Ferit Paşadan bolşeviklik hakkında gelen şifre üzerine yazılan beyanname geldi: (1) — Bunun nihayetinde muhtemel bir mukateleden bahsolunuyor. Filhakika böyle bir mukatele ihtimali var mı? Yoksa maksat Ali Galip meselesine kıyasen hükûmeti tehdit ve mes'ul etmek mi? Herhangi şık olursa olsun bu kelimenin General Harbord'ta «bir mukatele olacak da bunu bu tarzda önlüyorlar» fikrini hasıl etmesinden bihakkın endişe edilir. Bu kelime yerine tezebzüp veya buna muadil bir kelime konulması taraftarıyım. (2) Bu beyannamenin bilûmum kaza ve kurraya kadar

neşrü tamimi arzu olunuyor. Memleket ve millet ne bolşeviklikten, ne de Galip beye gelen bu şifreden külliyen bihaberken böyle bir tamimin neşri hiç yoktan bir şüphe ve aksi tesir hasıl etmesinden korkulur. Binaenaleyh yalnız heyeti merkeziyelere ve valilere tamimini kâfi addederim. Bu baptaki kararı ülileri makine başında istirham olunur.

Kâzım Karabekir

Netice haklı mütalâamın tasvibi olmuştur. 24 Eylûlde heyeti temsiliye Veliahtın lâyıhası ve bu tamimler dolayısiyle bir şikâyette daha bulundum : Ben de herkes gibi tamimlerden haberdar olmaklığım dolayısiyle ne maksada vâkıf olabiliyorum ve nede heyeti temsiliyenin mahzurlu kararlarını önliyebiliyorum. Bir çok münakaşa ve muhabereler yapmağa mecbur oluyorum ve şarkın sükûn ve emniyeti derecesini daha yakından görmekle beraber en yakın mes'ul de olduğumdan mahzurlu gördüğüm arzuları da bittabi yapmıyorum.

Ali Galip meselesi hallonduysa da (Maraş) ta İngilizlerin bulunmasına rağmen Fransız kıtaatının da (Elbistan) a kadar uzaması ve bu vaziyetin on üçüncü kolordudan da tehlikesi bildirildiğinden süvari müfrezesinin bir müddet daha Harputta bulundurmağı muvafık buldum. Vali Haydar beyden 20 tarihli atideki şifreyi aldım:

1 — Ermeniye karşı umum aynı his ve nefretle mütehassistir. Seferberlikte hükûmette ordudâ ahaliyi âzami şiddetle hırpaladıkları için hükûmetle millet arasında bir rabıtai samimiyet teessüs etmediği gibi herkes te halinden usandığı için Ermeniden gayrı kim gelirse hâlâ acıları unutamadıklarından ve şiddetle muhtacı istirahat olduklarından memnuniyetle istikbal edecekleri şüphesizdir.

2 — Kongrenin sebebi içtimaını, mukarreratını herkes tavsip ve tebcil ediyor. Yalnız akılları erenlerin itilâf devletlerinin kongreleri doğrudan doğruya aleyhlerinde bir hareket telâkki ederek buraları istilâ ve neticede Ermeniye teslim için asker sevketmeleri ihtimalinden korkuyor ve bu korkuyu izhar ediyorlar.

3 — Hükûmetle milletin ihtilâfı en ufak köylere varıncaya kadar duyulmuştur. Herkes endişe ile neticeye muntazırdır. Bilhassa hükûmetin bu harekâtı bastırmak

için itilâftan kuvet istemesinden korkuluyor. Esasen ihtilâfın bir an evvel halli menfaati umumiye iktızasındandır.

4 — Hükûmeti muvakkate teşkili zâhiren tasvip edilse de hiçbir yerde mazharı hüsnü kabul olmıyacaktır. Esasen hükûmetle millet arasında maddî hiçbir rabıta yoktur. Yalnız manevi bir rabıta vardır. Kitap camiayı İslâm, şiraze de hilâfettir. Şirazeyi de koparmamak elzemdir. Vali Haydar.)

Bunları heyeti temsiliyeye yazmakla beraber süvari müfrezesini Ali Galip meselesi hallolunmasına rağmen bir müddet Harput'ta bulundurmağı bu noktadan da münasip buldum.

Pek mühim bir vaziyette para meselesi idi :

Heyeti temsiliyenin 18 Eylûldeki tamimini 20 de almıştım:

(1 — Hiçbir suretle İstanbula para çıkarılmaması tekarür etmiştir. Ziraat Bankaları da İstanbula para göndermiyeceklerdir.

2 — Hususî, şahsî para muamelesi bittabi bu kaideden müstesnadır.)

22 Eylûlde Mustafa Kemal paşa da şifre ile bana şunu yazıyordu :

Üçüncü kolordunun vaziyeti maliyece pek sıkıntıda bulunduğu, yüz bin lira yardım edilmesini, heyeti temsiliyenin de paraya ihtiyacı mahsusu olduğundan sırf mekasıdı milliyeye sarfedilmek üzere öbür tarafa verilen cephaneye mukabil alınan paradan gönderilmesini rica ederim.) deniliyor.

Ben kasa muhteviyatımı İstanbula da bildirmedim. Bir sene hiçbir tarafa muhtaç olmadan kıtaatımı muhafaza edecek bir kudretteyim. Zabitlerime kısmen para yerine şeker vesair mebzul olan erzak ve malzemeden vererek para tasarrufu yapmaktayım. Hududun öte tarafındaki halka yardımı nakden yapmak mümkün değil, bilâkis onlar benden para yardımı da istiyorlar.

Azerbaycan hükûmetine kaç defalar haber gönderdim, felâketimize seyirci kalıyorlar bize ölmüş millet diyorlar, başlarına gelecek felâketi anlamak istemiyorlar. Menzil ambarlarındaki lüzumsuz birçok malzemenin nakte tahvili, erzaktan eynen istifade... Hususlarını Mustafa Kemal Paşa hazretlerine hatırlattım.

Heyeti temsiliye millî hükûmet tesisi zamanının geldiğine kani gibi icraat yapmakla beraber İstanbul hükûmetinin İngilizlerle müştereken taarruza geçeceklerinden de endişe ediyordu. Bu hususta üçüncü kolorduca da bazı tertibat alınmakla beraber yirminci kolordu Kuvayı Milliye haline inkilâp etmiş bulunuyordu. İngilizler katiyen bitaraf kalacaklarını birdirmelerine rağmen İstanbuldan trenlerle İngiliz kıtaatının gönderildiğini İstanbul telgrafçıları mahrem olarak bildirmişler. Bunu 25 tarihile heyeti temsiliye bildirdi. Ben İstanbulun kuvvetle bir iş görecek kabiliyeti olmadığına kaniim. Tehlike vakitsiz hükûmeti milliye teşkilile Anadolu halkını aleyhimize ayaklandırmamak meselesindedir.

İstanbulun güvendiği kuvvet hakkında nezdime celbettirdiğim Trabzon Valisi Ali Galip beyden aldığım malûmat: Harbiye nazırı Süleyman Şefik Paşanın bir taburla gidip işi halledeceği hakkındaki eblehane sözü vaziyetin hâlâ ne olduğunu anlamıyan Damat Ferit ve Padişahın derecei idrâkini gösterir. Buna İngilizlerin vakitsiz bir millî hükûmet tesis edilerek Anadoluda bir hercümerç husulünü ümit ettiklerinden padişaha mukavemet tavsiyeleri ihtimali de ilâve olunursa kabinenin hâlâ çekilmemesinin hikmeti anlaşılır. Vali Ali Galip bey İstanbulun itimadını haizdi. Buna ahvali tasvir ettirerek kabinenin seri çekilmesi aksi halde sadrıâzamı uğruna Padişahın da gürliyeceğini İstanbula yazdırttım ve Padişaha şu cümlenin isâl edildiğini anladım: (Padişahı için fedayı can eden Sardıâzamlar görülmüştür. Fakat Sadrıâzamı uğruna fedayı can eden Padişahın ilk olarak kendileri olacağı görülüyor.)

Ayrıca Trabzondan yapılacak tehdidin en müessir olacağını düşünerek dokuzuncu fırka kumandanı Miralay Rüştü beyi Trabzona gönderdim ve kendisine (İstanbula birkaç zabit gönderilmesini ve terör yapılacağını Padişaha ve kabineye isâl etmesini ve Trabzonlulara da şedit ve tehdidâmiz telgraf çektirmesini) tembih ettim. 27 Eylûlde bu işler temin olundu. Aynı zamanda Trabzon Müdafaai hukukunun hazırladığı bir tamimi de ibtal ettirdim ki şu idi:

(Sivas kongresinin Erzurum kongresi mukarreratı

esasiyesine mugayir icraat yaptığından bahisle vilâyatı Şarkiye kongresinin çizdiği hudut haricinde hiçbir karar kabul edilemiyeceği) kabinenin namuslu ellere tevdii ve millet meclisinin açılması birinci hedefimiz olduğunu ve herhangi bir tehlike karşısında icabında Erzurum kongresi mukarreratını ifa edebilmek elimizde olduğu hakkında gönderdiğim haber Trabzonluları da tatmin etmiştir. Bu tedbirlerimin neticesi Padişahın beyannamesini her taraf gibi Trabzon, Rize, Sürmene, Torul vesair bütün mülhakattan şedit karşılıyarak Damat Ferit kabinesinin serî tebdili talebinde bulundular. Aynı zamanda Trabzon vali vekâleti tarafından da (Trabzon valisinin âmali milliyeye muhalif efkâr ve ef'alinden dolayı millet tarafından kongre nezdine izam edildiği ve cereyanı millinin iktisap ettiği kuvvet ve vaziyet karşısında halihazır kabinenin derhal istifa etmesi lâzım geleceği) İstanbula yazılarak nihayet kabine devrilmiştir. Garp mıntıkasında bazı vali ve mutasarrıf ve kumandanlar işten el çektirilmeleri vâki olmuştur. Kabine 2 Teşrinievvelde sükût etmiş âyandan birinci Ferik Ali Rıza Paşa kabine teşkiline memur olarak millî harekâta mucip zatlar iş başına geçmiştir.

AMERİKALI GENERAL HARBORD'LA MÜLAKAT

Harput heyeti hakkında 22 Ağustos 919 tarihli (Temps) gazetesinde şu malûmat yazılı idi :

(Amerika kuvvei seferiyesi erkânıharbiye reisi General Harbord Amerika Reisicumhurundan gelen talimat üzerine Ermenistan ve Maverayı Kafkasyayı teftiş için bir heyet riyasetinde olmak üzere dün Parisi terketmiştir. General Harbord Maverayı Kafkasyadaki teşkilâttan büsbütün başkadır. Bunlar oralardaki bilcümle ahvali tetkik edeceklerdir.) Hakikaten şimdiye kadar aldığımız malûmatta (Amerikalıların Ermenistanda, Gürcistanda vasi mikyasta çocuklara ve kimsesizlere yardım ettikleri ve binlerce çocukları himayelerine alarak besledikleri ve talim ve terbiye ettikleridir. İslâm çocuklarının da bunlar arasında din ve milliyetlerini kaybettikleri ve hıristiyan isimlerile vaftiz edildiklerini) (*) işitiyorduk. Bilhassa

(*) **(Kars) ı işgal ettiğimiz zaman birkaç büyücek Türk çocuğu Amerika müesseselerinden kaçarak yüze yakın Türk çocuğu bulunduğunu haber verdi. Amerika hey'eti bu çocukları bize iade etti.**

Ermenilere İngilizler ve Fransızların esliha ve mühimmatça, Amerikalıların da eşya ve mualece cihetile hesapsız muavenetlerini de iyi biliyorduk. Daha mühim bir bildiğimiz de sene başındanberi Türklere de yardım edeceğiz diye bir takım Amerika memurlarının her tarafı gezerek bol vaitlerde bulunmaları ve her yerde Türk misafirperverliğinin ikram ve hediyelerine bir kuru teşekkürle savuşup gitmeleri idi. Bunların da Ermeni muhtacini aradıkları ve halbuki gayrimuhtaç dahi Ermeni bulamayınca savuşup gittikleri görülüyordu. Beşeriyet, insaniyet, adalet gibi sözlerin henüz kalpazanlık devrinde olduğunu ve her millet kendi çıkarı için hoşlanmadığı, daha doğrusu siyasetine engel olan başka milletlerin açları, çıplakları elinden son lokmasını, son şeyini almaktan da hayvanî lezzet duyduğunu görmekle kuvvetli yumruk ve politika yani entrika bir milletin yaşaması için yirminci asırda dahi yegâne istinatgâhı olduğunu herkes ibret gözile görüyordu. İşte büsbütün başka olduğu ilân olunan (Harbord) heyeti de ot yiyen çıplak gezen Türke imdada değil, yenir yutulur şeyler midir diye görmeğe geldiğine kimsenin şüphesi yoktu. Bunun için 25 Eylûl 335 günü yürümek takati olan bütün Erzurum halkı ile (Harbord) heyetini istikbâl ettik. Halk ellerinde (Vilson prensipleri) lâvhalarını taşıyordu. İstanbul kapısı haricinde muazzam çadırlar altında hanımlar, çocuklar, yol boyunca mektepler, halk ve asker pek heybetli bir varlık idiler.

Her yaş için oyunlar (Cirit, binicilik, güreş, koşu, futbol vesair idmanlar) hazırlatmıştım. Oyunları, millî ve askerî mızıkaları saatlerce seyrettiler, bu varlık heyet üzerinde pek büyük tesirler yaptığı görülüyordu. Sinemalar, fotoğraflar aldılar. (*) Burada heyete bir çay verdik...

(*) Bizim kimsesiz çocuklardan mürekkep ve başlarında Türk bayrağı dalgalanan bir fotğrafı bütün milletlerin izci teşkilâtını tetkik için topladığım eserlerden Scouting isminde 1920 senesi 8 Nisanında Amerikada intişar eden bir risalenin (83) üncü sahifesinde gördüm. Bu eser Amerika (Boyskavt) izcilik teşkilâtının onuncu senesi raporu idi. Bizim Türk bayraklı çocuklarımızın altında şu yazılı: (Ermeni izcileri Amerika hey'eti reisine bakıyorlar) Harbord bana da çektiği resimlerden bir seri göndermişti. Türk izcileri kelimesi yerine bir sahtekârın (belki de bir mürettep idi) yaptığı ahlâksızlığı kendilerine bildirdim.

Halk Amerikalıların sözlerine sadık adamlar mıdır diye görmek istedikleri hakkında bazı nutuklar îrat ve levhalardaki (Vilson prensipleri) yazılarını salladılar. Şehit yavruları buketler takdim ederek Ermeni mezalimi hakkında bildiklerini söylediler. Heyet 3'ü General olmak üzere 17 kişi, 13 şoför, sinemacı ve fotoğrafçı maiyetleri var. (Buraların hâkimi Türklerdir ve kıyamete kadar da onlar kalacaktır diye haykırışlar yapıldı. Çay içerken (Harbord) bana dediki: Mühim bir varlık görüyoruz, fakat itiraf edeyim ki Türkiyede gördüğümüz bu ilk manzaradır. İçinde bulunduğumuz felâkete rağmen Türkler uykudadır kanaatile dolaşıyorduk. Mıntıkanızda gördüğümüz manzaralar bizi hayrete düşürdü. Millî merkeziniz olan (Sıvas) bile uyuyor.

Her tarafta millî nümayişler yapılmasına hayretler ettim. Generale cevap verdim: General hazretleri! bu mıntıkanın bir Ermenistan meselesi karşısında davası var. Halkımızın bu dünyada yalnız Amerikalıların verdiği sözde durduğunu bildiği için reisiniz Vilsonun sözü üzerine hakkını silâhla müdafaadan vazgeçmişti; fakat onun da suya düştüğünü gördüğündendir ki 7 den 70 e kadar harekete gelmişlerdir. Bu millete tahakküm olur mu? Size bunu gösteriyorlar. İhtimal geri mıntıkalar buna ihtiyaç duymamıştır.)

Harbord muhtelif sahalardaki canlı hareektleri bir daha gözden geçirdi. Yüksek sesle şöyle söyledi: (Hudud üzerinde, dağlar arasında böyle bir varlığı hatırımıza bile getirmemiştik. Büyük bir kuvvet, büyük bir kuvvet!)

Çayları içtikten sonra muhtelif oyun gruplarını dolaştırdım. Lâzların çevik titreyişleri, Erzurumluların binicilikleri, cirit oyunları, pehlivanlar, Amerikalıları çok alâkadar etti. Hayli filim çevirdiler ve bütün Amerikaya göndereceklerini vadettiler.

Lisan bilir birçok zabitleri aralarında görmekten de çok hayret ettiler. İngilizce, Fransızca konuşmalar vakit vakit heyetin kendi aralarında görüşmelerini de mucip oluyordu.

(Türkiyede seyahatimize rağmen Türkleri bugüne kadar tanımamışız, bu müthiş kuvvet), (Türk hanımları evden çıkmazmış, binlerce kadın karşımızda, Amerikalılar sinemalarını görsünler de inansınlar.) cümlelerini he-

yetin muhtelif âzası takdirlerini gelip gelip bana ve yanımdakilerine anlatıyordu. Program mucibince otomobillerle Erzurumdaki Yakutiye medresesi, Çifte minareler gibi asırlık âbidelerini, içkaleyi, saat kulesini, Ermenilerin yakıp yıktığı yerleri ve canlı müze gibi muhafaza olunan içinde yanmış insanlariyle karşılıklı büyük yanık konakları gezdik. Öğle yemeğini dairemde yedik. Türk ve Amerikan bayraklariyle tezyin olunan gazinamuzdan çok mütehassis oldular. Heyet aralarında kendileri gibi tipte ve lisan bilir zabitlerle yemek yediler. (Piyano, keman, flüt) ten mürekkep zabitan heyetinin oda muzikası yemek bitinceye kadar terennüm etti. Oteden beri âdetim veçhile soframızda başlarımız açık ve tuvaletli idi. (Harbiumumî ve İstiklâl harbi esnasında baş açmağa karargâhlarda dahi müsaade olunmaz, mafevkler itiraz ederdi.) Harbord bir aralı kkulağıma söyledi: (Avrupa orduları karargâhında bulunuyoruz hissini verdiniz. Fakat bu varlığı memleketinizde başka bir yerde görmedik. Temenni ederim ki bulunsun da biz görmüş olmıyalım; fakat General bunda sizin şahsiyetiniz görülüyor. Bununla beraber hudut mıntıkasında gördüklerimiz ve bir Avrupaî sofrada yemek yemek bizde tasavvurunuzun fevkinde bir tesir yaptı. Sizi tebrik ederim.) Cevap verdim: (Gördüğünüz halk, asker ve heyeti zabitan her yerde tabiî aynıdır. Yarın Ermeniler arasına gireceksiniz. Mukayeseye medar olmak için burda belki fazla tezahürat görüyorsunuz. Diğer mıntıkalar ihtiyaç görmemiş olacaklar. Yemekten sonra hükûmete gittik. Bazı ihsari malûmat sorduktan sonra Harbord şu beyanatta bulundu:

(Amerika, sermayesiyle Türkiyeye yardım etmek ister. Bunu hüsnü kabul edeceğinizi şimdiye kadar görüştüğümüz ricalinizden ve halkınızdan anladık; fakat bu sermayeyi himaye için bir miktar da asker getirmek ister.)

Cevap verdim: (Sermayenizi getirmekle sizler de Türk milleti de menfaat görür. Bunun için bunun mânası vardır. Fakat asker ne olacak, bunun sizce mânası nedir?) Harbord: (Sermayenin hini hacette her hale karşı muhafazası için münasip miktar kıtaat.) Ben: (Sermayenizi Türklerin yağma etmesinden mi korkuyorsunuz? Yoksa haricî bir devletin taarruzundan mı? Eğer Türklerden

korkuyorsanız büyük bir haksızlık ve bizi hiç tanımamaktır. Türk her zaman sözünde durmuştur. Maatteesüf bize verilen sözde duranlar azdır ve bundan biz şimdiye kadar çok kaybettik. Bundan başka Türklerin yağmasını tasavvur ediyorsanız getireceğiniz kuvvetlerin daha evvel ellerinden silâhlarının alınacağını da düşünün. Türkün tarihine bakın! Türke tahakküm edilmiş midir? Asırlarca müstakil yaşamış bir milete askerle hâkim olmak mümkün müdür? Meselâ şu bulunduğunuz Erzuruma hâkim olabilmeniz için en az üç yüzbin süngü lâzımdır. Siz sermayenin kazanciyle asker mi besliyeceksiniz? Bu Türkiyeyi istilâ demektir ki: Buna milyonlar ordusu lâzımdır ve bunun için çok büyük kanlar akar. Siz Türkün sözüne itimat edin! Türkler nazarında Amerikalıların insaniyette en ileri gitmiş bir kavım olduğunu tecelli ettirin. Hürriyet ve istiklâlimizi alacak sermaye bizim için ateştir. Harbord: (Hissiyatınızı tebcil ederim. Katiyen mutasavver bir şey ifade etmedim. Memleketinizin saadetini arzu ederim. Maksadım Amerikada maruz kalabileceğim sualler hakkında fikir anlamaktı. Amerika sermayesinin Türkiyeye muaveneti için lâzımı gibi çalışacağım.)

Vali Reşit Paşa ve mevkii müstahkem kumandanı Miralay Kâzım beyin de bulunduğu bu müsahabeden sonra vilâyetten ayrıldık. Bazı yerleri daha dolaştık. Generallerden biri tabya ve kışlaların çokluğunu göstererek: (Bunlar yerine mektep ve fabrika yapsa idiniz. Şimdi memleketiniz böyle fakir değil biizmki gibi zengin olurdu,) dedi.

Cevap verdim: (Generalim! Bu gördüklerin olmasa idi, burada bugün Türk mevcudiyeti kalmazdı. Asırlarca zalim çarların vahşi sürülerine karşı bu tabyalara sığınarak barındık. Vilson prensiplerinin sözde kalmasiyle daha bir hayli varlığımızı muhafaza için bunları azaltmıya değil çoğaltmıya bile mecbur kalmaklığımız muhtemeldir. Bununla beraber tabya adedince mekteplerimiz vardı. Vahşî eler onları gördüğünüz harabelere çevirdi.) General özür diledi ve milletimizin bundan sonrakini refahını temenni etti...

Harbord (Harbiumumide Şark harekâtâı hakkında hiç malûmatları olmadığından benden malûmat istedi. Şifahen anlattığım gibi bir rapor halinde yazarak da verdim

ve raporu tabettirerek bir eser halinde dahi neşrettirdim. Ayrıca Ermenilerin hâlâ devam ettikleri katliâm ve zulümlerin zaman ve yer göstererek vesikalarını verdim ve bizzat hakikati yerlerinde görebilirsiniz,) dedim.

Ermeni tehlikesini General Harbord'un tavassutiyle bertaraf etmeyi düşündüm ve kendilerine tarihi ve hali kısaca anlattım: (Türkler Anadolunun en eski halkıdır. Ermenilerle meskûn olan (Erivan) havalisini zapteden Selçukiler bile buraları Bizans İmparatorluğunun elinden almışlardır. Yani Ermeni istiklâlini Türkler mahvetmemiştir. Esasen Ermenistan denilen yerler İranilerle Bizanslar elinde birinden diğerine geçmiş ve muhtelif fasılalarda ve muvakkat zamanlarda Ermeniler bir hükûmet teşkil edebilmişlerdir. Milâdın 428 inci senesinde Bizanslılarla İraniler arasında taksim edilmiş olduğundan Araplar bile bir Ermeni hükûmetine rastgelmemişlerdir ve Ermeniler bir aralık Arapların idaresinde islâm olarak bile yaşamışlardır. İstilâ eden milletler, Ermenilere kendi kendilerini de kabul ettirmişlerdir. Dokuz asır evvel Bizanslılar tarafından istiklâlleri mahvedilen Ermeniler artık buralarda bir mevcudiyet gösterememişlerdir. Kilyada toplanan muhacirler küçük Ermenistan diye bir şey yapmışlarsa da o da barınamamıştır. Bunun sebebi hiçbir zazan Ermenilerin bir sahada kesif olarak bulunamamalarındandır.

Selçukiler Ermenistanı Bizanslılardan aldıktan sonra (Malazgirt) muharebesini de kazanarak Bizans idaresini bu havaliden ebedî olarak atmışlardır. İşte 11 inci asırdanberi fasılasız olarak Türk hakimiyeti yeniden teessüs etmiştir. Harbı Umumide Ermenistan istiklâlini ilk evvel hükûmetimiz tanımış ve Ermeni hükûmetini kabul etmiştir. Mütarekede İngilizlerin tehdidi ile Kars havalisinden kıtaatımız çekilmiş, Ermeniler gelmiştir. Fakat buraları Türk ve bir kısım da Kürtlerle meskûn olduğundan Ermeniler idare edemiyor, hakim olmak için mütemadi katliâm yapıyorlar. Her gün (Sıvas) a kadar gideceğiz diye bağırışıp duruyorlar. Cenup hudutlarımızdan da Fransız himayesiyle yapmadıklarını bırakmıyorlar. Ermenilerin kuvveti bugünkü bulundukları sahada bile hâkim olmıya müsait değilken 28 Mayıs 1919 da Erivan hükûmeti

şark vilâyetlerimizi de ilhakla büyük bir Ermenistanın istiklâlini ilân etti.

Ermeniler bugün bir politika âletidir, iyi düşünmüyorlar veya Taşnak komiteleri halkı düşünmiye bırakmıyor. Almak istedikleri yerlerdeki Türk halkı silâhlı bekliyor, neticede Ermeniler için felâket büyük olacaktır. Bizimle düşmanlıktan vazgeçsinler ve şu veya bu devletin politikasına âlet olmıyarak bizimle anlaşsınlar) (*)

Bu izahatı şifahen vermekle beraber yazarak verdiğim raporun nihayetine de şunu ilâve ettim.

(Devam eden şu beş ay zarfında hududun öte tarafından kaçıp gelenlerden ve gerekse birçok biçarelerin feryadından anladım ki: Ermeni milletinin içerisinde kök tutmuş çeteciler, kesip yakmakta hâlâ berdevamdırlar ve bunların bu cinayetlerini tasvip ve fakat enzarı beşere aksini göstermek için her tarafta kuvvetli naşiri efkârı da vardır; fakat, itikadımca komitecileri aralarından defetmedikçe ve siyasî entrikalardan uzaklaşmadıkça Ermeni milleti, ne kendisi ve ne de aralarında yaşıyanlar rahat ve emniyet görmiyecektir. Bundan dolayı o milletin tanıdığım efradı masumesine karşı da bir hissi şefkatle acımaktan kendimi alamıyorum; fakat bir âdil elin dünyanın o köşesinde dahi saadetler uyandıracağını düşün-

---

(*) **Gümrüde Taşnaklarla sulh muahedesi akti esnasında Ermeni sulh hey'eti reisi Hanisyan sordu: (Harborda ne yaptınız ki Erivan) da bize dedi ki, (Paris) e murahhas göndereceğinize Erzurum'a gönderin de Türklerle anlaşın, aksi halde işiniz haraptır.) Dedim: (Ermeni efrad-ı mâsumesine de bir hiss-i şefkatle acıdığımı, siyasî entrikalara kurban gideceklerinden bizimle dost olmaları ve elviye-i selâsedeki katliâmlara da nihayet vermeleri için tavassutunu rica etmiştim. Demek Harbord insanî vazifesini yapmış, bu hususları bizzat bir mektupla da rica etmiştim. Bunu da hatırlarsınız.) Hanisyan içini çekti ve (samimî sözlere inanmadığımızın bugün cezasını çektik) dedi. (İstiklâlinize en evvel biz hürmet etmiştik, bugün de en acıklı vaziyetinizde düşmanlığı ilerletmiyor, mevcudiyetinize kasdetmiyoruz. Ermeni edebiyatının esasını Türk düşmanlığı değil Türk dostluğu yapmazsanız Ermeni milletinin istiklâlini daha büyük felâkete atarsınız dedim. Hanisyan söz verdi.**

mekle müsterih bulunuyorum.)

Amerikan heyetini akşam (Kars) kapısında teşyi ettik. Büyük memnuniyetle ayrıldılar. Gördüğüm ruhî hal şu idi ki Amerikalılar (Türk - Ermeni) dâvasına hiçbir suretle karşmıyacaklardır. Bugün en çetin bir muharebe günü kadar yoruldum. Fakat kazandığımız zaferi pek büyük gördüm. Şehre avdette belediye reisi Zakir efendi dedi ki Harbord bana bir şey sordu, ben de bir şey söylediim. Ne dersin?

Harbord: Erzurumda Ermeniler Türklerden ziyade imiş, şimdi hiç Ermeni kalmamış!

Belediye reisi : Aham mezarlıklar burada: (Erzurum) un ölüsü de Türk dirisi de!

Tahsil görmemiş Zakir efendinin bu cevabını çok takdir ettim.

HEYETİ TEMSİLİYE NEREDE BULUNMALI VE MİLLET MECLİSİ NEREDE TOPLANMALI

Damat Ferit Paşa kabinesini düşürmüştük. Fakat İstanbuldan gelen şayialar tehlikeliydi. (Heyeti temsiliye ricalinin kabineye ve yüksek makam ve memuriyetlere getirileceği.) Böyle bir hal işi bizim Anadoluya gelmekliğimizden evvelki vaziyete icra demek olurdu. Ben bunun felâketini arkadaşlarımıza İstanbulda iken anlatmış ve millî bir Anadolu hükûmeti esasını hazırlamak lüzumunu ispat etmiştim. Bu kerre yeniden münakaşaya lüzum yoktu. Erzurum ve Sıvas kongreleri büyük zahmetler ve tehlikeler içinde kurulmuştu. Heyeti temsiliyenin Sıvasta kalarak sulh esasatımızın tebliğine kadar orada kalması emniyet ve maslahat için lâzımdı.

Bir de istiklâlimizi muhil bir karara karşı Erzurum ve Sıvas kongreleri mucibince harekete geçecektik. Henüz meclisi millinin nerede toplanacağı tesbit olunmadan ve daha sükûnet teessüs etmeden heyeti temsiliyeden aldığım bir şifrede heyeti temsiliyenin İstanbula yakın bir mahalle gitmek arzularını yanlış gördüm ve şu mütalâamı yazdım :

HEYETİ TEMSİLİYEYE

Erzurumdan 3 Teşrinievvel 335

Kuvayi Milliyeyi temsil eden heyeti âliyenin, değil Ankaraya hattâ Sıvasın garbına bile geçmemesi fikrin-

deyim. Çünkü, şarkî vilâyatın Kuvayi Milliyesini teşkil eden heyetin, bütün bütün uzaklaşması, dolayısiyle bu vilâyetlerin teşkilâtsızlığını mucip olacağı gibi, şimdiye kadar pek meşru ve mantıkan idare edilmekte olan harekâtı milliyenin; ötedenberi her bir teşebbüsümüzü fena görmek isteyen düşmanlarımızca bir çetecilik harekâtı gibi göstermeleri maksadı millînin böylece gürültülere boğulması mahzuru mevcuttur. Kabinenin sukutiyle lehülhamt buna hacet kalmadığından ve Kuvayı Milliyenin matlup olan derecei hevazünde muhafazası için heyeti temsiliyenin Sıvastan garba geçmemesi mütalâasında bulunduğumu arzeylerim.

15. K. Kumandanı
Kâzım Karabekir

Mustafa Kemal Paşa hazretleri aleyhindeki müthiş progagandalarla efkârı umumiyede fena bir vaziyet hâsıl olmuştu. Her tarafta derdesti ile izamı emrini veren İstanbul hükûmeti bütün heyeti temsiliyenin imhası için de çalışıyordu (*) Efkârı umumiyeyi tahrik için heyeti temsiliyenin M. Kemal Paşa idaresinde bir çete olduğunu ilân ediyordu. Tarihte ismi geçen Celâli eşkiyasına benzeterek Kemalileri de yok etmek lâzımdır diye propagandalar yapıyordu. Ben Şark mıntıkasındaki tehlikelere karşı tedbirler almıştım. Hâttâ Sıvasta kendi haberleri olmadan emin bir muhafaza bile temin etmiştim. Nitekim Ali Galibin Kürtlerle yapmıya kalkıştığı macera bile başlangıcında söndürülmüştü.

Fakat şimendiferlerle İstanbula merbut ve henüz teşkilâtı milliyesi Şarka kadar kavi olmıyan Garp mıntıkasında (heyeti temsiliye) bir felâkete maruz kalırsa daha ilk günden milli perestijimiz berbat olacaktı. Bundan başka daha bir mahzur vardı. O da: Millî hükûmetin zamanı ilânı hakkında Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin bir isticalinden korkuyordum. Her hangi bir emri vakiin çıkaracağı müşkülâtı omuzlamak belki de pahalıya mal olacak ve millî harekâtımızı akamete bile sürükliyecekti. (Sıvas) bütün arkadaşlarımızın icabında mühim mukarrerat için

---

(*) **Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin derdestiyle İstanbul'a sevki vazifesiyle Fevzi Paşa hazretleri de memur edilerek Sıvas'a gönderilmişti. Bu teferruat Sıvasta kumandanlar içtimaı sırasında görülecektir.**

kolaylıkla toplanabileceği bir merkezdi. Nitekim de böyle bir içtimaa zaruret de görüldü ve oraya toplandık. İşte 3 Teşrinievvel 335 tarihiyle heyeti temsiliyenin (Sıvas) ın garbına geçmemesi hakkındaki şifremin saiki bu iki düşünceydi.

8 Teşrinievvel 335 te hiçbir veçhile hükûmet erkânı meyanına girmemelerini ve yine sonra meclisi meb'usan İstanbulda toplandığı zaman İstanbula gitmek hakkındaki fikrimi sormalarına cevaben Mustafa Kemal Paşa Hz. nin katiyen gitmemesini yazdım.

SİVASTA HEYETİ TEMSİLİYE VE KUMANDANLAR İÇTİMAI

Van mıntıkasını teftiş için 27 Teşrinievvel 335 te Erzurumdan yola çıkmıştım. 30 Teşrinievvel 335 te Beyazıtta iken M. Kemal Paşa Hz. inden aldığım şifrede heyeti temsiliye ile kolordu kumanlanları bir arada meclisi meb'usanın içtima mahalli ve sair mühim hususatı görüşmek üzere Sıvasta bir içtimaa lüzum görüldüğünü bildirdi. Ve teftişi müteakip derhal Sıvasa hareket ettim. 14 Teşrinisani 335 te Sıvasa vardım. Iki haftalık bir müzakerat neticesini teklifim üzerine imza altına aldık. İşbu üç maddelik karar heyeti temsiliye için bir direktif oldu. Mezkûr mukarrerat aynen âtidedir:

1 — Meclisi Millînin İstanbulda içtimaındaki mehazir ve mehalike rağmen, hükûmeti seniyenin hariçte içtimaına ademi muvafakati yüzünden ve memleketi buhrana duçar etmekten içtinaben, İstanbulda içtimaı zarureti kabul edildi. Ancak atideki tedabirin ittihazı lüzumu tekarrür etti:

A — Bilûmum meb'usları vaziyet hakkında tenviriyle münferiden mütalâalarını talep etmek.

B — Mebuslar, İstanbula gitmeden evvel Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi mahallerde kısım kısım toplanarak meclisi millinin İstanbulda içtimaına nazaran gerek İstanbulda ve gerek hariçte alınması lâzım gelen emniyet tedabirini ve programımızın esasatını müdafaa edecek kuvvetli bir gurubun vücuda getirilmesi esbabını tezekkür ve teemmül eylemesi.

C — Teşkilât cemiyeti, süratle teşmil ve tarsin için kolordu kumandanlarının mıntıka kumandanları ve ah-

zıasker rüesası vasıtasiyle delâleti seriai fîliyede bulunmaları.

D — Bilcümle rüesayı memurini mülkiyeden her ihtimale karşı teşkilâtı milliyeye sadakatte bulunacaklarına dair söz almak ve kendilerinin vesaiti mevcudeleriyle teşkilâtı cemiyeti taazzuv ettirmeğe sürati tevessüllerini talep etmek.

2 — Meclisi Millî İstanbulda içtima ettikten sonra meb'usan emniyet ve serbestii tam ile ifayı vazifei teşriiye eylemekte olduklarını teyit edeceği güne kadar, heyeti temsiliye, şimdiye kadar olduğu gibi hariçte kalarak vazifei milliyesine devam edecektir. Ancak bilcümle livalardan ve meb'us olan zevattan intihap edilmek üzere birer ve vilâyet ve müstakil livalardan ikişer zatın, nizamnamenin sekizinci maddesine istinaden ikişer zatın, nizamnamenin sekizinci maddesine istinaden heyeti temsiliye âzası olarak (Eskişehir) kurbünde cem edilerek vaziyetin tavzihi ve meclisi meb'usanda sureti hareketi takriri tezekkür edilecektir. Bu sebeple heyeti temsiliye dahi mahâlli mezkûra intikal edecektir. Bu içtimaı müteakip heyeti temsliye dahi mahalli mezkûra intikal edecektir. Bu içtimaı müteakip heyeti temsiliye dahi sureti münasibede takviye olunduktan sonra diğer zevat İstanbula meclisi milliye gideceklerdir. Heyeti temsiliyenin, vazifeye devam ettiği müddetçe, teşkilâtı milliyenin şekil ve tarzı faaliyeti, nizamnamede münderiç olduğu gibi olacaktır.

Meclisi meb'usan, emniyeti mutlaka içinde bulunduğunu teyit ettiği zaman, heyeti temsiliye nizamnamede mevcut salâhiyetine istinaden, umumî Kongreyi içtimaa davet ederek on birinci madde mucibince, cemiyetin alacağı vaziyeti âtiyenin tekarrürünü, kongrenin kararına terkedecektir. Kongrenin mahalli içtimaı ve sureti inikadı, o zamanki ahval ve icabata tâbi olacaktır. Kongrenin davet olunduğu zaman ile inikadı arasında geçecek müddet zarfında heyeti temsiliye, hükûmeti merkeziye ve meclisi meb'usan riyaseti ile mecburiyeti katiye görmedikçe münasebatı resmiyede bulunmaz.

3 — Paris sulh konferansı, hakkımızda menfî bir karar verdiği ve hükûmet meclisi kabul ve tasdik edildiği halde vesaiti seriai münasibe ile iradei milliye bilistimzaç nizamnamede musarrah olan esasatın istihsaline çalışa-

caktır. 29 Teşrinievvel 335 Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir, Hüseyin Rauf, Husrev, Ali Fuat, Mazhar Müfit, Rüstem, Ömer Mümtaz, Bekir Sami, İbrahim Süreyya, Hüseyin Selâhattin, Hakkı Behiç, K. 12 Erkânıharbiye reisi Şemsettin, Vasıf.

İşbu mukarreratın tespiti için çok çetin münakaşalar yaptık. Heyeti temsiliye meclisin Anadoluda toplanmasını istiyor. İstanbul hükûmeti İstanbulda içtimaında ısrar ediyordu. Anadoluda içtima edebilmek için İstanbul hükûmetine karşı cephe almak yani Anadolu Millî hükûmetini ilân etmek lâzım geliyordu. Ben henüz bunun sırası gelmediğini, böyle bir hareketin cihan efkârı umumiyesinde dahi hüsnü telâkki edilmiyeceğini ve itilâf politikacılarının milletleri tahrik ile aleyhimize müdahale edebileceklerini halkın henüz bir tehlike görmediklerinden alelıtlâk sulhün aleyhinde olduğumuzu zannederek yeniden bir harbe atılmıyacaklarını, bunun için asker toplamak imkânsızlığı ile beraber eldeki inhilâli tehlikesi olduğunu hele elimizde para olmadığından iaşe için tekâlifi harbiye de imkânsız bulunacağından yer yer isyanlar karşısında bulunacağımızı, buna Padişahın da maddî ve manevî yardımı inzimam ederek vahim bir vaziyet karşısında kalabileceğimizi uzun uzadıya izah ettim. Ve halen muarız bulunan heyeti temsiliye ve bazı kumandanlara en son şu teklifte bulundum. Meclisi meb'usan yerine Meclisi millî tabirinin kullanılması ve İstanbul yerine Anadoluda toplanılması fikrini daha Erzurum kongresi esnasında sadaret ve Harbiye Nezaretine dahi yazan ve efkârı bu kelimeler üzerine hazırlamağa başlıyan ben olduğum halde şimdi henüz bu işlerin sırası gelmediğinden ve her türlü hareketimizin behemehal haricin tazyiki ile vuku bulması hususunda ötedenberi serdettiğim mütalâanın değiştirilmesinin vahim neticeler tevlit edeceği kanaatinde bulunduğumdan derhal harekâtı milliyeye başlamak hususunun millî mukavemetimizi felce uğratacağını izah ettim. Bu kadar izahımdan sonra Mustafa Kemal Paşa Hz. Ankaraya veya Eskişehire millet meclisini toplamak ve derhal harekâtı milliyeye başlamak zamanı gelmiştir fikrini kabul ediyordu.

Muhtelif celselere devredilen bu münakaşaları son celsede kendi noktai nazarımda tevhide muvaffak oldum.

Şöyle ki: Ne millî teşkilâtımız, ne efkârı umumiyemiz, ne naktimiz, ne kumanda ve zabitan heyetleri ve nede eslihamız bilhassa garp cephesi için millî harekâta geçmek imkânını büsbütün selbediyor. Sırf bu noktai nazardan bile ilkbahara kadar zaman kazanmak millî harekâtımız için zarurî bir haldir. Haricî vaziyette bizim mağdur ve mazlum mevkiinde en son çare olmak üzere millî hareket kalktığımızı görmesi yine büyük bir kazançtır.

Bunlardan başka işin tatbik sahası düşünülmelidir. Siz meb'usları Ankara veya Eskişehire davet ettiğiniz halde onlar bu davete icabet etmeyip de Istanbula büyük bir ekseriyetle giderlerse heyeti temsiliyenin vaziyeti ne olacaktır? Hiç şüphe yoktur ki o zaman milleti temsil eden heyeti temsiliye olmadığı dahil ve harice karşı bilfiil ilân edilecek ve millî düşüncelerimiz daha ilk gününde akamete uğrıyacaktır. Bunun için evvelemirde meb'us tâyin edilen zatların da reyleri alınmalıdır. Istanbulda meclisin toplanmasını ben millî harekâtımız hesabına daha hayırlı görüyorum. Çünkü milletin istiklâlini ihlâl edecek bir sulhü meclisi meb'usanın kabul etmiyeceğine şüphe olmamalıdır. Hususiyle kongrelerde bu hususu celâdetle müdafaa ve kabul eden birçok arkadaşlarımız bu meyanda orada bulunacaklardır. Meclisin cebren dağıtılacağına ve hakaretlere maruz kalacağına şüphem yoktur. O zaman millî meclisimizin kendiliğinden Anadoluda toplanacağı tabii olur. Artık hâdiseyi göziyle gören millet de bize zahir olur.

Cihan efkârı umumiyesi de bize müteveccih olur.

Bu mütalâat karşısında teklifim heyeti umumiyece kabul olundu. (*) Heyeti temsiliyeden Rauf bey şu mütalâada bulundu :

(*) **Meclis İstanbulda tahminim veçhile hakarete uğradığı ve süngüler altında meb'uslarımızın bir kısmı menfaya gönderildiği halde millî harekâtımızın bidayetinde bilhassa garp cephesinde millî hükûmetimize karşı müthiş isyanların çıkmasına mâni olamadı. Bu isyanlar karşısında M. Kemal paşa hazretleri şarkın tahliyesi ve kuvvetlerin garp mıntıkasına toplanması gibi kendi elimizle bütün varlığımızı mahvedebilecek bir karara varmak zaruretinde kaldılar. Acaba hiç İstanbula gitmiyerek doğrudan doğruya Ankarada içtima edilmiş olsaydı zuhur edecek vaziyet ne olacaktı!**

Tasavvurumuz veçhile İstanbul meclisinin başına geleceklerini temin ve teshil için bizzat ben de meclise iltihakımı teklif ediyorum. Harekâtı milliyenin muvaffakiyeti için ben hayatımı bu suretle tehlikeye koyacağım.

Şu cevabı verdim: Bendeki intiba meb'uslarımızın vahim bir sulhü kabul etmiyecekleridir. Bununla beraber sizin de bu hususu temin için gitmeniz faideli bir fedakârlık olur.

İşte 29 Teşrinisani 335 celsesinde tesbit olunan mukarrerat bu suretle vücut buldu. Heyeti temsiliye daha Teşrinievvel 335 bidayetinde Ankaraya gitmek arzusunda iken 3 Teşrinievvel 335 mütalâamı muvafık bularak iki ay daha Sıvasta kalmıştı. Bu kere Eskişehire gitmesi arzuları tahtıkarara alındığı halde hemen bir ay daha o havaliye gitmeği tehlikeli görerek emin olan şark mıntıkasında kaldılar. İstanbulda bize muhip bir kabine iş başına geçmiş, Meclisi meb'usanın toplanacağı hakkında müttefikan karar verilmiş heyeti temsiliyenin vazifesi de tesbit edilmiş ve Ankara ve Eskişehir mıntıkalarındaki emniyette de yirminci kolordu kumandanı Ali Fuat Paşa hazretleri tarafından tekeffül edildiği halde Mustafa Kemal Paşa hazretleri bir ay daha emniyet mıntıkamız dahilinde kalmak zaruretinde bulundular ve sonra da Eskişehire kadar gitmeği tehlikeli bularak Ankarada kaldılar.

Sivasta bulunduğumuz müddetçe cenup cephe mukavemeti esasları ihzar ve tesbit olundu. Sivas kongresi mukarreratının birinci maddesindeki Osmanlı camiası kelimesinin sakatlığını söyliyerek mütareke hududu haricinde fiili harekâta geçmemekliğimizi heyeti temsiliyeye anlattım. Erzuruma avdetimde bu hususu bir kere de tahriren teklif ettim.

ELİM BİR FİKİR

13 Kânunuevvel 335 Cumartesi günü Erzurumdayız.

Damat Feridin yedi maddelik İngiliz mandası hakkındaki muahede suretini heyeti temsiliye bize bildirmişti. İlhami bey heyeti yarın Trabzona hareket edeceklerinden akşam üstü kendilerini ziyaretle Şarktaki millet ve ordunun hissiyatını nasıl bulduklarını ve bunun karşısında Damat Feridin yaptığı hezeyanı anlattım. Bir de Ermenileri, şark vilâyetlerimizi istilâya uğraşırken Istanbuldaki Kürt cemiyetini bu istilâyı bilmiyerek kolaylaştırmağa

çalıştıklarının kendilerine anlatılarak ikaz edilmelerini söyledim.

Fevzi Paşa hazretlerinin de sükûnetle dinledikleri muhaveremiz şudur :

İlhami bey — Kürt cemiyeti muhterem insanlardır. Malûm ya şimdi miliyet prensibi var. Vilâyatı şarkiyeden Türkler çekilince Ermenileri sokmama kiçin çalışıyorlar.

Ben — Bu sözü şark vilâyetlerinin Kürt olduğunu zannederek mi söylüyorsunuz? Kürdistanı tahliye etsek bize zavallı Kürtlerin kendilerini müdafaa edebileceklerini zannedebiliyor musunuz? İngiliz, Fransız üniformasiyle Adana, Maraş ve Ayıntapta olduğu gibi Ermenilerin jandarma ve asker olarak bu havalideki efradı milleti imha ile buralara akın akın Ermeni muhaciri gelerek Kürdistan rüyasının bir Ermenistan hakikatine dönebileceğini siz de mi düşünmüyorsunuz?

İlhami bey — Garp vilâyetlerini kurtarmak için şarktan fedakârlıktan başka çare yoktur.

Ben — Fakir milletimizin bu hayat memat günlerinde olsun parasını harcırah diye alarak onu zehirlemek günahından olsun sakınınız, Mıntıkamda hiçbir yerde hiçbir kimseye böyle bir mütalâa açmak baisi felâketiniz olur, dedim.

BİR İRTİCA HADİSESİ

Sivasa hareketimde vekâletime Manastırlı Miralay Kâzım beyi bırakmıştım.

9 Kânunuevvel 335 Erzuruma avdetimde Bayburta yakın Hart köyünde Şeyh Eşref namında çılgınca bir müteassıbın peygamber oldum diye başına birçok avene toplayarak üzerine gönderilen jandarma ve askerin silâhlarını alarak zabitlerini hapis ve efradını terhis ettiklerini öğrendim.

Tarihi millimizi vakit vakit lekeleyen ve millî bünyemize iztirap veren irtica hâdiselerinin nasıl çıktığı ve büyüdüğü hakkında bir ibret nümunesi olmak üzere işbu hâdisenin tafsilini faideli buldum :

6 Ağustos 335 te Bayburt kaymakamı Hart nahiye müdürünün ve Bayburt kadısının Şeyh Eşrefin Şiilik telkinatı yaptığı hakkındaki şikâyeti vilâyete geliyor. Vilâyet ehemmiyet vermiyor.

20 Teşrinievvel 335 Hart müdürü sabıkı tekrar biz-

zat vilâyete gelerek şikâyet ediyor. 26 Teşrinievvel 335 te vilâyet Bayburt kaymakamlığından tahkikat neticesini soruyor. (Kaymakam vekili jandarma yüzbaşısıdır.)

6 Kânunuevvel 335 te kaza müftüsü riyaseti altında hocalardan mürekkep bir heyetle tahkikat yapmak isteniyorsa da müftünün davetine Şeyh Eşref (Hükûmet dinsizdir. Zabitler şer'i şerife riayetsizdir.) diyerek gelmiyor.

8 Kânunu evel 335 te satveti hükûmeti ibraz için gönderilen jandarmalar ve onları takviye eden elli kişilik müfrezeye Şeyh Eşref baskın yaparak silâhlarını alır. Bayburttan sevkolunan takviye kıtaatı görünce şayanı ibret bir hiyle kullanır. Müfreze kumandanına şunu söyler :

— Bu meselenin aslı daha beş ay evvel nahiye müdüriyle aramızda başlıyan bir geçimsizliktir. Bir düğün alayı camii şerifin yanında davul çaldırıyordu. Camiin yanında davul çalmamalarını söyledim. Fakat nahiye müdürü geldi, bana hakaret etti ve zorla çaldırdı. Ben de günahtır yapmayınız dedim. Beni hükûmete şikâyet etmiş. Cinayet yapmışım gibi üzerime jandarma ve asker gönderdiler. Halk bizi vuracaklar zanniyle korkudan müfrezenin silâhlarını almış silâhlar burada alın. Ben hükûmete mutiim, nereye emrediyorsa gelirim. Üzerime taburlarla asker gönderilmesi revayı hak değildir. Asker beyhude yere yoruldu. Evlerde istirahate geçin. Sabahleyin nereye isterseniz gideriz. Müfreze kumandanı bu sözlerin samimiyetine inanır. Askerlerini evlere üçer beşer dağıtır. Bir kıt'ai muntazıra bırakmaz, emniyet tertibatı da almağa lüzum görmez. Zabitler de Şeyh Eşrefin evinin yanında bir evde istirahate geçerler. Halk samimî görünür. Zabitlere ve askerlere yemek çıkarırlar. Fakat gece yarısı her ev misafirlerinin silâhlarını toplar. Zabitlerin bulunduğu mahal hapishane yapılarak kapısına müritlerden nöbetçi dikiliyor. Sabahleyin bu fecî manzara karşısında kalan müfrezenin efradı terhis ve zabitlere tecdidi iman ettirilerek, günlerce ibadet ve zikrettirdiler.

Ayni gece civar bir köyde bulunan 60 nefer ve dört makineli tüfekten ibaret makineli tüfek bölüğünü de basarak makineli tüfeklerini alır, zabitan ve efrada ayni

muameleyi yaparlar. İşte Erzuruma geldiğim zaman karşılaştığım mühim bir hâdise.

Derhal telgrafla mahallinden yaptığım tahkikatta Şeyh Eşrefin peygamberimizin ruhunun kendisine temessül ettiğine inanmış ve etrafında sahabei kiram ve mücahitler diye birçok câhil ve mütaassıp kimseleri toplamış olduğu Of ve Sürmene sahillerine kadar nüfuzu altında bulunan müritlerinin de fevç fevç Hartaya gelmekte oldukları Bayburtta halkın müthiş telâş ve heyecanda olduklarını öğrendim. Tedbirsizlik yüzünden hemen bir alayımızı meflûç kılan bu hâdiseyi derhal imha edebilecak kadar civarda bir kuvvetimiz olmaması ve Bayburdun sükûtiyle Erzurum, Trabzon yolunun kapanması çok fena vaziyetler tevlit edebileceğinden askerî tedbir almakla beraber kuvvetlerin oraya yetişeceği zamana kadar bu yalancı peygamberi oyalamağı muvafık gördüm.

Askerî tedbir olarak Erzurumdan bir, Gümüşhaneden bir,narman hududundan iki tabur, sahilden bir tabur, Erzincandan iki süvari bölüğü, Erzurumdan 10,5 luk iki obüs topu, bir cebel bataryası yola çıkarttım.

Zaman kazanmak için de derhal Erzurum kadısı Hurşit efendiyi Şeyh Eşrefi köyünde oyalamak için gönderdim.

18 Kânunuevvel 335 kadı Hurşit efendiden gelen malûmat:

Şeyh efendi Kadı Hurşit efendinin sakalını tutmuş, bir tutamdan az olduğunu görünce şer'e mugayirdir diye kendisini tekfir etmiş. Birlikte giden ahzıasker kalem reisinin sakalı olmadığından buna daha mütecaviz bulunmuş. Halk, Şeyh Eşrefe kurşun işlemediğine, sakalının rengini lâhzada değiştirerek keramet saçtığından ve peygamberimizin ruhunu temsil ettiğinden şeriat neşredeceğine inanıyorlarmış. Şeyh Eşrefi avutacak birkaç günlük müsahebe zemini tebliğ ettim.

24 Kânunuevvel 335 te kuvvetlerimiz Hartayı sardılar. Şeyh Eşrefin avenesi de köyü tahkim etmişler ve bini aşmışlardı. Kanlı bir müsademe başlamış, fakat 10 luk obüslerin ilk mermisi şeyhin bacağını kalçasından koparıp sahabei kiramın başına çarpınca mesele hallolmuş, Şeyh ölür ölmez müritler teslim olmuşlar.

Kısa zaman deva meden şiddetli müsademede **3** zabit,

43 neferimiz mecruh ve 18 neferimiz şehit olmuştur. Hart'taki bütün zabitlerimiz sağ olarak kurtarılmıştır. Şeyh Eşref ile iki kızı, iki oğlu ve ashabından beş kişi topçu ateşinden telef olmuşlardır. Müritlerinden birçoğu müsademede ölmüşlerdir. Bu şiddetli tertibat Şarkta mühim tesirat yaparak emsali hâdiselerin zuhuruna mâni olmuştur.

İstanbulda Damat Ferit kabinesi düşürülmüştü. Yeni kabine ile heyeti temsiliyenin görüştüğü hakkında şu şifre geldi:

15 inci K. KUMANDANLIĞINA

Sıvastan, 4/10/335

Gayet mühimdir;

Bugün yeni kabine ile makine başında muhabereye devam edilmiştir. Kabine dünkü tekâlifimiz hakkında beyanname ve nizamnamemizin muhteviyatını iztizah etti. İcap eden malûmat ve izahat verildi. Heyeti vükelâca badelmüzakere bu gece cevap verileceği bildirildi. Binaenaleyh neticei kat'iyeye kadar kemafissabık muhaberatı resmiyeye hiçbir taraftan girişilmemesi lüzumu heyeti temsiliye kararıyle rica olunur.

Heyeti Temsiliye namına MUSTAFA KEMAL

İstanbul bizi bir siyasî teşekkül diye propaganda ediyordu. Heyeti temsiliye de İstanbuldan azil ve nasıpları kolorduların birden talep ve nümayişiyle yaptırılıyordu. Gerek İstanbul hükûmetine ve gerekse heyeti temsiliyeye karar ve icraatında düstur olmak üzere şu teklifte bulundum :

Hasankaleden 5/10/335

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİNE

Kuvayi Milliyenin bir cereyanı siyasî olduğu zımnında bulunanlara bu tarzda görmeği emellerine muvafık bulanlara karşı güzel tedbirler ittihazını muvafık bulduğumu arzeylerim, meselâ :

1 — Milleti azîm zararlara giriftar eden ve âlemi medeniyet nazarında mevkii siyasimizi sarsan Balkan ve harbiumumî seferleri mes'ullerinin sulhün akabinde Divanıâliye verilmeleri esasının talep edildiğini hükûmete ihsas etmek ve bu suretle birkaç mahdut zatın yine bir gün gelip te bakiyyei milleti his ve arzularına göre imha

edebileceklerini millete anlatmak.

2 — Şunun bunun azil nasbı gibi hususatı her taraftan talep etmekle tarihimizin kaydettiği bir hayatı bir daha yapmamak için pek makul olan bu talebi sureti hususiyede ve rica yollu yapmak.

15. K. Kumandanı Kázım Karabekir

Mustafa Kemal Paşa hazretleri ordu müfettişliğinden istifa ettiği 7 - 8 Temmuz 335 gününden itibaren ve bilhassa Erzurum kongresini müteakip heyeti temsiliyenin teşekkülü tarihi olan 7 Ağustos 335 ten itibaren kolordu-ların Kuvayi Milliye şekline kalbile heyeti temsiliyenin emrine tâbi olmasına çalışıyorlardı. Bir müddet maiyet kumandanlarından bu işe elverişli olanlarla irtibat tesis ettiler. Bu vaziyet millî hareketimizde çok nazik devreler hasıl etti. Fakat istiklâli millî cidalinin zaferi iştiyakiyle kendi mıntıkamda bu hususu hüsnü idare ettim. Ve kıtaatımın hiçbir zaman insicamını bozdurmadım. Fakat heyeti temsiliye Ankaraya gittikten sonra Garp Cephesi kıtaatını Kuvayi Milliye haline inkılâp ettirdiğini ve Garp cephesi kıtaatının bu şekle inkılâbını takdiren bana da yazdılarsa da muvafık görmiyerek mıntıkamda bir tadilât yapmadım ve kendilerine 17 Teşrinievvel 335 tarihli şifremi derhatır ettirdim.

(Mıntıkamda arzuyu millinin temin ve tatbiki için son noktaya kadar askerlikten ve silsilei meratipten ayrılmamak cihetini atinin zaptü raptı için dahi elzem görüyorum. Cüretle basiretin meczedilmediiği yerlerde ve işlerde netice pek parlak da olsa tez elden makûs ve mahkûm olduğu emsaliyle sabittir.) 3 Teşrinievvel 335 te Mustafa Kemal Paşanın Sadrıâzam Ali Rıza Paşaya yazdıkları telgrafta (Teşkilâtı muntazamaya tâbi Kuvayi Millîye iradei katiyei milleti tamamen izhar ve isbat kudretini ihraz eyledi,) buyurmuşlardır.

Mücadele sahasında dahi kolordular takviye olunarak bir cephe ihdası herhalde daha faideli olurdu. Garp cephesinin Kuvayi Milliye haline inkılâbı birçok sergerdelerin türemesine sebep oldu. Millet Meclisi açıldıktan sonra hâdiselerin bu vaziyetin sakatlığını gösterdiğinden tekrar muntazam ordu haline rücu edildi. Fakat bu tahavvülât sergerdelerle muntazam kıtaat arasında şayanı teessür bir takım hâdisatın zuhuriyle neticelendi.

Padişahın kabul ettiği gizli bir muahede metni geldi. İlhami Bey, heyetinin Erzuruma kadar gelerek her tarafa aşılamak istediği fikir ve sair tevebbüslerin mayiteti bu muahede ile büsbütün anlaşıldı :

15. KOLORDU KUMANDANLIĞINA

Zata mahsustur. **Sivas 12/12/335**

Zatı şahanenin tasvibine iktiran ve İngiliz murahhaslariyle sabık Sadrıâzam Damat Ferit Paşa arasında tekarrür ve imza olunan 12.9.919 muahedei hafiye sureti bu kerre Dersaadette elde edilmiştir. Teyit ve mevsukiyeti için aslının ele geçmesine çalışılmaktadır. Mezkûr muahedename berveçhiati 7 maddeyi ihtiva eylemektedir.

S U R E T

1 — İngiltere hükûmeti kendi mandası altında Türkiyenin tamamiyet ve istiklâlini deruhte eder.

2 — İstanbul makarrı hilâfet ve saltanat olacak ve boğazlar İngilterenin murakabe ve kontroluna tâbi olacaktır.

3 — Türkiye müstakil bir Kürdistan teşkiline mümaneat etmiyecektir.

4 — Bunlara mukabil Türkiye İngilterenin Suriye ve Elcezire hâkimiyetini icabında muaveneti filiye ibraziyle temin ve hilâfete ait manevî kudret ve salâhiyetin İngilterenin gerek Suriye havalisiyle ve gerekse müslümanlarla meskûn diğer aksamda istimalini taahhüt eder.

5 — Millî cereyanların önüne geçebilmek için Türkiyede yeniden tesis edilecek olan nim meşruta idareye karşı vuku bulacak aksülâmelleri İngiltere hükûmeti teskin için bir kuvvei zabıta tahsis edecektir.

6 — Türkiye, Mısır ve Kıbrıs üzerindeki bütün hukukundan feragat ederek hususî ve nim resmî mahiyeti haiz olan İngiltere hükûmeti konferansta Türk murahhaslarının bu baptaki arzularını is'afa meyli olacak ve bunun kabulünü deruhte edecektir.

7 — Sulh şeraitinin tekarrüründen sonra zatı şahane dördüncü maddedeki hususatı tevsi için İngiltere hükûmetiyle ayrıca bir mukavele teati edecektir. Bu mukavelenin ahkâmı mahrem tutulacaktır.

İşbu mukavelename Dersaadette iki nüsha olarak tanzim ve tarafeyni akideynce teati ve kabul edilmiştir.

Heyeti Temsiliye namına MUSTAFA KEMAL

İsmet Beyin Anadoluya gönderilmesi için Şevket Tur-

gut ve Cevat Paşalara şifahen olduğu gibi Erzurumdan şifre ile de ricalarda bulunmuştum. 20 Kânunusani 336 da aldığım bu şifre, beni çok memnun etti:

Miralay İsmet **Mustafa Kemal**

15. K. KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR PAŞA HAZRETLERİNE

Ankaradan samimî selâmlar göndererek gözlerinden öperim.

Rauf Beyin İstanbula gitmesine mukabil İsmet Bey gibi kıymetli ve samimî bir arkadaşımızın heyeti temsiliyeye gelmesi çok kuvvetli bir vaziyet idi. Şu cevabı verdim:

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİNE VE İSMET BEYEFENDİYE

Ankaradan gelen samimî selâmları pek azîm meserretle karşıladım. İsmet Bey, Rauf Beyin yerine geldiyse sevincim daha âzîm olacaktır. Arzı tazimat eylerim.

Kâzım Karabekir

KÂZIM KARABEKİR PAŞA HAZRETLERİNE

Cevap :

İsmet Bey en nazik ve mühim bir devreye girdiğimizi nazarı itibara alarak bizi kıymettar mesaisinden müstefit etmek ve bu devrenin inkişafına kadar heyeti temsiliyede bulunmak üzere gelmiştir. Cümleten gözlerinizden öperiz.

MUSTAFA KEMAL

Fakat 22 de Mustafa Kemal Paşa hazretlerinden gelen şifrede İngilizler hükûmete bir nota vererek Harbiye Nazırı ve Erkânı Harbiye Reisini istifaya mecbur ederek İsmet Beyin İstanbula avdetini istediklerini, İsmet Beyin de bilmecburiye avdet ettiğini öğrenerek meyus oldum ve İsmet Beyin İstanbula avdetinin hiç de iyi olmadığını Mustafa Kemal Paşa hazretlerine yazdım.

Erkânı Harbiyei umumiyenin nezaret ve mesuliyeti altında neşrolunan mecmuai askeriyenin 26 Teşrinievvel 335 tarihli nüshasında genç kumandanlara bir taarruz vardı. Bu makaleyi tenkit ederek hayatımız pahasına işe atıldığımız bir zamanda bu gibi yazılara erkânı harbiyei umumiye riyaseti neden müsaade ediyor diye şifreli telgrafla acı yazmıştım. Cevat paşa hazretleri bana hususî mektup olarak şunu yazdı :

HUZURU BİRADERLERİNE

Dersaadet; 14/11/335

Maruzdur: 26.10.335 tarihli mecmuai askeriye müdericatına ait şifrenizi aldım. Mucibi teessür olmıya değeri var ise de fakat bu vakıayı mecmua müdericatı için mevzu usuldeki bir sehvî gayri ihtiyarinin neticesidir ki, bu usulün suiistimali gayesi nazariyle görmek lâzımdır ve çünkü ağaçta meyva toplamak istiyen bir sahibi marifetin üstünde bulunduğu dalı baltalıyacağına görüp geçenlerden hiçbiri ihtimal veremez. Maazalik sehvi vaki tarikı makbulüne irca edilecektir. Ancak mevkii riyasetin sahibi sabıkı hakkında ityan edilmiş vasıfları istimalde zatı âlilerinden ayrılacağım. Makamlar bir hil'at ve bir elbisedir. Bu libasın içine girenlere hürmet ordu için hem vazife ve hem de zarurettir. Bunu siz daha pek çok iyi takdir buyurursunuz. Muhabbetle gözlerinizden öperim.

Ferik CEVAT

Şu cevabı hususî mektup olarak yazdım:

ERKÂNI HARBİYEİ UMUMİYE REİSİ
CEVAT PAŞA HAZRETLERİNE

Maruzumdur :

14.11.335 tarihli iltifatı samileri 10.1.336 da kemali şükran ile şeref telâkki olundu. Makamların bir hılat ve libas olduğunu kabul ediyorum. Fakat her önüne gelenin muhterem olduğu kadar da mes'uliyetli olan bu hıl'atı sırtına alamamasını da pek mühim görüyorum. Bu hıl'atın nikabı namus ve iffetine bürünerek senelerce her varlığımızı emen istibdadı idareyi yeniden vaz ile biçâre milleti büsbütün malûl ve sakat süründürerek kendi saadeti hayatiyelerini temine çalışanlara karşı bir kolordu kumandanı sıfatile hakkı tenkit ve itiraza malik olduğumu zannediyorum. Bu hıl'atın bahsettiği kuvvet ve kudreti suiistimal vatan ve milletimizi mahv ve tahribe çalışanlara karşı yine mevkiim dolayısiyle sükûtu onların şeriki cürüm ve cinayeti olmak addediyorum. Buna rana misal bugün şark ve garbın içinde bulunduğu haldir.

Muhterem hil'atlar içerisinde çıkan namusşiken emir leri keşke İzmirde daha başlangıçta red etseydi, keşke hilatlara bürünenlere karşı dipçik, tokat, tükrük yemeden evvel itaati mutlaka yerine hamaset gösterip maiyet tuğyan etseydi de tarihimize iğrenç sayfalar yazdırmasalardı.

Dünyanın bütün milletleri istihkarı hayatla haklarını alır larken, Mısırlılar bile esaret zincirlerini kırmak için kanlarını dökerlerken, biz nasıl oldu da Izmir rıhtımlarında garsonlara tokatlandık, nasıl oldu da bir kolordu heyeti akla sığmaz hakaretler altında «zito» diye bağırdı. Bütün bu işler, bu harekete katlanışlar libas ve hil'atler altındaki acezenin marifetleri değil mi idi?... Işgaller ne kadar gaddarane olursa olsun mukabele edilmemesi emrini veren, memleketin her tarafı ayaklar altında ezilirken hâlâ teslimi silâh emreden ve en nazik silâhımız olan şifreyi men edenler hil'atlara bürünmüştür diye nasıl mazharı ihtiram olurlar? Bunlara ihtiram, ordu için asıl bir vazife ve zaruret olur? Herhangi bir zata olan hürmeti mahsusa hissi bu hakayika mugayir bir kaide tevlit etmiyeceği kanaatindeyim. Milyonla halk koyun gibi salhaneye sürülürken, memleketi düşmanlara teslim için entrikalar çevrilirken muhterem olan zatlar giydikleri hil'atın şeref ve kutsiyesinin icabatını yaparlar. Herhangi bir sebepten dolayı buna muktedir değiller ise hiç olmazsa âcizane seyirci vaziyetinde kalarak şeriki cürüm olmayı olsun kabul etmezler. Telâkkii âcizanemi bu tarzda izah eder ve kemali hürmetle ellerinizden öperim paşa hazretleri.

Erzurum. 15/1/336

15. K. Kumandanı Kâzım Karabekir

MİLLİ MÜCADELE PLÂNI

Millî Mücadele plânının harekâtı askeriye kısmı evvelâ Şarktaki tehlikeyi izale, sonra bütün kuvvetle Garba teveccühten iboret idi. Fakat buna, millî bir hükûmetin takaddüm etmesi de plânımız icabatından ibaret idi. Bu husus daha İstanbulda iken M. Kemal Paşa hazretlerince dahi kabul edilmiş Erzurum ve Sivasta dahi mükerreren görüşülmüş idi.

14 Kânunusani 1336 (1920) yani İstanbul Meclisi Mebusanı toplanmakta olduğu bir sırada Ankaradan M. Kemal Paşa hazretleri herhangi bir tehlikeye karşı millî bir plân tertip ederek alâkadarlara tebliğ ettiler. Bunda 12, 14, 20 nci kolordular ve Aydın Cenup Grupu miralay Rafet Bey kumandasındaki müfreze ve milisler «Ve Şimal Grupu» 14 üncü kolordu kumandanı Yusuf İzzet Paşa doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa hazretlerine.

3, 13 ve 15 inci «Bu iki kolorduluk bir kuvvettir» kolordular da Kâzım Karabekir Paşaya merbut bulunacaklardır. M. Kemal Paşa hazretleri de aynı zamanda umum Anadolu kumandanı nâmını alacak ve Erkânı Harbiye riyasetini de Ali Fuat Paşa idare edecektir.

Erzurum ve Sivasta dahi bu esasları görüşmüş idik, yani Şarkı ben, Garbı da M. Kemal Paşa hazretleri müdafaa ve temin edecektik. Yalnız bu plânda Şark hareketi bahsi yoktu. Bütün kuvvetlerin dahilde uğraşacağı zikrolunuyordu. Şöyle ki: (M. Kemal Paşa Hazretleri Garp cephesile meşgul iken Sivastaki 3 üncü kolordunun dahilî taşkınlıklara ve haricî teşebbüslere karşı vazifesi zikredilerek 15 ve 13 üncü kolordulara da bu kolordunun vazifesini mümkün olduğu kadar teshile çalışması bildiriliyordu.)

6 Şubat 336 da M. Kemal Paşa hazretlerinin gönderdiği şifrede ise (Diğer cephelerde bir şey yapmak imkânı yok. Gayrî müsait sulh şeraitine karşı müsellehan mukavemet imkânını gösteren Kafkas cephesidir. Türkiye Kfkasyada Bolşevik istilâsını teshil ve onunla tevhidi harekât etmekle Garptan Şarka doğru Anadolu, Suriye, Irak, İran ve Hindistan kapılarını müthiş bir surette açmış olacaktır. Bu açık kapıları kapamak için müttefikan taarruzî harekâtı sevkülceyşiyi yapacak kuvvetleri süratle tedarik edemezler) diye izahatala (Bolşeviklerle Türkler arasını Kafkas milletleri vasıtasile kat etmek plânını bulmuşlardır. Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan belki Şimalî Kafkas hükûmetlerinin istiklâlini tasdik ederek onları celp ettiler. Şimdi Bolşeviklerle vuruşmalarını bir emrivaki yapmak için her suretle teşvik ve takviye etmektedirler. Bundan mâda bizzat kuvvet sevkine de başlamışlardır ki bu kuvvet tesirile hem bolşeviklerle müşa demeyi tesri etmek hem de Kafkas milletlerinin gerek Türklerle bolşeviklerin herhangi bir temaslarını men ve murakabe eylemek fikrindedirler. Plân kemali ciddiyet ve istical ile tatbik olunmaktadır. Eğer bu plân muvaffak olur ve Kafkas milletlerinin bize karşı kat'î bir sed vaziyeti almasile memleketimiz mahzur kalırsa Türkiye için icabı mukavemet esasından yıkılmış olur. Ondan sonra mevcudiyeti siyasiyelerini tamamen zayi edebilecek olan Anadolu Türkleri düveli itilâfiye zabitleri kumandası al-

tında müstemleke askeri olarak ordular teşkil edecek ve Kafkasya milletlerinin İtilâf iitaatinde tutulmasını,hem bolşevik istilâsının, durdurulmasını temin için kan dökeceklerdir. Bu halde Düveli itilâfiyeye teslimiyeti mutlaka halinde dahi Türkler içini fedayi nefsetmekten kurtulmak emin değildir.

Binaenaleyh Kafkasya seddinin yapılmasını Türkiyenin mahvü katîsi proje addedip bu seddi Düveli itilâfiyeye yaptırmamak için en son vasıtalarla müracaat etmek ve bu uğurda her türlü tehlikeleri de göze aldırmak mecburiyetindeyiz.

Birinci derecede Kafkasya plânını ve ikinci derecede inhidamı dahiliyi temine muktazi zamanı itilâfiyun ancak zayıf ve müterediddit hükûmetler sayesinde temin edebilirler. Bu suretle kazanılan zamanlardan istifade edilerek itilâfiyun nihayet Türkiyenin muhasarasını ve inhidam· dahilisi tedabirini ikmal edecekler ve ondan sonra maskelerini birden atarak İstanbulda vasi mikyasta tevkifata, mahsur Türkiyenin muhtelif cephelerinde tahşidata ve abluka tedabirine başlıyacaklar ve aynı zamanda hükmü idam mahiyetinde şeraiti sulhiyelerini tebliğ edeceklerdir. İşte 6 Şubat 336 da aleyhimizde tatbik edilmekte olduğunu gördüğümüz plân budur. Bu plânın teşrihi, bizi teveccüh eden tedavir ve vezaifi göstermektedir.

Bu tedabir berveçhiâtidir :

Şark cephesinde resmî veya gayri resmî seferberlik yaparak Kafkas seddini arkadan yıkacak tahşidata başla mak, yeni Kafkas hükûmetlerile ve bilhssa Azarbaycan, Dağıstan gibi İslâm hükûmetlerile müstacelen temasa gelerek İtilâf plânına karşı kararlarını ve vaziyetlerini anlamak. Kafkas milletleri bize set olmağa karar verdikleri halde harekâtı taarruziyemizi tevhit için bolşeviklerle anlaşmak ve dahilen teşkilâtı milliyeyi son derece tevsi ve takviye ve esliha ve cephane ve malzememizi vermemek için silâh istimal tmektir. En mühim vazife ise İtilâfın zaman kazanmasına meydan vermemek. Bunu ancak vaziyeti bu suretle muhakeme eden kat'î sahibii bir hükûmet yapabilir. Hinihacette memleketin Anadoludan idaresini mümkün kılacak ihzaratı saireye bilfiil tevessül eylediğini de izhar eyler. Biz bu müsaadeyi iki ay sonra vââki olacağından daha müsait şerait dahilinde ve itilâf

manzumesinin hazırlığını daha ikmal etmemiş bulunduğu zamanda dahil olacağız.. Eğer böyle bir hükûmet ihdasına imkân yoksa, maatteessüf ümitbahş olmağa sebep görülmüyor. Aldanmıyarak bu vaziyeti şimdiden müşahede ve kabul etmeliyiz. Bunun üzerine ittihaz edeceğimiz tedbir heyeti temsiliye arkadaşlarımızı İstanbuldan çekmek, derhal kafkas milletlerine müracaat etmek ve derhal yukarda bildirilen tedabire, gayri resmî, fakat filî olarak teşebbüs etmektir. (Mabadi var).

Heyeti Temsiliye Namına M. KEMAL

(Mabadi var) diye hâlâ devam eden bu şifreyi biribirinden mühim iki noktadan pek tehlikeli buldum:

1 — İngiliz ricalile görüşüp avdet eden (Lord Gürson) un biraderi (Ravlenson) da bugünlerde aynı izahatı vererek hemen taarruza geçmekliğimi teşvik ediyordu. Bu teşvikin sebebini şöyle bulmuştum: İtilâf devletleri hakkımızdaki sulh muahedenamesini çoktan hazırladıkları halde mütarekenin akabinde imzalatmamalarının sebebini ordumuzu silâhtan tecrit etmeden evvel askerî bir kıyamdan korktukları olduğuna şüphe yoktu. (İzmir) in işgaline rağmen bunun hâlâ da sürüncemede kalmasına sebep Şark ordusunun silâhlarını bırakmaması ve şark halkının müthiş silâhlı olduğu halde beklediği propagandasının tesiri idi. (Ravlenson) mütemadiyen (Paris) teki dörtler meclisine Türk sulhunu tacilen muvaffakıyetsizlikte neticeleneceğini yazmış ve nihayet gidip şifahen de vaziyeti anlatmıştı. Şimdi yeni bir tertiple bizi avlamak isteyeceklerini tabiî görüyordum. (Ravlenson) un taarruz teklifleri iki noktadan şayanı nazardı:

(a) — Kafkas dağlarına henüz bolşevik orduları girmemişti. İngilizlerde çekilmemişti. Ermeni Gürcü kuvvetleri de İngilizlerin emrinde idi. Böyle bir zamanda yapacağım taarruzun felâketle neticeleneceği tabiî idi.

(b) — Şubat ve hattâ Mart Şarkın en müthiş kar fırtınalarının hüküm sürdüğü aylardır. Nakıs 30 dereceye kadar dondurucu soğuklar Harbı umumîde bir defa (Sarıkamış) a taarruzda (Enver) ve (Hafız Hakkı) paşaların altmış sekiz bin Türk yavrusunu dondurmasına sebep olmuştu. Bir defa da (Muratsuyu) şimalinde (Ahmet İzzet) Paşa gurupunda bu felâket tekerrür etmişti. Burada tedafii vaziyette bulunan bir kolordu hemen tamamile

mahvolmuştu. Bu faciaları hepimiz işitmiş ve görmüştük. İşte (Ravlenson) beni böyle iki defa başımızdan geçmiş bir bozguna teşvik ediyordu. Hem de müthiş tefevvuku olan bir düşmana karşı taarruzla! Netice ordumun yalnız silâhları değil insanları da ebedî gömülecek, ondan sonra idam fermanımız olan sulh muahedemizi dipçikler altında (İstanbul) meclisi mebusanına tasdik ettireceklerdi.

(Ravlenson) un bu sefer bizden müthiş bir intikam almak plâânının tatbikile gözlerinin parladığını ve eski azametine mukabil bin itina ile beni teşvik ettiğini görüp dururken aynı tesirin heyeti temsiliyeden (M. Kemal) imzasile geldiğini görünce dona kaldım ve cevapta beyan edilen fikirleri reddettikten sonra kendilerini ikaz için bu plânın nereden mülhem olduğunu sormak zaruretini gördüm.

2 — 16 - 29 Teşrinisani 335 te münakaşa, kabul ve imzaladığımız mukarreratın ikinci maddesi mucibince heyeti temsiliye hükûmeti merkeziye ve meclisi mebusan reisile dahi muhabere salâhiyetini haiz değil iken 6 şubatta yani meclisi mebusanın toplandığı henüz bir ay olmadan bir ordunun seferberlik ve tahşidine başlanması, İstanbul daki heyeti temsiliye âzalarının geri alınması, haricî devletlerle taahhüdata girilmesi nasıl kabul olunur? Bizim böyle bir teşebbüsümüz dahilde arkadaşlarımıza karşı imza altındaki taahhüdümüze bile sadakat göstermediğimiz şeklinde telâkki olunarak müthiş bir tefrikaya sebep olmaz mı?

Bu mütalâalardan başka daha Amasya içtimaı sıralarında dahi gösterilen isticale karşıda İtilâf devletleri sebebiyet vermedikçe felâket olacağını mükerreren teklif etmiş ve fikrimi de kabul ettirmiştim. İşte bu mühim mülâhazalarla şu cevabı 14 Şubat 336 da yazdım :

HEYETİ TEMSİLİYEYE

6 Şubat 336 tarihinde keşide buyrulan mufassal şifreli telgrafnamenin 9 tarihli üçüncü mabadı alındıktan sonra mütebakisi henüz gelmedi. Mahaza bu mülâhazata âmili aslı olan vaziyetler tevazzuh etmekte bulunmasından naşi maruzatı mütekabilem berveçhi atidir.

1 — İtilâf devletlerinin vücuda getirmek istediği Kafkasya seddi ve binnetice memleketimizin her tarafından işgali ve inhidamı dahilî mülâhazatı artık tasvir ve tasav-

vur buyurulan şekilde varit olamıyacağını zannederim.

12 Şubat 336 da Nezareti celileye ve berayi malûmat heyeti muhteremelerine arzettiğim İngiliz kaymakamı Ravlenson mülâkatının hülâsayı mevzuu en bariz noktaları muhtevidir. Şu takdirde çarei halâs olarak mütalâa buyrulan şark mıntıkasından hemen harekâta başlamak ihtiyaç ve mülâhazası bu veçhile zail oluyor. Esasen mevsimin şiddeti, halkın sefaleti, müşkülât, menzil ve iaşe zaruretinin bizi anbar merkezlerine raptetmesi bu plânı hâlen gayrikabili tatbik bir şekle koyuyor.

2 — Bolşevikler Kafkasları ve Azerbaycanı geçip fiilen temasa gelmedikçe ve kuvvet ve teşkilâtları taayün etmedikçe işe fiilen karışmamız defaatle mesbuk maruzatım veçhile bizi en yakın ve seri bir tehlikenin şiddetleri altında ve yalnız olarak vaktinden evvel İtilâfiyuna ezdirir ve memleket muzmahil olur. Binaenaleyh böyle bir harekette zerre kadar kâr olmayıp imhamız muhakkaktır. Fakat arzettiğim şekilde aleddevam vaziyetler tevazzuh ettikçe o safhanın hadisatı şüphesiz derecei kuvvetine göre tecelliyatı cedide ika edecek ve belki de garp nazarında bile mazur gösterecektir. Binaenaleyh buna intizaren şimdiki halde yapacağımız iş daima müçtenip, pek muhteriz görünmek ve fakat meyus olan milletin yeis ve nevmidisini izale ve itilâfın istihdaf eylediği maksata müzaheret için ancak iştiklâli tam ve malûm manatıkta tahliyei vatan suretile hükûmeti seniyece muhafazayı bitarafiyi kâfil seri bir sulh istemek ve bu bitarafî sayesinde itilâfiyunun istediği seddi mühimmin kendiliğinden husule geleceğini anlatmak ve bütün zekâ ve mahareti bu noktada toplamaktır.

3 — Ecnebi matbuatından ve erkânı harbiyei umumiyenin neşriyatından sarahaten anlaşılıyor ki itilâfiyun şarkta (Bir Alman - Rus - Türk) plânından kuşkulanıyor ve Türklerin muaveneti islâmı ayaklandırmak ihtimalâtı kaviyesinden bahsolunuyor. Bir taraftan Türkiye berhayat kalırsa konferansın iflâs etmiş addolunmasını neşrü ilân eyleyen Venizelos, son zamanlarda Türklerin bolşeviklerle iştirakı harekâtını iddia ediyor. Bir Gürcistan nazırı daha on gün evvel Potiye gelerek halka verdiği nutkunda Anadoluda M. Kemal, Fuat paşalarla Rauf Bey ve rüfakâsının bolşeviklik ilân ettiklerini söylüyor. Yani

aleyhimizdeki fikirler ve şüpheler şarktan ve garptan alevlendiriliyor. İşte şimdi bütün hain ve imhakâr nazarlar bize müteveccih iken ne kadar sakit, metin ve mahir davranmak lâzımgeleceği bir kere daha taayyün ediyor. Ve hem de pek güzel takdir ve mütalâa buyrulur ki Harbiumumiye de Alman plânının müessir ellerile böyle vakitsiz ve şurutsuz girdik. Binaenaleyh bugün yapılmak istenilen şey aynı plânın mümasilidir ve belki yalnız ve pek kolay ezdirmek noktai nazarlarından daha ağırdır. Almanya kendisinden evvel her tarafı ve bilhassa bizleri sürüklemedikçe hiç biri tehlike görmediği kendi memleketinde bolşevizm perdesi altında faal bir rol yapmayacağı en son Almanyanın idarei örfiyesi ve yüzlerle adamın katli ve idam ve tevkifi ile sabittir Artık tarihin eski ve yeni emsal ve şuhudatı ve memleketimiz üzerinde bıraktığı elim hatıratı gözeterek vaziyetleri takip etmek bizler için bir şıarı kat'î olmalıdır.

4 — 22 Kânunusani 336 tarihinde arzettiğim mütalâatıma heyeti temsiliyenin tamamile mutabık olduğu bildirilmişken Kafkaslarda itilâfın vehim ve şüpheyi mucip bir kudreti ve sevkedilmiş yeni bir kıt'ası bile yokken bu kerre bunun aksi bir plânı teklif buyurmalarındaki sebep ve farkın ve bunun nereden mülhem olduğunun iş'ar ve tenvir buyrulmasını hassatan istirham eylerim.

15. K. Kumandanı Kâzım Karabekir

Aynı günde M. Kemal Paşa hazretlerinden, Bolşeviklerin Kafkasyaya girdikleri ve İtilâf devletlerinin memleketimizi terketmeleri için teşebbüsün tam zamanı olduğu, hakkındaki Harbiye Nezaretine ve Heyeti Temsiliye ve yazdığım şifrenin cevabını aldım :

ON BEŞİNCİ KOLORDU KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR PAŞA HAZRETLERİNE

11 - 12 Şubat tarih ve zata mahsus şifreli telgrafnamei âlileri alındı. Teşekkür ederiz.

Zahirde aleyhlerine istimal ve fakat hakikatta onları istikbal etmek üzere onbeşinci kolordunun daha şimdiden seferber hale vaz'ı hakkında hükûmetin İtilâf devletleri nezdinde teşebbüsatta bulunmasına dair mütalâai âliyelerinin iş'ar ve Dağistan ile Azerbaycanda malûmulesami zevat ile daha sıkı irtibat tesisi mümkün olup olamıyaca-

ğı hakkında itayı malûmat buyrulmasını rica ederiz.

Heyeti Temsiliye Namına M. KEMAL

Şu cevabı verdim:

HEYETİ TEMSİLİYEYE

C. 14/2/36

1 — 11 - 12 tarihli telgrafnamei âciziden sonra mütekaddem 14/2/36 mufassal şifreli telgrafnamenin vüsulünden evvel heyeti muhteremelerinin işbu mütalâası, yazıldığı anlaşılıyor. Binaenaleyh vaziyet ve mütalâat pek vazıh olarak tesbit edildiği cihetle birinci maddeye cevap olur. Ayrıca ilâveten arzedeyim ki böyle bir hareket ve istihzarat için tasvir eylediğim imkânsızlık bugün dar ve mahdut olan iaşe menabiî bundan sonra lüzumsuz ve vaktinden evvel toplanacak mürettebatın bilâ ıvaz boğazına girecek ve bu sarfiyat ve israfat bizi vahim bir devreye yaklaştıracaktır.

2 — Asıl daha mühim olan bir noktaya gelince Dersaadette Ferit Paşa ve Ali Kemal grupunun komplosu gittikçe vus'at ve ehemmiyet kesbediyor. Ileri gazetesi pek aşikâr olarak bu vaziyeti tasvir ve cümlemizi ikaz ediyor. Eğer bolşevizm amal ve teşebbüsatına müstenit ve vakitsiz en ufak bir harekete başlarsak Dersaadette biaman ve vasî proje dahilinde tevkifat yapılarak hükûmet artık tamamile Ingiliz plânını tatbike amade bir çok hain ve casuslar şebekesinin yedi iktidarına yani Ferit Paşaya teslim olunacaktır. Bunun için Ferit Paşa Ali Kemal, Adil vesaire gibi, erbabı cinayatın eski mukarreratımız veçhile hemen meclis kararile Divanı âliye verilmesi ve bu bapta takibatı seria ve müessirede bulunulması ve fakat münhasıran bunlar hakkında yapılırsa bir muhalefet sevkile yapılmış tarzında cihan efkârı umumiyesine intikal etmemek için Balkan harbinin ve harbi umuminin mes'ulleri meyanında, bunların da talep olunması ve bu suretle makasıdı aliyei millet tesbit edildikten sonra bu üçüncü en yeni zümre hakkında takibatı mahsusada bulunularak hiç olmazsa bunların meclisi millî ve kuvayi milliye aleyhinde nümayiş yaparlarcasına olan harekâtı muzırrasının serbestisini kırmak şiddetle elzemdir. Hükûmeti ele alması melhuz olan zümrei fesadiyenin bugün iş başında olan adamlarını dahi hemen tebdil ve İstanbuldan harice atmalıdır. İşbu istihzarat yapılmadan

evvel başlıyacak olan herhangi ufak bir hareket pek kıymetli arkadaşlarımızı mahv ve heba edecektir .

3 — Azerbaycan ve Dağistan ahvalini kemali dikkat ve ehemmiyetle ve yakından takip ediyorum. Temaslarım vardır. Mümkün olduğu kadar yeni tarihli malûmat almak için tertibat ittihaz edildiğini arzeylerim.

KÂZIM KARABEKİR

14 Şubat 36 da Kafkas seddinin yıkılması hakkındaki plânın nereden mülhem olduğuna dair sorduğum suale 16 Şubat 36 da gelen cevap:

14, 15, 2/36 tarihli mütalâatınızı 15/2/36 tarihli mütalâatınızdan sonra aldık. Vaziyetin muhakemesinde ve icraat kararlarının itasında pek çok müteenni ve müteyakkız bulunulduğuna ve menabii muhtelife ve mütenevviadan mevrut malûmatın menabii saireden tahkiki ile tevsik edilmedikçe şayanı itibar görülmediğine itimat buyurmanız mercudur.

Heyeti Temsiliye Namına M. KEMAL

Mevsimsiz ve neticesi felâket olacağı muhakkak olan Kafkas taarruzu macerası bu suretle sükûnet buldu. Fakat Heyeti Temsiliye bu sefer de İstanbul hükûmeti ve Meclisi meb'usana karşı malûm mukarreratımız hilâfına hareket ettiğimden ve madunlarımla da muharebeye hâlâ devamda bulunduğumdan 23 Şubat 1336 da «Heyeti temsiliyenin Meclisi Milliye karşı makûs ve mütehakkim bir vaziyet almamasını ve madunlarımla da muhabere etmemeleri lüzumunu» yazmak zaruretinde kaldım. Böyle bir zarureti bir kere de Heyeti temsiliye daha Sivasta iken duymuştum. Vakitsiz salâhiyet istimali ve madunlarımla muhabere - Heyeti temsiliyenin şahsiyeti maddiye ve maneviyesini muhafaza hususunda - beni müşkül vaziyette bırakıyordu. Bunun için bir müddet imzalarını imsak etmelerini M. Kemal Paşa hazretlerinden 17 Eylûl 335 tarihile de rica etmiştim.

Vaziyeti umumiye ve bundan edilecek istifade hakkında yazdıklarım :

HARBİYE NEZARETİ HEYETİ TEMSİLİYEYE KOLORDU KUMANDANLIKLARINA

Şifre mahlûlü; **Erzurum, 22/2/336**

15.2.336 tarihli bir malûmata göre evvelce üç vapura irkâben ikinci bir emre intizar eyledikleri 17.2.336 tarihli

raporla arzedilen Batum'daki İngiliz kıtaatından iki Hint taburu mezkûr vapurla Batumdan hareket etmiş ve 15.2.336 Batuma, bahren yeni gelen bir İngiliz valii askeriyesi, General Sör Fuklis, şehirdeki milletler namına 15.2.336 da müracaat eden Rus cemiyeti reisi General Zemenle ve Cemiyeti İslâmiye reisi Ali Haydar Beyin mülâkatlarından alınan netice şudur:

İngiliz Generali hükûmeti metbuasından aldığı emre binaen Batumu sureti katiyede terk ve tahliye edeceğini bir hafta, on güne kadar tahliye edileceğini ümit ettiğini ve Batumun kime teslim edileceğine dair bir emir almadığından henüz bu bapta malûmatı olmadığını beyan etmiş ve şehrin Gürcülere teslimi halinde Müslüman ve Rus ahalinin silâha sarılacakları hakkında cemiyet reisleri tarafından vukubulan beyanata cevaben Batumda inzibat ve asayişi temin edecek asker ve silâhları olup olmadığını sormuştur.

Reisleri tarafından asayiş ve inzibatı temin edecek her ne lâzımsa cümlesinin mevcut olduğu beyan edildiğin den Sör Fuklis bu İngiliz generalinin tahliye hakkında resmî beyanatta bulunmuş olmasına rağmen yeniden Batuma çıkarılması Batumda mevcut... istişmam edilen akibet ile pek alâkadar görülmektedir.

Esası hazıra karşısında hükûmeti seniyece yapılacak bir teşebbüsün semeratı müfide ve matlubeyi temin ve istihsal edeceği kaviyen ümit edilmektedir.

Buna binaen yapılacak tashihi hudut teklifine Osmanlı askeri tarafından işgal edilmesi hakkında lâzım gelen teşebbüsatı siyasiyede bulunulmasını ve mühalif milletlerin bir an evvel tatmini için alınacak neticenin tesrii hususunu arz ve teklif eylerim.

Nezarete ve berayi malûmat kolordulara yazılmıştır.

15. K. Kumandanı Kâzım Karabekir

HARBİYE NEZARETİNE HEYETİ TEMSİLİYEYE KOLORDU KUMANDANLARINA

Şifre mahlûlü; **Erzurum, 22 - 23/2/336**

Doksan üç muharebesinden sonra Ruslar kendileri için her türlü sevkülceyş ve tabiye fevaidini temin edecek biri hudut tayinine muvaffak olmuş ve bizi pek fena bir vaziyette bırakmış oldukları malûmu samileridir. Binaenaleyh; 30.12.335 ve 721 numaralı şifre ile arzettiğim

veçhile sulh müzakeratında bu cihetin ehemmiyetli surette nazarı dikkate alınarak ekseriyeti kahiresi Türk ve Müslüman olan Elviyei selâsenin bize iadesine çalışılması veya hiç olmazsa Iğdır, Kolp, Kağızman, Sarıkamış ve Oltu bizde kalmak üzere hududun Iran hududundan itibaren: Aras nehri - Kağızman şimalinde Madendağı - Açdeveler dağı - Karç çayı istasyonu - Behkaç suyu - Kuzet Armaz dağı badehu Ardahan - Oltu - hududunu takiben Horasan dağı ve hududu ulyadan sonra imrar olunmağa ve buna muvaffak olunacağına da kanaatim bulunduğunu tekrar arzeylerim. Hiçbir müdafaa ve muharebe kabiliyetini haiz olmıyan şimdiki hudutta kalacak bir ordu bir duvar gerisinde bulunur gibi meçhuliyet ve müphemiyet içerisinde ve az kuvvetteki düşmana karşı bile gayri müsait bir vaziyette kalacaktır.

Bir istikbal harbinde ordu hududu terk ile Erzurum hattına çekilmesi veyahut daha iyi olarak balâda arz ettiğim hatta kadar ilerliyerek orada muharebeye girişmesi lâzım ve zarurî olur. Harbı ahirdeki tecarüp te bu fikir ve kanaatı teyit eylemiştir.

Şark hudut meselesinin şeraiti hazıraya nazaran istediğimiz tarzda halline muvaffak olunacağı kat'î olduğundan tekrar arzeyliyorum.

15. K. Kumandanı KÂZIM KARABEKİR

MECLİSİ MEBUSAN İSTANBULDA HALİ FAALİYETTE İKEN DAHİLİ VAZİYETİMİZ VE MİLLİ CEREYAN ALEYHİNE TEŞEBBÜSLER

(Sahillerdeki esliha ve cephanenin İngilizlere teslimini General Milen Babıâliden talep etmiş, harbiye nezareti de muvafakat etmiş ve hattâ İzmit depolarını emirle tesli mettirmiş.) Kara Vasıf Bey İstanbuldan bunu Heyeti Temsiliyeye haber veriyor ve (Cephaneler ya dahile naklolunsun veya millî kuvvetler tarafından muhafaza olunsun) teklifinde bulunuyor Heyeti Temsiliyede 24 Şubat 336 da bana yazarak mütalâamı sordu.

26 sında Heyeti Temsiliyeye de cevap verdim:

(İngilizlerin esliha ve cephanemize vaziyet etmekle hakkımızda takip ve tatbik etmek istedikleri siyaset malûm olduğundan tabiî hiçbir şey teslim edilmemesi iktiza eder. Acizlerince mıntıkam dahilinde bir tek cephanenin bile elden çıkarılmaması esbabı temin edilmiştir.

Bunu harbiye nezaretine ve Kolordulara da bildirdim. Her mıntıkada bu tedbir yapılmalıdır). Bu tarzı Harbiye Nezaretine ve umum Kolordulara da yazarak şunu da ilâve ettim. (Tek bir cephane teslim edilmemesi bunun için derhal dahile nakilleri ve bu esnada herhangi bir müdahaleye şedit mukabele olunması lâzımdır.)

26 Şubat 26 Ajansı beni pek müteessir etti: (Konya, Niğde, Nevşehir) ahalisi Kuvayı Milliye aleyhine İstanbula telgraf çekmiş.) Aynı zamanda Konyadaki on ikinci kolordu karargâhında ahenk olmadığı ve kumandan Fahrettin Beyin İstanbula gittiğini de haber aldım. Buna hayret ettim, çünkü 20 Şubat 336 da Harbiye Nezareti şu tamimi göndermişti :

(İngilizlerin Anadoluya ve Kafkasyaya asker sevki için Fransa, İtalya, Yunanistana teklifte bulunduğu, İtalyanların reddettikleri ve Trabzon vilâyetine sevk etmek üzere Yunanlıların 30 bin kişi ihzar etmekte oldukları ve dört sınıf askeri silâh altına aldıkları).

Bu tamim üzerine K. 12. kumandanı Fahrettin Bey bana sormuştu: «Böyle bir halde Kuvayı Milliye ile mi mukavemet edeceksiniz yoksa kıtaatla mı?»

Bende 25 Şubat 336 tarihli cevabımda şunu yazdım: «Talim edilmekte olan 30 bin kişilik bir kuvvetin Kafkasya ya, Ermenistana, Batum veya Trabzona gönderileceği şimdiye kadar müteaddit defalar işitildi. Fakat böyle bir kuvvetin geleceğine ihtimal vermiyorum. Şayet sahillerimize çıkarılmak istenilirse doğrudan doğruya kıtaatı askeriye ile şiddetle mukabele ve mümaneat olunacaktır.»

Fahrettin Bey İstanbula hareketini ve niçin gittiğini de bildirmedi. O havalide başlıyan makûs cereyanların inkişafı tehlikeli idi. İstanbulda Meclisi Mebusan ve buna istinat eden hükûmet mevcut iken Heyeti Temsiliyenin fazla faaliyetini (*) ileri sürerek iki başlı hükûmetin felâketi mucip olacağı hakkındaki propagandaların halk ve ordu mensubinini de tahrik ettiğini anladım. Bu cereyanı önlemek için derhal on ikinci kolorduya şunu yazdım ve

---

(*) **Bu hususta Hey'et-i Temsiliyeyi 23 Şubat 336 tarihi ile de ikazla Meclis-i Millîye karşı olsun mütehaakkim vaziyet almamasını tavsiye etmiştim. Hey'et-i Temsiliye ile çok muhabere ve münakaşalarımız vardır.**

umum kolordulara ve heyeti temsiliyeye de aynen bildirdim:

Erzurum, 26 Şubat 336

24.2.336 tarihli ajans Konya ahalisinin kuvayı milliye aleyhine irticakâr bir telgrafını neşrediyor. Konya valii sabıkı Cemal Beyin tohumu fesadı ötedenberi malûm olmakla beraber Kolordu karargâhının merkezinde böyle bir bâdirenin bu derece faal bir vaziyet takınması pek ziyade calibi nazardır. Bilhassa Anadolu salâbeti milliyesine her tarafça ehemmiyet atfolunduğu bir sırada bu hal düşmanlarımız için yeniden bir ganimet olacaktır. Bugün İzmir ve Adana cephelerini tutan hükûmet değil millet kuvvetidir. Keza vilâyatı Şarkiyemizi Ermenistan olmaktan kurtaran mahza müdafaai milliyedir.

Hâlâ her tarafta İslâmiyet çiğnenirken Konya afakındaki bu hal nedir? Kimlerin teşvikidir? Biçare halka anlatılamaz mı ki kuvayı milliyenin inhilâlile beraber Konya dahi Yunan canavarlarının ayakları altında inliyecek ve İslâm namusu orada dahi payımal edilecektir. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey İstanbula buhranlı bir zamanda niçin gitti? Ne zaman avdet edecektir? Bugün milletimizin ve İslâmlığın yegâne varlığını temin eden müdafaai milliyeye Niğde, Nevşehir ve Konyadan bu hücum nedendir? Acaba on ikinci kolorduca bu hususta ne gibi tedabir ittihaz edilmiştir? Tenvir buyurulmaklığımı rica ederim.

15. K. Kumandanı KÂZIM KARABEKİR

Ajanslardan birde Anzavur Ahmet çetesinin faaliyetini anlıyarak bulunduğu mıntıkadaki Kolordu kumandanından hesap istedim:

BANDIRMADA ONDÖRDÜNCÜ KOLORDU KUMANDANI YUSUF İZZET PAŞA HAZRETLERİNE

Erzurum, 26/Şubat/336

Anzavur Ahmet çetesinin gene kespi kuvvet ve faaliyet etmesi ve Biga'da Hamdi Bey kuvvai milliyesi aleyhine harekâtı filiyede bulunması birer zahirî şekilden ibaret görünüyor. Bunun tahtında ne gibi gizli kuvvetlerin âmil olduğu ve zatı samilerince bu vaziyet ile buna mukabil müttehaz tedabiri maniadan tenvir buyurulmaklığımı istirham eylerim.

15. K. Kumandanı KÂZIM KARABEKİR

Aldığım haberlerden ve ajanslardan İstanbulda bir

felâketin yaklaştığını, on iki ve on dördüncü kolordu kumandanlarının Heyeti Temsiliyeye değil İstanbul emrinde bize muarız kalacağından endişe ettim. Eğer iki kolorduyu şimdiden ikazla beraber İstanbula da şunu yazdım, netice hakkında Heyeti Temsiliyeyi de tenvir ettim:

DERSAADETTE BAHRISEFİT MEVKİİ MÜSTAHKEM KUMANDANLIĞINA

(Galatalı miralay Şevket Bey idi)

Aceledir. **Erzurum, 28/Şubat/336**

Ajanslarda Konya ahalisinin telgrafı ve Biga hâdisesinin neşri ve Kuvayi Milliye aleyhinde cereyanlar zuhuru pek çok dikkatimizi celp ediyor. Dersaadette din perdesi altında yine bir irtica cemiyetinin teşekkül ve bunların Anzavur çetelerile temas ve münasebette ve daha büyük mikyasta bazı tertibatı hafiyeleri işitilmektedir. Zat-ı âlii biraderilerinden hassaten şunu rica ederim ki, hükûmeti merkeziyenin bu irtica hakkındaki kanaat ve buna karşı icraat veya tasavvuratı nedir? Zatıâliniz şahsen bu babta ne dereceye kadar haizi malûmat bulunuyorsunuz? Ve bir de acilen Rauf ve İsmet ve Erzurum mebusu Necati Beylerle seri bir temas yaparak kendilerinin malûmat ve bilhassa ahval ve şeraiti maruzatının sıhhati takdirinde meclisin derecei emniyetini öğrenerek iki güne kadar müsaraaten tenvir buyurmanızı ve bir de on ikinci Kolordu kumandanı Miralay Fahrettin Bey ne suretle Dersaadete gelmiştir. Kolordunun mıntıkası ve hassatan Konya ehemmiyet kespettiği şu sırada mutlaka kumanda başında bulunması lâzım geleceği cihetle zamanı avdetinin tahkik ve inba buyrulmasını hassatan rica ederim efendim.

15. K. Kumandanı KÂZIM KARABEKİR

Gelen cevaplardan aldığım intiba tahminlerimin hakikatını bana anlattı. Heyeti Temsiliyeyi de tenvir ettim.

Heyeti Temsiliyeden İstanbul hakkında gelen 4 Mart tarihli şifre şu idi:

İstanbulda teşekkül eden bir cemiyeti fesadiye İngilizlerle müttehiden:

1 — Hükûmetin iskatile Ferit paşa ve emsalinden bir hükûmet tesisi,

2 — Meclisin feshi, kuvayi milliyenin ilgası,

3 — İstanbulda bir Şûrayı Hilâfet teşkili,

4 — Bolşeviklik aleyhinde fetva ve isdarı hususatının takarrür ettirildiği tahakkuk etmiş ve Anzavur harekâtile beraber Ingilizlerin hükûmeti tazyik ettikleri mezkûr mukarrerat cümlesinden olduğu Istanbuldan bildirilmiştir. İşbu malûmatın Heyeti merkeziyelere de iblâğı rica olunur. **Heyeti Temsiliye Namına M. KEMAL**

28 Şubatta İstanbulda arkadaşlarımı ben ikaz ederek harekete geçirmiştim bu meyanda İsmet Beyin de Şevket Bey tarafından ikaz olunarak 3 Martta balâdaki malûmatı Mustafa Kemal Paşaya yazdığını öğrendim. Ben mıntıkamda her tarafı zaten lâzımı gibi mütemadiyen tenvir ve irşat ediyordum. Yapılacak iş İstanbuldaki mel'anet ocağı müntesiplerinden bir kaçını bir gece Anadoluya aşırmak ve İstanbulda Meclisi millimizin dağıttıkları anda Ankarada millî hükûmeti ilân için hazırlık yapmaktır. Bunları sekiz Martta Heyeti Temsiliyeye teklif ettim.

HEYETİ TEMSİLİYEYE

C. 8 Mart 336 **Erzurum, 10 Mart 336**

1 — Ahvali nasıl görüyoruz?

Bütün ecnebi matbuatı ve itlâf hükûmetlerinin etvar ve harekâtı pek sarih gösteriyor ki hakkımızda yapılan imha plânile Meclisi millimizin toplanmasından sonra dahi kemafissabık hatve behatve yürüüyor. Bu plânın hududu asliyesi :

Evvelâ — Kürdü, hattâ Çerkesi ayırmak, Türkleri birbirine düşürmek, Anadoluyu paylaşmak, en sonra da — Endülüsteki engizisyon mezalimini tatbikle Anadoluda Türklüğü ve İslâmlığı bitiren Rum ve Ermeni gibi kendilerine sadık kültürler yapmaktır. Bu plânın tatbikini Kuvayi Milliye tehir etti. Bolşevizm galebesi ise bir mani olarak tebellür etti. Bolşeviklerin Kafkası aşmalarile tahassül edecek netice muhayyel olan bu mel'un plânı altüst etti ve değil Türkün belki İslâmın umumî ittihadına sebep olacak korkusu esas plânı ilk fırsata talikan daha basit bir plân tertip ettirdi. O da Anadolunun Bolşeviklerle ittifakına karşı boğazları ve garbî ve cenubî Anadolu parçalarını elden kaçırmak ve bu suretle bugün Rus milletine tatbike muvaffa koldukları birbirine kavuşturmak plânını tatbik etmek. Yani Anadolu Bolşeviklerle brileşince İngilizden ziyade İngiliz olan mel'unları Türk

hükûmeti diye tanımak ve başta padişah olma küzere hükûmet nüfusile toplayabilecekleri kuvvetle bir hattı müdafaa yapmak, yani bir Türk (Denikin) i ordusile tehlikeyi tutmağa çalışmak. İşte bu son ayların bütün ihzaratı Türk Denikini olmak üzere kiraz Hamdi, Süleyman Şefik gibi birini ve ordusunu tebrik ve bunlara sahayı harekât olacak araziyi temin ve oradaki efradı milleti bu alçaklar ordusunu hazırı ve kabul edecek bir hale koymaktır. Zamanında bu işlerin pürüzsüzce yapılabilmesini temin için iş başına geçecek sadakat ve hamakatı mücerrep Ferit Paşa kabinesine şimdiden her türlü esbabı icraiye ve eşhası lâzımeyi tertip ve tesbit etmekte bu son ayların müstesna faaliyetleridir. İşbu eşhas bittabi polis, jandarma devairile beraber bütün nezaretlerin şekil ve istifleridir. Romanya ve Lehistan Bolşeviklerle sulh akti ihtimali İtilâfı şaşkın bir hale koymaktadır. Nereye baş vuracaklarını bilemiyen bu zümre Bolşeviklerle bizim irtibatımız husulünden evvel kabine buhranı yaptırmak ve neticede işi ele alarak bütün Türkiyeyi Denikin yapmağı ümit ederek filiyata geçmek istedilerse de ademi muvaffakıyeti görünce tekrar gizli mesaiyi tercih ettiler. Balâdaki mütalâata nazaran kabine ancak bir köle gibi zaman geçirmesi ve icabında Ferit Paşa kabinesi iş başına geçince her şeyin matlup veçhile yerinde bulunması itilâf hükûmetinin esas düşünce ve tedbiri olması pek tabiidir. Şu halde kabineye Kuvayı milliyeye sadık ve faal kimseleri sokturmıyacakları gibi kabine erkânı meyanında ibraz faaliyet edenleri de ya şahsen veya olduğu gibi toptan istifaya mecbur ettireceklerdir. İşte milletimizin bugünkü ahvali umumiye ve hususiyesini böylece gördükten sonra yapılacak tedbirleri arzedeyim:

2 — Milletin yapması lâzım gelen işler: Ferit Paşa ve emsali bir kabineyi iş başına getirmemek ve son zamana kadar Kuvayı Milliye teşkilâtını tarsin ile beraber İstanbuldan kıymetli insanları ve hattâ eşya ve malzemeyi Anadoluya atmak, kıymetli meb'uslarımızın ve zatların hinihacette kaçabilmelerini temin etmek, suikastlere tevkif ve nefilere karşı müteyakkız ve tedbirli bulunmak ve mukabil şedit tedbirler esbabını hazır tutmak, gazete ve risaleciklerle ve hususî mektuplarla milletin içinde bulunduğu tehlikeyi ve düşeceği uçurumu umum efradı millete anlatarak fikir ihtilâfını kaldırarak muhalefeti yalnız

namussuz ve vicdanını İtilâf parasına satanlara hasrettirmek.

En mühim bir işte şimdiden hiçbir taahhüde girmemek şartile Bolşeviklerin bir an evvel Kafkasları cenuba aşmasını temin için kendilerini bir münci gibi bekliyen halk olduğunu kendilerine anlatmaktır. Bu hususta icap eden teşebbüste bulunmaklığım için heyeti celilelerinin mütalâalarına intizar eylerim.

Hükûmetin de yapacağı bazı işler vardır. Bunu bugünkü hükûmet pek faideli yapabilir. Bunun için her zaman verilmesi mümkün olan ademi itimat kararını mücbir ahval için muhafaza ederek hükûmete itimat beyan etmek ve Salih Paşanın sözünde durması esbabını araştırmakla beraber hoş görmek muvafık olur. Bu kabineye iyilikle mümkün mertebe yaptırılacak işler şunlardır: Anadolunun ve mümkün mertebe İstanbulun dahi köhne ve namussuz memurlarını iyilerile tebdil etmek, Anadoluyu kıymetli ümera, erkânı harp zabiti, zabit ve doktor, memur, para ve eşya göndermek, her türlü şakavete karşı şedit davranmak (*).

15. K. Kumandanı KÂZIM KARABEKİR

12 de şu cevabı aldım:

15. K. KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR PAŞA HAZRETLERİ

Ankara, 12/12/336

1 — Kabineye itimat edilmesi hakkındaki fikriniz bizim de mütalâamıza tevafuk ediyor. Ancak yeni kabinenin icraatında muhalifi maksat noktalar görülüp bilâhare bunun önüne geçilemezse meclisin ademi itimat hususunda noktai nazarına iştirâk etmemekle ve Meclisi itimada teşvik eylemekle kabinenin yolsuzluklarına sebebiyet vermiş addedilmez ihtimali vardır. Binaenaleyh kabinenin Meclise mazharı itimat olup olmaması hususunda ekseriyet gurubunda hiçbir mütalâa dermeyan etmiyerek serbest bırakmağı tercih eyliyoruz.

2 — Bolşeviklerle temas ve muhabere için buradan ayrı bir heyet izamına lüzum görüyor musunuz? Heyeti temsiliyenin şarkla teması hususundaki noktai nazarı ma-

---

(*) Pek elîmdir ki Harbiye Nezareti emirlerle İzmitten ve daha gücünün yettiği yerlerden esliha ve mühimmatı düşmanlarımıza teslim ettirmiştir.

lûmuâlileridir. Bizatiâlileri tarafından görülmesini münasip görmekteyiz. Başka bir mütalâaları varsa iş'arı mercudur. **Heyeti Temsiliye Namına M. KEMAL**

Dört günlük ömrü kalan bize mucip bir kabine hakkındaki Heyeti Temsiliyenin mütalâasına iştirak etmiyorum. Bu hal İstanbulda vukubulacak felâketi bize mensup mebusların harekâtına atfa sebep olacaktır.

12 de atideki şifre geldi ben bu suallerin cevabını (10) da vermiş bulunuyordum.

Dersaadetten Rauf Beyefendiden mevcut şifrenin sureti aynen zirdedir. Bu baptaki mütalâatı âlilerinin sür'atle iş'ar buyrulmasını rica ederiz.

Heyeti Temsiliye Namına M. KEMAL

Rauf Beyin şifresi:

1 — Dün akşam mevsuk İtalyan menabiinden şayanı itimat bir zata vâki olan mahremane ihbaratta mümessillerin dün badezzeval içtima ederek Londradan gelen ve Dersaadetteki kuvayı milliye rüesasının tevkifi emrini havi olan meseleyi tezekkür ile kabul eyledikleri, binaenaleyh bu gibi zevatın bir an evvel Dersaadetten uzaklaşmaları icap eylediği iş'ar kılınmıştır. Biz bunu ya mutelifinin bir blöfü veyahut Meclisi millinin feshini müntiç olacak Ferit Paşanın mevkii iktidara getirilmesi gibi iki şıkka hamlediyoruz. Birinci şıkla bu gibi zevatın firarları neticesinde bir skandal yaparak haili emel olmak, ikinci şıkla da ademi itimat vererek Meclisi fesh ve vasi bir tevkifat yaparak İtilâf devletlerinin de müzaheratı ile saltanatı hükûmet ile birlikte milliyetperverlerin aleyhine hareket etmektir. Tabiî her iki ihtimale karşı da buradan hiçbir yere gidilmiyecek işin sonuna kadar vazifei namus ifa kılınacaktır. Salih Paşa bu vaziyeti bilerek ve bu hale bilerek sebep olmaktadır. Binaenaleyh evvelce de arzettiğimiz veçhile bu renksiz yeni kabinenin iskatı için son derece çalışacağız ve muvaffak olacağımıza da eminiz.

2 — Mevsukan istihbar olunduğuna göre (Allenby) mütareke zeyli Yaver ve Reşit Paşalar tarafından Hükûmet namına Tevfik Paşa kabinesi zamanında imza edilmiştir. Ele geçince sureti takdim kılınacaktır. **RAUF**

Benim endişemi mucip olan bir mesele de hazinedeki mücevheratın ecnebi ve muhtekirlere kaptırılması idi. Bunların Anadoluya nakli hususunu da 11 Martta Heye-

ti Temsiliyeye yazdım. Sadrâzama söylemiş ise de İtilâfın tarassudu altında bulunduğundan aleyhimize vahim işaeleri mucip olacağından şimdilik kabil olmadığını 15 Martta Heyeti Temsiliyeye bildirdi. Aynı günde şu haberi de verdiler ki, ben 16 Mart sabahı aldım ve müteakiben de İstanbul hâdisesine dair de malûmat verdiler:

15. K. K. KÂZIM KARABEKİR PAŞA HAZRETLERİNE

Ankara, 15/3/336

Dersaadetten bugün alınan malûmat atide arzolunur:

İngilizler dün telgrafhaneyi kontrol etmişler. Yarın 16/3/336 saat onda teşebbüsat vaki olacağı İtalyan menabiinden tekrar bildirilmektedir. Sadrâzam mümessillere, Hariciye Nazırını göndererek bugünlerde mutelifine istinaden bazı mebusların tevkif olunacağına dair şayiat çıktığını söyliyerek ve anlatarak arzı malûmat eyledi.

Heyeti Temsiliye Namına M. KEMAL

11 Mart tarihile o günü aldığım şu şifre de Kongredeki vaziyeti salâha doğru gösterdiğinden memnun olmuş ve İstanbul hâdisesini beklemekte bulunmuştum:

15. K. K. KÂZIM KARABEKİR PAŞA HAZRETLERİNE

Ankaraya dün akşam üzeri gelerek on iki saat kalan yeni misafirlerle sabaha kadar bilâaram devam eden uzun müzakeratın hitamında misafirler trene binerek avdet ederken gözlerinizden öpmeğe ve arzı hürmete müttefikan karar verdik. **Mustafa Kemal**

Ali Fuat Refet Fahrettin Mahmut

Fahrettin Beyin İstanbuldan avdeti ve samimî çerçevemiz arasına girmesi iyi bir şeydi. Bu haberden çok memnun oldum ve mukabil samimiyetle teşekkür ettim.

BİR SAMİMİYET BAĞI

25 Teşrinisani 335 Sıvas'ta Millî İstiklâlimizi kurtarmak için, Heyeti Temsiliye ve Kumandanların, pek hararetli müzakereleri sırasında, Cafer İlhami Bey riyasetindeki bir heyetin rüknü olarak Fevzi Paşa Hazretleri de (Mareşal) Sıvas'a teşrif buyurdular.

26 Teşrinisani 335 çarşamba sabahı, yalnız olarak kendisiyle görüştüm. Aramızda şu muhavere cereyan etti:

— (FEVZİ PAŞA) —

Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşalar muhteris ve menfaat düşkünüdürler. Yalnız sana istinat ediyorlar. Şunu iyi bil ki, eğer Mustafa Kemal Paşa resikâra geçerse, ilk işi seni imha olacaktır.

Bu hususta tanıdığım birçok zatlar ve hususile, senin en emniyet edebileceğin İsmet Bey ve Eamsunlu Şefik Bey de bu kanaattedirler.

Mustafa Kemal Paşanın derdesti izâmı vazifemdir, muhalefet etme, kendilerini derdestle İstanbula göndereyim.

— (CEVABIM) —

Millet esarete girerken, o'nun istiklâlini kurtarmak için hayatını tehlikeye koyan kaç arkadaş varız, görüyor sunuz. Birçok ricalarıma ve bugün de vaziyeti gördüğünüze rağmen, Anadoluya koşup vazife alınacağına, müdafaa saflarımızda rahne açmak ne elîm bir şeydir.

Bu tahribatla uğraşılarak, Türk milletinin ölümünü tesri etmektense bir an evvel Anadoluya koşup saflarımızdaki boşlukları doldurmanızı çok rica ederim.

Eğer iş bir Millî Hükûmet teşkiline gider ve Mustafa Kemal Paşa resikârına geçer ve dediğiniz gibi, benim mahvıma giderse, istiklâlini kurtarmak için hayatımı vakfettiğim Milletimizin, böyle bir faciaya müsaade edeceğine şüphe etmeğe hakkım yoktur.

Ben size rica ediyorum; ön safımız zayıftır. Kıymetli şahsiyetinizle bunu kuvvetlendiriniz.

İlk adım olmak üzere, içtimaımıza teşrif buyuracaksınız ve orada Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşalarla sarılıp öpüşeceksiniz ve ben de aranızda Millî cidalimizin bir samimî bağı olacağım.

Bu sözlerimin tesirile, Fevzi Paşa Hazretleri, bugün, müzakeremize iştirâk ettiler ve ben de, üç Paşayı kucaklaştırdım ve birbirine bağlamak için bir samimî bağ oldum.

İSTANBUL FACİASI ve MİLLİ HÜKUMETİN TULUU

İngilizler her ne şekilde olursa olsun memleketin istinat ettiği Şark ordusunu silâhtan tecrit edemiyeceklerini anlayınca işe kestirme noktadan yürümeğe mecbur oldular: Meclisi Mebusanı bastılar ve Kuvayi Milliyeci mebusları Maltada açtıkları Türkler menfasına yolladılar. Artık maskeler düşmüştü. Bu facianın hazırlandığı daha evvelden görülüyor ve tedbirler alınıyordu. Hattâ (Ravlenson) un kaçırılması ve icabında mukabelei bilmisil olmak üzere tevkifi için tedbirler almıştım. İstanbul faciası üzerine mukabelei bilmisil yapıldı. İtilâf mümessilleri valilere bir tamim göndererek makine başında itaat ceva-

bı beklediler. Cevap verilmemesini valilere yazdım Heyeti Temsiliyeye de bildirdim. Ayrıca Heyeti Temsiliyenin millî hükûmet olarak işe başlamasını ve bilcümle mülkî ve askerî makamların da artık millî hükûmete mer but bulunmalarını atideki şifremle heyeti temsiliyeye, umum kumandanlara, vali ve müstakil mutasarrıflara, Urfa, Antep, Maraş mücahitlerine yazdım ki aynen şudur:

T A M İ M

Erzurum, 16 Mart 336

Dersaadette düşmanların başladığı imha plânı zaten peyderpey beklemekte olduğumuz cihetle bir fevkalâdelik telâkki edilmemiştir. Milletin ve ordunun baş başa vererek vatanın halâs ve necatı için derin bir azim ve rabıta ile çalışacağından ve nihayet Canab-ı Hakkın avnı samadanisile muvaffak olacağından ve bu hususta heyeti muhteremelerinin aleddevam bizleri tenvir ve felâh ve halâsa müteallik tedabiri haseneyi ittihaz buyuracağından eminiz.

Kâzım Karabekir

İşbu telgrafı Erzurum valisine de imzalattım ki hükûmeti mahalliyeler kendilerine yalnız bir kumandan hitap ediyor şeklinde telâkki etmesinler.

Heyeti Temsiliye Meclisi Milliyi derhal Ankarada toplayarak millî hükûmeti tesisten sonra millî plânımızı tatbika geçmesini bekliyordum. Halbuki 16 Mart 336 tarihile şu şifreyi aldım.

Şark taarruzu hakkında ötedenberi mevzuubahis olan fikrin zaman ve imkânı tatbiki hakkındaki mütalâayı âliyelerinin iş'ar buyurulmasını rica ederiz efendim.

Heyeti Temsiliye Namına M. KEMAL

Aynı gün de şu cevabı verdim:

C. 16.3.336 İstanbul vaziyeti henüz tamamen inkişaf ve hükümetin alacağı şekil taayyün etmemiştir. Bolşevik orduları da Kafkas dağlarına gelmemiş, hiç bir cepheden irtibat ve temas hâsıl olmamıştır. Bolşevikler Nisan nihayetinden evvel donanmalarını (Volga) nehrinden (Bahrihazer) e indirmiyecekler ve Kafkasyada bundan evvel mühim harekâta başlıyamıyacaklardır. Mıntıkam dahilinde ve bilhassa (Erzurumla Sarıkamış) arasında pek fazla kar mevcut olduğu için Nisan iptidaları ve hattâ vasıtından evvel harekâtı cesime icrası pek müşkül olacaktır. Şimdilik şark harekâtına mukaddime olmak üzere bazı icraatta bulunmak ve buraca da harekât için tedabir ve

istihzaratta bulunularak müsait vaziyet ve ahvalin inkişafına intizar olunmasını muvafık bulduğumu arzeylerim.

Kâzım Karabekir

Cevabı:

MÜTALÂATI ALİYELERİNE TAMAMEN İŞTIRAK EYLERİZ

M. Kemal

İstanbulda Meclisi mebusan basılmış ve dağıtılmış, hükûmet itilâf devletleri eline geçmiş ve plânımız mucibince millî hükûmetimizin tulûunun tam zamanı gelmiş idi. Bu vazifeye davet için kendilerine ve umum kumandan ve vali ve müstakil mutasarrıflıklara tarafımdan dahi yazılmış idi. Zaten ilk iş olarak Ankarada Millet Meclisini toplayarak Millî hükûmeti tesis ve ilân etmek sonra askerî plânın tatbikatına geçmek benim teklif ve arkadaşlarımızın da kabul ettikleri plânımız icabı idi. Kafkas hareketi arzusunun mevsimsiz olduğu hakkında lâzımı gibi Heyeti Temsiliyeyi daha evvel ikaz eylemiş idim. Şimdi yine birinci iş olarak şarka taarruzu düşünüyorlar. Bu mühim ve tarihî zamanda Heyeti Temsiliyenin vaziyeti lâzımı gibi kavrayamadığını görünce derhal, yani 16 Martta Heyeti Temsiliye olarak mevcut bulunan arkadaşların isimlerini sordum ve 17 Mart sabahı Heyeti Temsiliyeye şunu teklif ettim:

(Meclisi Millînin derhal Ankarada açılması, noksan meb'uslar için seri intihap yapılması) gelen cevaplarda Heyeti Temsiliyenin şu zatlardan mürekkep olduğu bildirildi: M. Kemal Paşa, Hakkı Behiç Bey, Müfitzade Rıfat Efendi, Mustafa Bey, Hüsrev Bey, Şeyh Şemseddin Ef. Konya eşrafından Rıfat Bey, Kanefîzade Mehmet Ef. Ankarada Darülhikmetülislâmiye şubesi âzasından Hasan Er, Yahya Galip Bey, Ali Fuat Paşa, Kastamonu vali vekili sabıkı Ferit Bey.

Meclisi Millî hakkında ise: Ankarada toplanmıya karar verildiği, bunun Meclisi müessesan olmasını düşündüklerini bu hususta benim mütalâamın ne olduğunu sordular, muvafık olmadığını, bu halin halkı aleyhimize kolayca tahrike vesile olacağını yazdım. 18 ve 19 günleri mukabil mütalâalardan sonra mütalâatım tamamile musip görüldüğünü bildirdiler.

İstanbul işgalini müteakip iki hafta kadar nazik bir vaziyet hasıl oldu:

Onikinci Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey Ankaraya gelerek anlaştığına rağmen Heyeti Temsiliyeye yazdığını bana da yazarak mütalâmı soruyor ve meseleyi siyaseten halden bahsediyor. Ben 16 Martta Heyeti Temsiliyenin vazife ve mesuliyeti deruhte etmesi hakkındaki teklifimi kendisine de yazdığım gibi ayrıca bütün vilâyet müstakil livalar ve kumandanlıklara şunu da tamim etmiştim:

«Kolordum Şarkî Anadolu vilâyet halkile yekvücut olarak Türk ve Kürt kardeşlerine vaki olacak herhangi bir tecavüze göğsünü gerecek ve uzanacak Ermeni ayaklarını ve bununla alâkadar görülecek her türlü hasmane harekâtı inayeti hakla kıracaktır .Umumun müsterif olmasını bugün Kafkasyada vesair alemi islâmda dindaşlarımızın da icap ettiği vakit elde silâh olarak mukadderatımızı müdafaaya âzimli bulunduklarının icap edenlere tebliğ ve bu tarihî anlarımızda bütün dindaşlarımız arasındaki vifak ve vahdetin her zamandan ziyade kuvvetli bulunmasının temin buyurulmasını rica ederim.)

İşin silâha dayandığını, milletin İstanbul hükûmetinin ihanetine kurban gideceğini Fahrettin Bey hâlâ anlayamamıştı. 21 Mart 336 da yazdığım ve Heyeti Temsiliyede bildirdiğim mufassal cevapta bilhassa şu cümleler vardır: «Meseleyi siyaseten hal hususundaki beyanat en mühimdir. Karşımızdakiler muhasamayı açmışlar ve bizi dinleyen yok iken siyaseten hal demek millî teşebbüsten feragatle arzı teslimiyet gibi başlangıcı zillet müntehası felâket olan bir faciadır.

Bana rağmen kaç haftadır korktuğum vaziyet göründü: Konyada Fahrettin Bey, Bandırmada Yusuf İzzet Paşa Heyeti Temsiliyeyi tanımıyarak İstanbul hükûmeti Harbiye Nezaretine merbut bulunduklarını ilân ettiler. Bu Harbiye Nezareti hâlâ mütarekenin ihlâl olunmamasını ve silâhların teslimini tamime başladı!...

Bu arkadaşları lâzımı gibi ikaz için hayli uğraştık. Kendilerine lâzımı veçhile yazdığım gibi Heyeti Temsiliyeye de bunlar hakkında yapılması lâzım gelen tarzı hareketi bildirdim. Tam bu aralık şu şifreyi aldım.

15. K. K. KÂZIM KARABEKİR PAŞA HAZRETLERİNE

Ankara, 25/3/336

İstanbul işgali hâdisesinin Diyarbekir havalisinde Kürtçüleri canlandırdığı Cevdet Beyden bildiriliyor. İnti-

habata başlamaktan korkuyorlar. Cevdet Beyin malûm zâtı Diyarıbekirde pek muzır bir şekilde tebarüz ediyor. Kendilerine heyetçe yazıldı. Tarafı samilerinden tesci buyurulması münasip olur.

Heyeti Temsiliye Namına M. KEMAL

Mıntıkam kürtlerinden gelen telgrafları ise Heyeti Temsiliyeye de bildirmiştim ki şu idi:

«Hilâfet ve saltanat makamının uğradığı tecavüz ve ihanetin tazmini ve mevcudiyet ve istiklâlimizin temini için son damla kanlarımıza kadar mukavemete ahdediyoruz.»

BU KİTABI NASIL NEŞRETTİM, NASIL İMHA EDİLDİ

932 senesinde Feridun Fahri (Kandemir) tarafından yazılan ve Neşriyatevimiz tarafından neşredilen (Zindan Hatıraları) isimli tarihî bir eser dolayısiyle merhum Kâzım Karabekir Paşa hazretlerini tanımak fırsatını buldum. Paşa Hazretlerinden İstiklâl Harbine ait tarihî hâtıralarının mühim olanlarından bazılarının neşredilmek üzere lûtfetmelerini rica ettim; Paşa bu ricamı memnuniyetle kabul ederek «Basabilir misiniz?» deyince; Tarihî bakımdan aydınlanmasına pek büyük ihtiyaç olan ve bilhassa tarafıâlinizden bu hususların açıklanması da ehemmiyetli ve kıymetli bulunacağına göre böyle bir eseri basıp Türk milletine sunmağı en büyük şeref ve vazife bilirim, bu hususta her fedakârlığa hazır olduğumu arzettim.

Paşa Hazretleri bu samimî mukabeleden son derece mütehassis olarak: «İstiklâl Harbinin Esasları» ismi altında ve tamamiyle vesikalardan mürekkep mühim bir eser hazırlayarak lûtfedecekleri vaadini verdiler.

Kısa bir müddet sonra himmet ettikleri bu eseri ben de geceli gündüzlü çalışarak tabetmeğe başladım. Tam onuncu formayı bastığım bir zamanda Milliyet gazetesinde Paşa Hazretlerinin neşrettiği İstiklâl Harbine ait vesikalardan bazılarının haricî siyasetimize dokunduğundan neşredemiyeceklerini okuyunca vesikanın hangi vesika olduğunu öğrenmek istedim. Paşa Hazretlerinden öğrenmek mümkün olamayınca «Paşa tarassut altında bulunduğundan ben temas edemiyordum, vasıta ile muhabere ediyorduk» o zaman Milliyet gazetesinde çalışan Nizamettin Nazif Beyefendiye bu vesikanın neye dair olduğunu öğrenivermesini rica etmiştim. Muhterem dostumun bunu

anlamak üzere yaptığı soruşturmasile, gazetenin sahibi Siirt mebusu merhum Mahmud Beyefendinin Ankaraya gitmesi bir oldu. Bu suretle de öğrenmek mümkün olmadı.

Vesikaları daha iyi gözden geçirerek basmayı devam ettim. Piyasaya çıkaracağım günü İkdam gazetesi İdare Müdürü Ali Gümüş Bey bana gelerek:

— Sen bir kitap basıyormuşsun, bunun hakkında seninle bir zat görüşmek istiyor» dedi; ben de:

— Gizli kapaklı bir şey yapmıyorum, kim isterse görüşebilirim» diye cevap verdim.

Bu konuşmadan bir gün sonra Ali Gümüş Beyle karşılaştım. Benimle, görüşmek isteyen zata götürmek istediğini söyledi. Yanında heybetli iri yarı bir de zat vardı. Hemen oracıkta duran üstü tenteneli bir otomobile beni bindirdiler. Pangaltı caddesinde şimdiki Afyon Milletvekili Gnl. Ali Beyin evine getirdiler. Burada Kılıç Ali Beyle karşılaşınca görüşmek isteyenin bu zat olduğunu anladım. Hal hatır sorduktan sonra, söz, basmakta olduğum kitaba intikal etti. Kılıç Ali Bey başlangıç tekerlemelerini yaptıktan sonra bu kitabın bugün için memlekete zarar vereceğini ve daha henüz neşretmek zamanı gelmediğini uzun uzadıya tahlil ettikten sonra fikrimi sordu. Ben de:

«Mademki sizce bu kitabın çıkması mahzurlu görülüyor... ,şu halde benim ne haddime kalmıştır ki, çıkarabileyim, ne isterseniz onu yapabilirsiniz,» dedim.

«Pekâlâ öyle ise, basılan ne kadar forma varsa bize hepsini teslim edin» dedi.

Beni getiren zevatla beraber matbaaya geldik. Biraz sonra Recep Zühtü Beyle Halk Partisinin Başkâtibi Kâzım Bey ve daha birkaç zevat matbaaya geldiler, basılan formaları itfaiyeden gelen kamyona koyarak Topkapı haricindeki çukurlarda yakmak üzere alıp gittiler.

Muhterem okuyucularım, bu tarihî hadisenin tam tafsilâtı böyle bir kaç sahifeye sığmaz. Bu vak'anın çok enteresan taraflarını İnşallah bir gün büyük bir eser halinde takdim edeceğimi vaad ediyorum.

Sinan OMUR

Şark Fatihi Büyük Serdar
Kâzım Karabekir Paşanın

YAZDIĞI VE TOPLATILIP YAKILAN

İSTİKLÂL HARBİNİN ESASLARI

Milli Mücadelenin başından sonuna kadar her türlü şahsi teşebbüslere ve askeri harekâta ışık tutan ve Kâzım Karabekir Paşa'nın büyük hatırat eserinin dayandığı bütün resmi vesikalarını bu kitapta bulacaksınız.

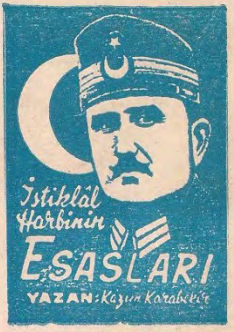

İstiklâl Harbinin tarih hazinesi olan bu eseri her vatandaşın okumasını bilhassa tavsiye ederiz.

Dört renkli bir kapak içersinde temiz bir baskı, Fiatı: 6 liradır. Ödemeli gönderilir, toptan alanlara iskonta yapılır.

Yayınlayan : SİNAN MATBAASI ve NEŞRİYAT EVİ.

ADRES: Ankara Cad. Vilâyet karşısı, Gümüşaneli Sok. No. 5
Tel: 22 01 59 **İSTANBUL**

İSTİKLÂL HARBİNİN ESASLARI | Yazan: Kâzım Karabekir | Fiatı 6 Lira